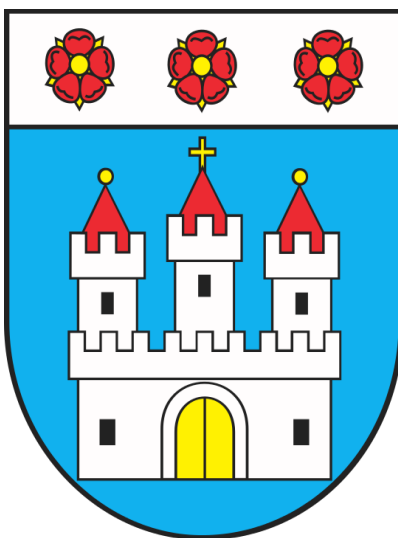

GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY NOWY DWÓR GDAŃSKI NA LATA 2022 – 2025

Opracowanie: mgr inż. arch. Joanna Małuj

z zespołem w składzie:

mgr Magda Cieplý

mgr inż. arch. Piotr Trzciński

marzec 2022

Spis treści

1. Wstęp.....	4
1.1. Przedmiot i cel opracowania	4
1.2. Podstawa prawna opracowania gminnego programu opieki nad zabytkami	4
2. Uwarunkowania prawne ochrony i opieki nad zabytkami	5
2.1. Obowiązki samorządu gminy	7
2.2. Obowiązki właścicieli i posiadaczy zabytków.....	11
2.3. Instrumenty opieki nad zabytkami	12
2.3.1. Zabytki wpisane do rejestru zabytków	13
2.3.2. Zabytki wpisane do ewidencji zabytków	19
2.3.3. Zabytki ruchome	22
2.3.4. Zabytki znajdujące się w muzeach i w bibliotekach	26
2.3.5. Materiały archiwalne	27
2.3.6. Wybrane prawa i obowiązki powszechne	28
2.4. Inne regulacje prawne	29
2.5. Organy ochrony zabytków	32
3. Uwarunkowania zewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego	32
3.1. Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami	33
3.1.1. Krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na lata 2019 – 2022	33
3.1.2. Uzupełnienie Narodowej Strategii Rozwoju Kultury na lata 2004 – 2020	34
3.1.3. Strategia Rozwoju Kapitału Społecznego 2030	35
3.2. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie województwa i powiatu	36
3.2.1. Strategia Rozwoju Województwa Pomorskiego 2030	36
3.2.2. Plan zagospodarowania przestrzennego województwa pomorskiego	39
3.2.3. Program Opieki nad Zabytkami Województwa Pomorskiego na lata 2021 – 2024	43
3.2.4. Dokumenty o charakterze strategicznym	44
3.3. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie gminy	49
3.3.1. Program Ochrony Środowiska dla Gminy Nowy Dwór Gdański na lata 2020 – 2023 z perspektywą na lata 2024 - 2027	49
3.3.2. Gminny Program Rewitalizacji dla Gminy Nowy Dwór Gdański na lata 2017-2023.	

3.3.3. Strategia Rozwoju Gminy Nowy Dwór Gdański na lata 2021 – 2030.....	52
3.4. Opracowania wyznaczające kierunki polityki przestrzennej	53
3.4.1. Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Miasta oraz Gminy Nowy Dwór Gdański	53
3.4.2. Miejscowe Plany Zagospodarowania Przestrzennego	55
4. Charakterystyka zasobów i formy ochrony dziedzictwa i krajobrazu kulturowego gminy	62
4.1. Zarys historii obszaru gminy	62
4.2. Charakterystyka całości dziedzictwa kulturowego i prawne formy ochrony zabytków	66
4.2.1. Krajobraz kulturowy	66
4.2.2. Obiekty i obszary wpisane do rejestru zabytków	72
4.2.3. Inne obiekty i obszary ujęte w Gminnej Ewidencji Zabytków	81
4.2.4. Stanowiska archeologiczne.....	87
4.2.5. Zabytki ruchome.....	87
4.2.6. Dziedzictwo niematerialne	88
4.2.7. Ochrona zabytków w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego i decyzjach o warunkach zabudowy i zagospodarowania terenu	88
4.2.8. Zabytki o najwyższym znaczeniu dla gminy	89
5. Ocena stanu dziedzictwa kulturowego. Analiza szans i zagrożeń	92
5.1. Użytkowanie zasobów dziedzictwa kulturowego	92
5.2. Stan władania	94
5.3. Stan techniczny.....	95
5.4. Analiza SWOT.....	95
6. Założenia programowe.....	98
6.1. Priorytety programu opieki nad zabytkami	98
6.2. Kierunki działań i zadania programu opieki.....	99
7. Instrumentarium realizacji programu opieki nad zabytkami	103
8. Zasady oceny realizacji programu opieki nad zabytkami.....	104
9. Źródła finansowania programu opieki nad zabytkami.....	105
10. Realizacja i finansowanie przez gminę zadań z zakresu ochrony zabytków	106
11. Załączniki graficzne.....	108

1. Wstęp

1.1. Przedmiot i cel opracowania

Przedmiotem opracowania jest dziedzictwo kulturowe Miasta i Gminy Nowy Dwór Gdański, które stanowi istotny czynnik w rozwoju społeczno-gospodarczym tego terenu. Występuje tu wiele obiektów zabytkowych, w tym o szczególnej wartości historycznej, architektonicznej i artystycznej, wymagających planowych działań w zakresie opieki nad zabytkami.

Niniejszy program opieki nad zabytkami ma na celu określenie zasadniczych kierunków działań i zadań na rzecz ochrony zabytków i opieki nad zabytkami. Stanowi kontynuację polityki określonej w Uchwale Nr 132/XIV/2015 Rady Miejskiej W Nowym Dworze Gdańskim z dnia 29 grudnia 2015 r. w sprawie przyjęcia Gminnego Programu Opieki Nad Zabytkami Gminy Nowy Dwór Gdański na lata 2015 – 2019. Przedmiotowy Gminny Program Opieki Nad Zabytkami Gminy Nowy Dwór Gdański na lata 2022 – 2025 przygotowany został z uwzględnieniem opracowań wcześniejszych przygotowanych: w roku 2015 przez GRAPH 31 Małuj Joanna, w roku 2008 przez p. Jerzego Domino oraz kart adresowych obiektów w Gminnej Ewidencji Zabytków Gminy Nowy Dwór Gdański.

1.2. Podstawa prawna opracowania gminnego programu opieki nad zabytkami

Gminny program opieki nad zabytkami sporządzany jest przez burmistrza na okres czterech lat na podstawie art. 87 ust. 1 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (t. j. Dz. U. z 2021 r. poz. 710 z późn. zm.). Po jego opracowaniu i uzyskaniu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków, jest on przyjmowany przez radę miejską i ogłaszany w wojewódzkim dzienniku urzędowym. Burmistrz zobowiązany jest co dwa lata sporządzić sprawozdanie z realizacji programu, które przedstawia radzie gminy.

Zgodnie z art. 87 ust. 2 gminny program opieki nad zabytkami ma na celu w szczególności:

- 1) uchylony;
- 2) *uwzględnianie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej;*
- 3) *zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania;*
- 4) *wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego;*
- 5) *podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami;*
- 6) *określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków;*
- 7) *podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.*

Podstawę do sporządzania gminnego programu opieki nad zabytkami określa art. 21 o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (t. j. Dz. U. z 2021 r. poz. 710 z późn. zm.). Jest nią gminna ewidencja zabytków.

Art. 22

- 1. Generalny Konserwator Zabytków prowadzi krajową ewidencję zabytków w formie zbioru kart ewidencyjnych zabytków znajdujących się w wojewódzkich ewidencjach zabytków.*
- 2. Wojewódzki konserwator zabytków prowadzi wojewódzką ewidencję zabytków w formie kart ewidencyjnych zabytków znajdujących się na terenie województwa.*
- 3. Włączenie karty ewidencyjnej zabytku ruchomego niewpisanego do rejestru do wojewódzkiej ewidencji zabytków może nastąpić za zgodą właściciela tego zabytku.*
- 4. Wójt (burmistrz, prezydent miasta) prowadzi gminną ewidencję zabytków w formie zbioru kart adresowych zabytków nieruchomości z terenu gminy.*
- 5. W gminnej ewidencji zabytków powinny być ujęte:*
 - 1) zabytki nieruchome wpisane do rejestru;*
 - 2) inne zabytki nieruchome znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków;*
 - 3) inne zabytki nieruchome wyznaczone przez wójta (burmistrza, prezydenta miasta) w porozumieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków.*
- 6. Właściwy dyrektor urzędu morskiego prowadzi ewidencję zabytków znajdujących się na polskich obszarach morskich w formie zbioru kart ewidencyjnych.*
- 7. Ewidencje, o których mowa w ust. 1, 2, 4 i 6, mogą zawierać dane osobowe obejmujące:*
 - 1) imię, nazwisko i adres zamieszkania lub nazwę i adres siedziby właściciela lub użytkownika zabytku;*
 - 2) imię, nazwisko i podpis autora karty ewidencyjnej lub adresowej lub imię i nazwisko osoby, która wypełniła kartę ewidencyjną;*
 - 3) imię i nazwisko lub nazwę wykonawcy prac konserwatorskich, prac restauratorskich, badań konserwatorskich lub badań archeologicznych przy zabytku.*

2. Uwarunkowania prawne ochrony i opieki nad zabytkami

Zabytki zostały objęte ochroną zadeklarowaną jako konstytucyjny obowiązek państwa i każdego obywatela, o czym mówi art. 5, art. 6 ust 1. i art. 86 Konstytucji RP (t. j. Dz. U. z 1997 r. Nr 78, poz. 483, z 2001 r. Nr 28, poz. 319, z 2006 r. Nr 200, poz. 1471, z 2009 r., Nr 114, poz. 946.)

Definicje „zabytku” oraz pojęć „ochrony i opieki” zawarte są w ustawie z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (t. j. Dz. U. z 2021 r. poz. 710 z późn. zm.). Art. 3 pkt 1 ustawy brzmi:

zabytek - nieruchomość lub rzecz ruchomą, ich części lub zespoły, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową;

Ustawowa definicja zabytku jest szeroka i obejmuje nie tylko nieruchomości wpisane do rejestru zabytków, czy też ujęte w wojewódzkiej ewidencji lub ewidencji gminnej, ale również wszystkie inne nieruchomości lub ich części posiadające określone w definicji cechy. W związku z tym one również są przedmiotem ochrony i opieki wynikającej z ustawy.

Zgodnie z art. 6 tej ustawy:

1) Ochronie i opiece podlegają, bez względu na stan zachowania:

1) zabytki nieruchome będące, w szczególności:

- a) krajobrazami kulturowymi,*
- b) układami urbanistycznymi, ruralistycznymi i zespołami budowlanymi,*
- c) dziełami architektury i budownictwa,*
- d) dziełami budownictwa obronnego,*
- e) obiektami techniki, a zwłaszcza kopalniami, hutami, elektrowniami i innymi zakładami przemysłowymi,*
- f) cmentarzami,*
- g) parkami, ogrodami i innymi formami zaprojektowanej zieleni,*
- h) miejscami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji;*

2) zabytki ruchome będące, w szczególności:

- a) dziełami sztuk plastycznych, rzemiosła artystycznego i sztuki użytkowej,*
- b) kolekcjami stanowiącymi zbiory przedmiotów zgromadzonych i uporządkowanych według koncepcji osób, które tworzyły te kolekcje,*
- c) numizmatami oraz pamiątkami historycznymi, a zwłaszcza militariami, sztandarami, pieczęciami, odznakami, medalami i orderami,*
- d) wytworami techniki, a zwłaszcza urządzeniami, środkami transportu oraz maszynami i narzędziami świadczącymi o kulturze materialnej, charakterystycznymi dla dawnych i nowych form gospodarki, dokumentującymi poziom nauki i rozwoju cywilizacyjnego,*
- e) materiałami bibliotecznymi, o których mowa w art. 5 ustawy z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach (Dz. U. z 2019 r. poz. 1479)*
- f) instrumentami muzycznymi,*
- g) wytworami sztuki ludowej i rękodzieła oraz innymi obiektami etnograficznymi,*
- h) przedmiotami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji;*

3) zabytki archeologiczne będące, w szczególności:

- a) pozostałościami terenowymi pradziejowego i historycznego osadnictwa,*
- b) cmentarzyskami,*
- c) kurhanami,*
- d) reliktnami działalności gospodarczej, religijnej i artystycznej.*

2) Ochronie mogą podlegać nazwy geograficzne, historyczne lub tradycyjne nazwy obiektu budowlanego, placu, ulicy lub jednostki osadniczej.

Pojęcia: zabytku nieruchomego, zabytku ruchomego, zabytku archeologicznego, historycznego układu urbanistycznego lub ruralistycznego, historycznego zespołu zabudowy, krajobrazu kulturowego zdefiniowane są w art. 3 te same ustawy.

2.1. Obowiązki samorządu gminy

Obowiązki samorządu gminy z zakresu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami określone są przede wszystkim w następujących aktach prawnych:

1. ustawie z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (t. j. Dz. U. z 2022 r. poz. 559),
2. ustawie z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (t. j. Dz. U. z 2021 r. poz. 710 z późn. zm.),
3. ustawie z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (t. j. Dz. U. z 2022 r. poz. 503).

W art. 7 ustawa o samorządzie gminnym definiuje zadania własne gminy, do których należą m.in. zadania:

- 1) *ładu przestrzennego, gospodarki nieruchomościami, ochrony środowiska i przyrody ...*
- 9) *kultury, w tym bibliotek gminnych i innych instytucji kultury oraz ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.*
- 12) *zieleni gminnej i zadrzewień.*
- 13) *cmentarzy gminnych.*

Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami jest podstawowym aktem prawnym regulującym problematykę ochrony dóbr kultury. Art. 4 ustala, że:

Ochrona zabytków polega, w szczególności, na podejmowaniu przez organy administracji publicznej działań mających na celu:

- 1) *zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwale zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie;*
- 2) *zapobieganie zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków;*
- 3) *udaremnianie niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków;*
- 4) *przeciwdziałanie kradzieży, zaginięciu lub nielegalnemu wywozowi zabytków za granicę;*
- 5) *kontrolę stanu zachowania i przeznaczenia zabytków;*
- 6) *uwzględnianie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska.*

Ochrona i opieka nad zabytkami stanowią istotny element polityki przestrzennej prowadzonej na terenie gminy. Zgodnie z art. 3 ust. 1 ustawy o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym:

Kształtowanie i prowadzenie polityki przestrzennej na terenie gminy, w tym uchwalanie studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy oraz miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, (...) należy do zadań własnych gminy.

Art. 1 ust. 2 tej ustawy stwierdza:

W planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym uwzględnia się zwłaszcza:

- 1) *wymagania ładu przestrzennego, w tym urbanistyki i architektury;*

- 2) walory architektoniczne i krajobrazowe;
- 4) wymagania ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej.

Istotne znaczenie odpowiedniego kształtowania i prowadzenia polityki przestrzennej dla ochrony dóbr kultury podkreśla art. 7 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, który ustanawia formy ochrony zabytków:

Formami ochrony zabytków są:

- 1) wpis do rejestru zabytków;
- 1a) wpis na Listę Skarbów Dziedzictwa;
- 2) uznanie za pomnik historii;
- 3) utworzenie parku kulturowego;
- 4) ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

O uwzględnieniu form ochrony w planowaniu przestrzennym mówią też następujące artykuły ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami:

Art. 18

- 1. Ochronę zabytków i opiekę nad zabytkami uwzględnia się przy sporządzaniu i aktualizacji strategii rozwoju województw, planów zagospodarowania przestrzennego województw, planu zagospodarowania przestrzennego morskich wód wewnętrznych, morza terytorialnego i wyłącznej strefy ekonomicznej, analiz i studiów z zakresu zagospodarowania przestrzennego powiatu, strategii rozwoju gmin, studiów uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gmin oraz miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego albo decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.
- 2. W strategiach, analizach, planach i studiach, o których mowa w ust. 1, w szczególności:
 - 1) uwzględnia się krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami;
 - 2) określa się rozwiązania niezbędne do zapobiegania zagrożeniom dla zabytków, zapewnienia im ochrony przy realizacji inwestycji oraz przywracania zabytków do jak najlepszego stanu;
 - 3) ustala się przeznaczenie i zasady zagospodarowania terenu uwzględniające opiekę nad zabytkami.

Art. 19

- 1. W studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy oraz w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego uwzględnia się, w szczególności ochronę:*
 - 1) zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru i ich otoczenia;*
 - 2) innych zabytków nieruchomych, znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków;*
 - 3) parków kulturowych.*
- 1a. W decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego uwzględnia się w szczególności ochronę:*
 - 1) zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru i ich otoczenia;*
 - 2) innych zabytków nieruchomych, znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków.*
- 1b. W uchwale określającej zasady i warunki sytuowania obiektów małej architektury, tablic i urządzeń reklamowych oraz ogrodzeń uwzględnia się w szczególności:*
 - 1) ochronę zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru i ich otoczenia;*
 - 2) ochronę zabytków nieruchomych, innych niż wymienione w pkt 1, znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków;*
 - 3) wnioski i rekomendacje audytów krajobrazowych oraz plany ochrony parków krajobrazowych.*
- 2. W przypadku, gdy gmina posiada gminny program opieki nad zabytkami, ustalenia tego programu uwzględnia się w studium i planie, o których mowa w ust. 1.*
- 3. W studium i planie, o których mowa w ust. 1, ustala się, w zależności od potrzeb, strefy ochrony konserwatorskiej obejmujące obszary, na których obowiązują określone ustaleniami planu ograniczenia, zakazy i nakazy, mające na celu ochronę znajdujących się na tym obszarze zabytków.*

Art. 20.

Projekty i zmiany planu zagospodarowania przestrzennego województwa oraz miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego podlegają uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków w zakresie kształtowania zabudowy i zagospodarowania terenu.

Uchwała, o której mowa w wymienionym powyżej art.19 ust 1b jest w kompetencjach rady gminy na podstawie art. 37a ustawy o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym. Może ona zawierać ustalenia dotyczące zasad i warunków sytuowania obiektów małej architektury, tablic reklamowych i urządzeń reklamowych oraz ogrodzeń, ich gabaryty, standardy jakościowe oraz rodzaje materiałów budowlanych, z jakich mogą być wykonane. Przyzwolenie ta wynika z ustawy z dnia 24 kwietnia 2015 r. o zmianie niektórych ustaw w związku ze wzmocnieniem narzędzi ochrony krajobrazu (Dz.U. 2015, poz. 774).

Zgodnie z art. 16 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami radzie gminy przysługują także wola i kompetencje w zakresie tworzenia parku kulturowego „w celu ochrony krajobrazu kulturowego oraz zachowania wyróżniających się krajobrazowo terenów z zabytkami nieruchomymi charakterystycznymi dla miejscowej tradycji budowlanej i osadniczej”.

Art. 17.

- 1. Na terenie parku kulturowego lub jego części mogą być ustanowione zakazy i ograniczenia dotyczące:*
 - 1) prowadzenia robót budowlanych oraz działalności przemysłowej, rolniczej, hodowlanej, handlowej lub usługowej;*
 - 2) zmiany sposobu korzystania z zabytków nieruchomych;*
 - 3) umieszczania tablic, napisów, ogłoszeń reklamowych i innych znaków niezwiązanych z ochroną parku kulturowego, z wyjątkiem znaków drogowych i znaków związanych z ochroną porządku i bezpieczeństwa publicznego, z zastrzeżeniem art. 12 ust. 1;*
 - 3a) zasad i warunków sytuowania obiektów małej architektury;*
 - 4) składowania lub magazynowania odpadów.*

Zgodnie z Rozporządzeniem Ministra Kultury z dnia 25 sierpnia 2004 r. w sprawie organizacji i sposobu ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych (Dz. U. Nr 212, poz. 2153) do kompetencji gmin należy też sporządzanie planu ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych.

§ 3

- 1. Organizację i sposób ochrony zabytków, na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych, planuje się w jednostkach organizacyjnych posiadających zabytki oraz na poszczególnych stopniach administracji, ujmując stan zasobu podlegającego ochronie, zagrożenia, zamiar działania, sposób realizacji, niezbędne siły i środki oraz czas i koszty wykonania w sporządzanych w tym celu następujących dokumentach:*
 - 1) planie ochrony zabytków jednostki organizacyjnej;*
 - 2) gminnym planie ochrony zabytków;*
 - 3) powiatowym planie ochrony zabytków;*
 - 4) wojewódzkim planie ochrony zabytków;*
 - 5) krajowym planie ochrony zabytków.*
- 2. Plany ochrony zabytków, o których mowa w ust. 1, sporządza się odpowiednio do przewidywanych i realnych zagrożeń, w szczególności na wypadek:*
 - 1) pożaru;*
 - 2) powodzi, ulewy lub zalania z innych przyczyn;*
 - 3) wichury;*
 - 4) katastrofy budowlanej, awarii technicznej, chemicznej;*
 - 5) demonstracji i rozruchów ulicznych, rabunku lub aktu wandalizmu;*
 - 6) ataku terrorystycznego;*
 - 7) konfliktu zbrojnego.*
- 3. Plany ochrony zabytków zawierają w szczególności:*
 - 1) informacje niezbędne do realizacji prac przygotowawczych oraz sprawnego koordynowania i zarządzania ochroną w poszczególnych etapach działania;*
 - 2) wykaz osób uprawnionych do podejmowania decyzji i kierowania ochroną;*
 - 3) wyszczególnienie sposobów przepływu informacji na wszystkich stopniach zarządzania.*

4. W razie zaistnienia konfliktu zbrojnego lub sytuacji kryzysowej, gdy planowane prace związane z ochroną zabytków nie zostały w całości wykonane, kierownik jednostki organizacyjnej posiadającej zabytki zabezpiecza je w sposób doraźny przed zniszczeniem, uszkodzeniem lub zaginięciem.

5. Plany ochrony sporządza się według "Instrukcji przygotowania i realizacji planów ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych", stanowiącej załącznik do rozporządzenia.

Art. 4.

1. Plan ochrony zabytków jednostki organizacyjnej na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych opracowuje kierownik jednostki organizacyjnej posiadającej zabytki, w uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków, oraz przedstawia do zatwierdzenia wójtowi (burmistrzowi, prezydentowi miasta).

2. Gminny plan ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych opracowuje wójt (burmistrz, prezydent miasta); plan ten podlega uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków oraz właściwym terenowym organem obrony cywilnej na obszarze powiatu.

Ponadto w zakres obowiązków samorządu gminy związanych z ochroną zabytków i opieką nad zabytkami wchodzi także obowiązki wynikające z jego statusu jako właściciela lub posiadacza zabytku, o których mowa poniżej.

2.2. Obowiązki właścicieli i posiadaczy zabytków

Obowiązki właścicieli i posiadaczy zabytków związane z ochroną i opieką nad tymi zabytkami w szerokim zakresie ustala ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (t. j. Dz. U. z 2021 r. poz. 710 z późn. zm.).

Zgodnie z art. 5 tej ustawy:

Opieka nad zabytkiem sprawowana przez jego właściciela lub posiadacza polega, w szczególności, na zapewnieniu warunków:

- 1) naukowego badania i dokumentowania zabytku;*
- 2) prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku;*
- 3) zabezpieczenia i utrzymania zabytku oraz jego otoczenia w jak najlepszym stanie;*
- 4) korzystania z zabytku w sposób zapewniający trwałe zachowanie jego wartości;*
- 5) popularyzowania i upowszechniania wiedzy o zabytku oraz jego znaczeniu dla historii i kultury.*

Zgodnie z art. 28 tej ustawy:

Niezależnie od obowiązków wynikających z opieki nad zabytkami, określonych w art. 5, właściciel lub posiadacz zabytku wpisanego do rejestru lub zabytku znajdującego się w wojewódzkiej ewidencji zabytków zawiadamia wojewódzkiego konserwatora zabytków o:

- 1) uszkodzeniu, zniszczeniu, zaginięciu lub kradzieży zabytku, nie później niż w terminie 14 dni od dnia powzięcia wiadomości o wystąpieniu zdarzenia;*

- 2) zagrożeniu dla zabytku, nie później niż w terminie 14 dni od dnia powzięcia wiadomości o wystąpieniu zagrożenia;
 - 3) zmianie miejsca przechowania zabytku ruchomego w terminie miesiąca od dnia nastąpienia tej zmiany;
 - 4) zmianach dotyczących stanu prawnego zabytku, nie później niż w terminie miesiąca od dnia ich wystąpienia lub powzięcia o nich wiadomości.
- O ww. zdarzeniach właściciel lub posiadacz zabytku wpisanego na Listę Skarbów Dziedzictwa zawiadamia ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego.

2.3. Instrumenty opieki nad zabytkami

Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (t. j. Dz. U. z 2021 r. poz. 710 z późn. zm.) rozdziela pojęcia (a wraz z tym prawa i obowiązki z nimi związane) *ochrony zabytków i opieki nad zabytkami*.

Zgodnie z art. 5 ustawy:

Opieka nad zabytkiem sprawowana przez jego właściciela lub posiadacza polega, w szczególności, na zapewnieniu warunków:

- 1) naukowego badania i dokumentowania zabytku;
- 2) prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku;
- 3) zabezpieczenia i utrzymania zabytku oraz jego otoczenia w jak najlepszym stanie;
- 4) korzystania z zabytku w sposób zapewniający trwałe zachowanie jego wartości;
- 5) popularyzowania i upowszechniania wiedzy o zabytku oraz jego znaczeniu dla historii i kultury.

Ustawa określa również definicje:

prace konserwatorskie - działania mające na celu zabezpieczenie i utrwalenie substancji zabytku, zahamowanie procesów jego destrukcji oraz dokumentowanie tych działań,

prace restauratorskie - działania mające na celu wyeksponowanie wartości artystycznych i estetycznych zabytku, w tym, jeżeli istnieje taka potrzeba, uzupełnienie lub odtworzenie jego części, oraz dokumentowanie tych działań,

roboty budowlane - roboty budowlane w rozumieniu przepisów Prawa budowlanego, podejmowane przy zabytku lub w otoczeniu zabytku.

Uprawnienia i obowiązki związane z opieką nad zabytkami różnią się w zależności od form ochrony zabytków. Występuje podział na:

- zabytki wpisane do rejestru zabytków,
- zabytki wpisane do ewidencji zabytków,
- prawa i obowiązki wszystkich właścicieli lub dysponujących zabytkami.

2.3.1. Zabytki wpisane do rejestru zabytków

Oprócz zapewnienia podstawowych warunków określonych w art. 5 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (t. j. Dz. U. z 2021 r. poz. 710 z późn. zm.) w stosunku do zabytków wpisanych do rejestru obowiązują m.in.:

Art. 25.

1. Zagospodarowanie na cele użytkowe zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru wymaga posiadania przez jego właściciela lub posiadacza:

- 1) dokumentacji konserwatorskiej określającej stan zachowania zabytku nieruchomego i możliwości jego adaptacji, z uwzględnieniem historycznej funkcji i wartości tego zabytku, jak również możliwości jego dostosowania dla osób ze szczególnymi potrzebami, o których mowa w ustawie z dnia 19 lipca 2019 r. o zapewnianiu dostępności osobom ze szczególnymi potrzebami (tj. Dz. U. z 2020 r. poz. 1062);*
- 2) uzgodnionego z wojewódzkim konserwatorem zabytków programu prac konserwatorskich przy zabytku nieruchomym, określającego zakres i sposób ich prowadzenia oraz wskazującego niezbędne do zastosowania materiały i technologie;*
- 3) uzgodnionego z wojewódzkim konserwatorem zabytków programu zagospodarowania zabytku nieruchomego wraz z otoczeniem oraz dalszego korzystania z tego zabytku, z uwzględnieniem wyeksponowania jego wartości.*

2. W celu spełnienia wymagań, o których mowa w ust. 1, wojewódzki konserwator zabytków jest obowiązany nieodpłatnie udostępnić do wglądu właścicielowi lub posiadaczowi zabytku nieruchomego posiadaną przez siebie dokumentację tego zabytku oraz umożliwić dokonywanie niezbędnych odpisów z tej dokumentacji.

Art. 27.

Na wniosek właściciela lub posiadacza zabytku wojewódzki konserwator zabytków przedstawia, w formie pisemnej, zalecenia konserwatorskie określające sposób korzystania z zabytku, jego zabezpieczenia i wykonania prac konserwatorskich, a także zakres dopuszczalnych zmian, które mogą być wprowadzone w tym zabytku.

Zgodnie z art. 28 właściciel lub posiadacz zabytku wpisanego do rejestru zabytków lub zabytku znajdującego się w wojewódzkiej ewidencji zabytków jest zobowiązany do zawiadomienia wojewódzkiego konserwatora zabytków o:

- 1) uszkodzeniu, zniszczeniu, zaginięciu lub kradzieży zabytku, nie później niż w terminie 14 dni od dnia powzięcia wiadomości o wystąpieniu zdarzenia;*
- 2) zagrożeniu dla zabytku, nie później niż w terminie 14 dni od dnia powzięcia wiadomości o wystąpieniu zagrożenia;*
- 3) zmianie miejsca przechowania zabytku ruchomego w terminie miesiąca od dnia nastąpienia tej zmiany;*
- 4) zmianach dotyczących stanu prawnego zabytku, nie później niż w terminie miesiąca od dnia ich wystąpienia lub powzięcia o nich wiadomości.*

Art. 30.

- 1. Właściciel lub posiadacz zabytku nieruchomego bądź nieruchomości o cechach zabytku jest obowiązany udostępnić ten zabytek bądź nieruchomość wykonawcy badań w celu ich przeprowadzenia.*

Przed przystąpieniem do realizacji robót budowlanych związanych z zabytkiem wpisanym do rejestru zabytków, osoba fizyczna lub jednostka organizacyjna finansująca te roboty jest obowiązana pokryć koszty badań archeologicznych oraz ich dokumentacji, jeżeli są one niezbędne dla ochrony zabytków archeologicznych (*art. 31 ust. 1a*). Szczegółowy zakres i rodzaj niezbędnych badań ustala wojewódzki konserwator zabytków w drodze decyzji. Egzemplarz dokumentacji badań podlega po ich zakończeniu nieodpłatnemu przekazaniu wojewódzkiemu konserwatorowi zabytków.

Lista czynności wymagających pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków została określona w *art. 36*. obejmuje ona m.in.:

- 1) prowadzenie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru, w tym prac polegających na usunięciu drzewa lub krzewu z nieruchomości lub jej części będącej wpisanym do rejestru parkiem, ogrodem lub inną formą zaprojektowanej zieleni;*
- 2) wykonywanie robót budowlanych w otoczeniu zabytku;*
- 3) prowadzenie badań konserwatorskich zabytku wpisanego do rejestru;*
- 4) prowadzenie badań architektonicznych zabytku wpisanego do rejestru;*
- 5) prowadzenie badań archeologicznych;*
- 6) przemieszczanie zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru;*
- 7) trwałe przeniesienie zabytku ruchomego wpisanego do rejestru, z naruszeniem ustalonego tradycją wystroju wnętrza, w którym zabytek ten się znajduje;*
- 8) dokonywanie podziału zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru;*
- 9) zmiana przeznaczenia zabytku wpisanego do rejestru lub sposobu korzystania z tego zabytku;*
- 10) umieszczanie na zabytku wpisanym do rejestru: urządzeń technicznych, tablic reklamowych lub urządzeń reklamowych w rozumieniu art. 2 pkt 16b i 16c ustawy z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (Dz. U. z 2020 r. poz. 293, 471, 782, 1086 i 1378 oraz z 2021 r. poz. 11) oraz napisów, z zastrzeżeniem art. 12 ust. 1;*
- 11) podejmowanie innych działań, które mogłyby prowadzić do naruszenia substancji lub zmiany wyglądu zabytku wpisanego do rejestru, z wyłączeniem działań polegających na usuwaniu drzew lub krzewów z terenu nieruchomości lub jej części niebędącej wpisanym do rejestru parkiem, ogrodem albo inną formą zaprojektowanej zieleni;*
- 12) poszukiwanie ukrytych lub porzuconych zabytków ruchomych, w tym zabytków archeologicznych, przy użyciu wszelkiego rodzaju urządzeń elektronicznych i technicznych oraz sprzętu do nurkowania.*

Pozwolenia wydaje się na wniosek osoby fizycznej lub jednostki organizacyjnej posiadającej tytuł prawny do korzystania z zabytku wpisanego na Listę Skarbów Dziedzictwa albo do rejestru,

wynikający z prawa własności, użytkowania wieczystego, trwałego zarządu albo ograniczonego prawa rzeczowego lub stosunku zobowiązaniowego.

Pozwolenie na prowadzenie badań konserwatorskich przy zabytku wpisanym na Listę Skarbów Dziedzictwa, badań konserwatorskich i architektonicznych przy zabytku wpisanym do rejestru albo badań archeologicznych lub poszukiwań ukrytych bądź porzuconych zabytków ruchomych, w tym zabytków archeologicznych, wydaje się również na wniosek osób fizycznych albo jednostek organizacyjnych zamierzających prowadzić te badania lub poszukiwania.

Uzyskanie pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków na podjęcie robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru nie zwalnia z obowiązku uzyskania pozwolenia na budowę albo zgłoszenia, w przypadkach określonych przepisami Prawa budowlanego.

Jeżeli właściciel lub posiadacz zabytku rozpocznie ww. prace bez pozwolenia konserwatora, lub będzie je realizował w sposób z nim niezgodny wojewódzki konserwator zabytków wyda decyzję o ich wstrzymaniu (*art. 43*).

Jednak zgodnie z zapisami *art. 49*:

1. *Wojewódzki konserwator zabytków może wydać decyzję nakazującą osobie fizycznej lub jednostce organizacyjnej posiadającej tytuł prawny do korzystania z zabytku wpisanego do rejestru, wynikający z prawa własności, użytkowania wieczystego, trwałego zarządu albo ograniczonego prawa rzeczowego lub stosunku zobowiązaniowego, przeprowadzenie, w terminie określonym w tej decyzji, prac konserwatorskich lub robót budowlanych przy tym zabytku, jeżeli ich wykonanie jest niezbędne ze względu na zagrożenie zniszczeniem lub istotnym uszkodzeniem tego zabytku.*
- 1a. *Minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego może wydać decyzję nakazującą osobie fizycznej lub jednostce organizacyjnej posiadającej tytuł prawny do korzystania z zabytku wpisanego na Listę Skarbów Dziedzictwa, wynikający z prawa własności, albo ograniczonego prawa rzeczowego lub stosunku zobowiązaniowego, przeprowadzenie, w terminie określonym w tej decyzji, prac konserwatorskich przy tym zabytku, jeżeli ich wykonanie jest niezbędne ze względu na zagrożenie zniszczeniem lub istotnym uszkodzeniem tego zabytku.*
2. *Wykonanie decyzji nakazującej przeprowadzenie prac konserwatorskich lub robót budowlanych przy zabytku nieruchomym nie zwalnia z obowiązku uzyskania pozwolenia na budowę albo zgłoszenia, w przypadkach określonych przepisami Prawa budowlanego.*
3. *W przypadku wykonania zastępczego prac konserwatorskich lub robót budowlanych przy zabytku nieruchomym wojewódzki konserwator zabytków wydaje decyzję określającą wysokość wierzytelności Skarbu Państwa z tytułu wykonania zastępczego tych prac lub robót, ich zakres oraz termin wymagalności tej wierzytelności.*

Jeżeli dysponujący zabytkiem nie rozpocznie ww. prac, konserwator może zastępczo wykonać te prace obciążając ich kosztami dysponującego zabytkiem.

Art. 71.

1. *W zakresie sprawowania opieki nad zabytkami osoba fizyczna lub jednostka organizacyjna posiadająca tytuł prawny do zabytku wynikający z prawa własności, użytkowania wieczystego, trwałego zarządu, ograniczonego prawa rzeczowego albo stosunku*

zobowiązaniowego finansuje prowadzenie prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy tym zabytku.

- 2. Sprawowanie opieki nad zabytkami, w tym finansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku, do którego tytuł prawny, określony w ust. 1, posiada jednostka samorządu terytorialnego, jest zadaniem własnym tej jednostki.*

Art. 72.

Na zasadach i w trybie określonych odrębnymi przepisami, prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytkach będących w posiadaniu jednostek organizacyjnych, zaliczanych do sektora finansów publicznych, są finansowane ze środków finansowych przyznanych odpowiednio przez dysponentów części budżetowych bądź jednostki samorządu terytorialnego, którym podlegają te jednostki.

Art. 73.

Osoba fizyczna, jednostka samorządu terytorialnego lub inna jednostka organizacyjna, będąca właścicielem bądź posiadaczem zabytku wpisanego do rejestru albo posiadająca taki zabytek w trwałym zarządzie albo będąca właścicielem lub posiadaczem zabytku wpisanego na Listę Skarbów Dziedzictwa, może ubiegać się o udzielenie dotacji celowej z budżetu państwa na dofinansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru albo prac konserwatorskich lub restauratorskich przy zabytku wpisanym na Listę Skarbów Dziedzictwa.

Zgodnie z art. 76 dotacja może być udzielona na dofinansowanie:

- 1) nakładów koniecznych na wykonanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru, ustalonych na podstawie kosztorysu zatwierdzonego przez wojewódzkiego konserwatora zabytków, które zostaną przeprowadzone w roku złożenia przez wnioskodawcę wniosku o udzielenie dotacji lub w roku następującym po roku złożenia tego wniosku;*
- 2) nakładów koniecznych na wykonanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru, które zostały przeprowadzone w okresie trzech lat poprzedzających rok złożenia przez wnioskodawcę wniosku o udzielenie dotacji;*
- 3) nakładów koniecznych na wykonanie prac konserwatorskich lub restauratorskich przy zabytku wpisanym na Listę Skarbów Dziedzictwa, ustalonych na podstawie kosztorysu zatwierdzonego przez ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, które zostaną przeprowadzone w roku złożenia przez wnioskodawcę wniosku o udzielenie dotacji lub w roku następującym po roku złożenia tego wniosku.*

Artykuł 77 przewiduje, że dotacja na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane może obejmować nakłady konieczne na:

- 1) sporządzenie ekspertyz technicznych i konserwatorskich;*
- 2) przeprowadzenie badań konserwatorskich, architektonicznych lub archeologicznych;*
- 3) wykonanie dokumentacji konserwatorskiej;*
- 4) opracowanie programu prac konserwatorskich i restauratorskich;*
- 5) wykonanie projektu budowlanego zgodnie z przepisami Prawa budowlanego;*

- 6) sporządzenie projektu odtworzenia kompozycji wnętrza;
- 7) zabezpieczenie, zachowanie i utrwalenie substancji zabytku;
- 8) stabilizację konstrukcyjną części składowych zabytku lub ich odtworzenie w zakresie niezbędnym dla zachowania tego zabytku;
- 9) odnowienie lub uzupełnienie tynków i okładzin architektonicznych albo ich całkowite odtworzenie, z uwzględnieniem charakterystycznej dla tego zabytku kolorystyki;
- 10) odtworzenie zniszczonej przynależności zabytku, jeżeli odtworzenie to nie przekracza 50 % oryginalnej substancji tej przynależności;
- 11) odnowienie lub całkowite odtworzenie okien, w tym ościeżnic i okiennic, zewnętrznych drzwi i drzwi, więźby dachowej, pokrycia dachowego, rynien i rur spustowych;
- 12) modernizację instalacji elektrycznej w zabytkach drewnianych lub w zabytkach, które posiadają oryginalne, wykonane z drewna części składowe i przynależności;
- 13) wykonanie izolacji przeciwwilgociowej;
- 14) uzupełnianie narysów ziemnych dzieł architektury obronnej oraz zabytków archeologicznych nieruchomości o własnych formach krajobrazowych;
- 15) działania zmierzające do wyeksponowania istniejących, oryginalnych elementów zabytkowego układu parku lub ogrodu;
- 16) zakup materiałów konserwatorskich i budowlanych, niezbędnych do wykonania prac i robót przy zabytku wpisanym do rejestru, o których mowa w pkt 7-15;
- 17) zakup i montaż instalacji przeciwwłamaniowej oraz przeciwpożarowej i odgromowej.

Art. 78.

1. Dotacja może być udzielona w wysokości do 50% nakładów koniecznych na wykonanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru.
2. Jeżeli zabytek, o którym mowa w ust. 1, posiada wyjątkową wartość historyczną, artystyczną lub naukową albo wymaga przeprowadzenia złożonych pod względem technologicznym prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych, dotacja może być udzielona w wysokości do 100% nakładów koniecznych na wykonanie tych prac lub robót.
3. W przypadku, jeżeli stan zachowania zabytku, o którym mowa w ust. 1, wymaga niezwłocznego podjęcia prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku, dotacja może być również udzielona do wysokości 100% nakładów koniecznych na wykonanie tych prac lub robót.
4. Łączna wysokość dotacji udzielonych przez ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego i wojewódzkiego konserwatora zabytków nie może przekraczać wysokości dofinansowania określonej w ust. 1-3.
5. Dotacja, o której mowa w art. 74 ust. 2, jest udzielana we wnioskowanej wysokości do 100% nakładów koniecznych na wykonanie prac konserwatorskich lub restauratorskich

W trybie określonym odrębnymi przepisami dotacja na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru może być udzielona przez radę miasta i gminy, na zasadach określonych w podjętej przez ten organ uchwale. Dotacja ta, może być udzielona w wysokości do 100% nakładów koniecznych na wykonanie przez wnioskodawcę prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków (art. 81).

Art. 108.

- 1. Kto niszczy lub uszkadza zabytek, podlega karze pozbawienia wolności od 6 miesięcy do lat 8.*
- 2. Jeżeli sprawca czynu określonego w ust. 1 działa nieumyślnie, podlega grzywnie, karze ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności do lat 2.*
- 3. W razie skazania za przestępstwo określone w ust. 1 polegające na zniszczeniu zabytku sąd orzeka na rzecz Narodowego Funduszu Ochrony Zabytków nawiązkę w wysokości do wartości zniszczonego zabytku.*
- 4. W razie skazania za przestępstwo określone w ust. 1 polegające na uszkodzeniu zabytku sąd orzeka obowiązek przywrócenia stanu poprzedniego, a jeżeli obowiązek taki nie byłby wykonalny - nawiązkę na rzecz Narodowego Funduszu Ochrony Zabytków w wysokości do wartości uszkodzenia zabytku.*
- 5. W razie skazania za przestępstwo określone w ust. 2 sąd może orzec na rzecz Narodowego Funduszu Ochrony Zabytków nawiązkę w wysokości od trzykrotnego do trzydziestokrotnego minimalnego wynagrodzenia.*

Art. 110.

- 1. Kto będąc właścicielem lub posiadaczem zabytku nie zabezpieczył go w należyty sposób przed uszkodzeniem, zniszczeniem, zaginięciem lub kradzieżą, podlega karze aresztu, ograniczenia wolności albo grzywny.*
- 2. W razie popełnienia wykroczenia określonego w ust. 1 można orzec nawiązkę do wysokości dwudziestokrotnego minimalnego wynagrodzenia na wskazany cel społeczny związany z opieką nad zabytkami.*

Na podstawie art. 113 właściciel lub posiadacz zabytku wpisanego na Listę Skarbów Dziedzictwa albo wpisanego do rejestru lub innego zabytku znajdującego się w wojewódzkiej ewidencji zabytków podlega karze grzywny, jeżeli nie powiadomi odpowiednio ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego albo wojewódzkiego konserwatora zabytków o:

- 1) uszkodzeniu, zniszczeniu, zaginięciu lub kradzieży zabytku niezwłocznie po powzięciu wiadomości o wystąpieniu zdarzenia,*
- 2) zagrożeniu dla zabytku niezwłocznie po powzięciu wiadomości o wystąpieniu zagrożenia,*
- 3) zmianie miejsca przechowania zabytku ruchomego w terminie miesiąca od dnia nastąpienia tej zmiany,*

4) zmianach dotyczących stanu prawnego zabytku, nie później niż w terminie miesiąca od dnia ich wystąpienia lub powzięcia o nich wiadomości.

W razie popełnienia ww. wykroczenia można orzec nawiązkę do wysokości dwudziestokrotnego minimalnego wynagrodzenia na wskazany cel społeczny związany z opieką nad zabytkami.

Również karze grzywny podlega osoba prowadząca bez pozwolenia albo wbrew warunkom pozwolenia prace konserwatorskie, restauratorskie lub badania konserwatorskie przy zabytku wpisanym na Listę Skarbów Dziedzictwa lub prace konserwatorskie, restauratorskie, roboty budowlane, badania konserwatorskie lub architektoniczne przy zabytku wpisanym do rejestru lub roboty budowlane w jego otoczeniu albo badania archeologiczne (*art. 117*). Karze grzywny lub ograniczenia wolności podlega osoba umieszczająca bez pozwolenia urządzenia techniczne, tablicę reklamową lub urządzenie reklamowe w rozumieniu art. 2 pkt 16b i 16c ustawy z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym, lub napis. Karalne jest także pomocnictwo i podżeganie do dokonania ww. czynów (*art. 118*).

2.3.2. Zabytki wpisane do ewidencji zabytków

Gminna ewidencja zabytków powstaje na podstawie wojewódzkiej ewidencji zabytków i stanowi podstawę do uwzględnienia ochrony zabytków i opieki nad zabytkami w studiach uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy, miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego, decyzjach o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego oraz decyzjach o warunkach zabudowy. Art. 22 ust. 5 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (t. j. Dz. U. z 2021 r. poz. 710 z późn. zm.). mówi o zawartości gminnej ewidencji zabytków:

W gminnej ewidencji zabytków powinny być ujęte:

- 1) zabytki nieruchome wpisane do rejestru;*
- 2) inne zabytki nieruchome znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków;*
- 3) inne zabytki nieruchome wyznaczone przez wójta (burmistrza, prezydenta miasta) w porozumieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków.*

Oprócz zapewnienia podstawowych warunków określonych w art. 5 (mówiącym o tym, czym jest opieka nad zabytkami) w stosunku do zabytków wpisanych do gminnej ewidencji zabytków obowiązują:

Art. 27.

Na wniosek właściciela lub posiadacza zabytku wojewódzki konserwator zabytków przedstawia, w formie pisemnej, zalecenia konserwatorskie, określające sposób korzystania z zabytku, jego zabezpieczenia i wykonania prac konserwatorskich, a także zakres dopuszczalnych zmian, które mogą być wprowadzone w tym zabytku.

Zgodnie z *art. 28* właściciel lub posiadacz zabytku wpisanego do ewidencji zabytków jest zobowiązany do zawiadomienia wojewódzkiego konserwatora zabytków o:

- 1) uszkodzeniu, zniszczeniu, zaginięciu lub kradzieży zabytku, nie później niż w terminie 14 dni od dnia powzięcia wiadomości o wystąpieniu zdarzenia;*

- 2) zagrożeniu dla zabytku, nie później niż w terminie 14 dni od dnia powzięcia wiadomości o wystąpieniu zagrożenia;
- 3) zmianie miejsca przechowania zabytku ruchomego w terminie miesiąca od dnia nastąpienia tej zmiany;
- 4) zmianach dotyczących stanu prawnego zabytku, nie później niż w terminie miesiąca od dnia ich wystąpienia lub powzięcia o nich wiadomości.

Art. 30.

1. Właściciel lub posiadacz zabytku nieruchomego bądź nieruchomości o cechach zabytku jest obowiązany udostępnić ten zabytek bądź nieruchomość wykonawcy badań w celu ich przeprowadzenia.

Przed przystąpieniem do realizacji robót budowlanych związanych z zabytkiem znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków niezbędne jest uzyskanie opinii właściwego konserwatora zabytków.

Przed przystąpieniem do realizacji robót budowlanych związanych z zabytkiem archeologicznym objętym ochroną na podstawie ustaleń miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego, osoba fizyczna lub jednostka organizacyjna finansująca te roboty jest obowiązana pokryć koszty badań archeologicznych oraz ich dokumentacji, jeżeli są one niezbędne dla ochrony zabytków archeologicznych (*art. 31 ust. 1a*). Szczegółowy zakres i rodzaj niezbędnych badań ustala wojewódzki konserwator zabytków w drodze decyzji. Egzemplarz dokumentacji badań podlega po ich zakończeniu nieodpłatnemu przekazaniu wojewódzkiemu konserwatorowi zabytków.

Zgodnie z *art. 36. ust. 1 pkt 5* prowadzenie badań archeologicznych wymaga pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków.

Art. 36.

6. Pozwolenie na prowadzenie badań archeologicznych wydaje się na wniosek osoby fizycznej lub jednostki organizacyjnej posiadającej tytuł prawny do korzystania z nieruchomości, wynikający z prawa własności, użytkowania wieczystego, trwałego zarządu albo ograniczonego prawa rzeczowego lub stosunku zobowiązaniowego.
7. Pozwolenie na prowadzenie badań konserwatorskich przy zabytku wpisanym na Listę Skarbów Dziedzictwa, badań konserwatorskich i architektonicznych przy zabytku wpisanym do rejestru albo badań archeologicznych lub poszukiwań ukrytych bądź porzuconych zabytków ruchomych, w tym zabytków archeologicznych, wydaje się również na wniosek osób fizycznych albo jednostek organizacyjnych zamierzających prowadzić te badania lub poszukiwania. W przypadku nieuzyskania zgody właściciela lub posiadacza nieruchomości na przeprowadzenie tych badań lub poszukiwań przepisy *art. 30 ust. 1 i 2* stosuje się odpowiednio.

Art. 71.

1. W zakresie sprawowania opieki nad zabytkami osoba fizyczna lub jednostka organizacyjna posiadająca tytuł prawny do zabytku wynikający z prawa własności, użytkowania wieczystego, trwałego zarządu, ograniczonego prawa rzeczowego albo stosunku

zobowiązaniowego finansuje prowadzenie prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy tym zabytku.

- 2. Sprawowanie opieki nad zabytkami, w tym finansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku, do którego tytuł prawny, określony w ust. 1, posiada jednostka samorządu terytorialnego, jest zadaniem własnym tej jednostki.*

Art. 108.

- 1. Kto niszczy lub uszkadza zabytek, podlega karze pozbawienia wolności od 6 miesięcy do lat 8.*
- 2. Jeżeli sprawca czynu określonego w ust. 1 działa nieumyślnie, podlega grzywnie, karze ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności do lat 2.*
- 3. W razie skazania za przestępstwo określone w ust. 1 polegające na zniszczeniu zabytku sąd orzeka na rzecz Narodowego Funduszu Ochrony Zabytków nawiązkę w wysokości do wartości zniszczonego zabytku.*
- 4. W razie skazania za przestępstwo określone w ust. 1 polegające na uszkodzeniu zabytku sąd orzeka obowiązek przywrócenia stanu poprzedniego, a jeśli obowiązek taki nie byłby wykonalny - nawiązkę na rzecz Narodowego Funduszu Ochrony Zabytków w wysokości do wartości uszkodzenia zabytku.*
- 5. W razie skazania za przestępstwo określone w ust. 2 sąd może orzec na rzecz Narodowego Funduszu Ochrony Zabytków nawiązkę w wysokości od trzykrotnego do trzydziestokrotnego minimalnego wynagrodzenia.*

Art. 110.

- 1. Kto będąc właścicielem lub posiadaczem zabytku nie zabezpieczył go w należyty sposób przed uszkodzeniem, zniszczeniem, zaginięciem lub kradzieżą, podlega karze aresztu, ograniczenia wolności albo grzywny.*
- 2. W razie popełnienia wykroczenia określonego w ust. 1 można orzec nawiązkę do wysokości dwudziestokrotnego minimalnego wynagrodzenia na wskazany cel społeczny związany z opieką nad zabytkami.*

Na podstawie art. 113 właściciel lub posiadacz zabytku wpisanego na Listę Skarbów Dziedzictwa albo wpisanego do rejestru lub innego zabytku znajdującego się w wojewódzkiej ewidencji zabytków podlega karze grzywny, jeżeli nie powiadomi wojewódzkiego konserwatora zabytków o:

- 1) uszkodzeniu, zniszczeniu, zaginięciu lub kradzieży zabytku niezwłocznie po powzięciu wiadomości o wystąpieniu zdarzenia,*
- 2) zagrożeniu dla zabytku niezwłocznie po powzięciu wiadomości o wystąpieniu zagrożenia,*
- 3) zmianie miejsca przechowania zabytku ruchomego w terminie miesiąca od dnia nastąpienia tej zmiany,*
- 4) zmianach dotyczących stanu prawnego zabytku, nie później niż w terminie miesiąca od dnia ich wystąpienia lub powzięcia o nich wiadomości.*

W razie popełnienia ww. wykroczenia można orzec nawiązkę do wysokości dwudziestokrotnego minimalnego wynagrodzenia na wskazany cel społeczny związany z opieką nad zabytkami.

2.3.3. Zabytki ruchome

Oprócz zapewnienia podstawowych warunków określonych w art. 5 (powyżej) w stosunku do zabytków ruchomych obowiązują m.in.:

Zgodnie z art. 28 właściciel lub posiadacz zabytku wpisanego do rejestru lub zabytku znajdującego się w ewidencji zabytków w odniesieniu do zabytków ruchomych jest zobowiązany do zawiadamia wojewódzkiego konserwatora zabytków o:

- 1) uszkodzeniu, zniszczeniu, zaginięciu lub kradzieży zabytku, nie później niż w terminie 14 dni od dnia powzięcia wiadomości o wystąpieniu zdarzenia;
- 2) zagrożeniu dla zabytku, nie później niż w terminie 14 dni od dnia powzięcia wiadomości o wystąpieniu zagrożenia;
- 3) zmianie miejsca przechowania zabytku ruchomego w terminie miesiąca od dnia nastąpienia tej zmiany;
- 4) zmianach dotyczących stanu prawnego zabytku, nie później niż w terminie miesiąca od dnia ich wystąpienia lub powzięcia o nich wiadomości.

O ww. zdarzeniach właściciel lub posiadacz zabytku wpisanego na Listę Skarbów Dziedzictwa zawiadamia ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego.

Zgodnie z art. 36. ust. 1 pkt. 7, 12 pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków wymaga:

Art. 36.

7) trwale przeniesienie zabytku ruchomego wpisanego do rejestru, z naruszeniem ustalonego tradycją wystroju wnętrza, w którym zabytek ten się znajduje;

12) poszukiwanie ukrytych lub porzuconych zabytków ruchomych, w tym zabytków archeologicznych, przy użyciu wszelkiego rodzaju urządzeń elektronicznych i technicznych oraz sprzętu do nurkowania.

Przy zabytku wpisanym na Listę Skarbów Dziedzictwa na podstawie pozwolenia wydanego przez ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego można prowadzić:

- 1) prace konserwatorskie,
- 2) prace restauratorskie,
- 3) badania konserwatorskie (art. 36 ust. 1a)

Pozwolenia na przeprowadzenie ww. czynności wydaje się na wniosek osoby fizycznej lub jednostki organizacyjnej posiadającej tytuł prawny do korzystania z zabytku wpisanego na Listę Skarbów Dziedzictwa albo do rejestru, wynikający z prawa własności, użytkowania wieczystego, trwałego zarządu albo ograniczonego prawa rzeczowego lub stosunku zobowiązaniowego (art. 36 ust. 6).

Pozwolenie na prowadzenie badań konserwatorskich przy zabytku wpisanym na Listę Skarbów Dziedzictwa, badań konserwatorskich i architektonicznych przy zabytku wpisanym do

rejestru albo badań archeologicznych lub poszukiwań ukrytych bądź porzuconych zabytków ruchomych, w tym zabytków archeologicznych, wydaje się również na wniosek osób fizycznych albo jednostek organizacyjnych zamierzających prowadzić te badania lub poszukiwania (art. 36 ust. 7).

Art. 36a

Osoba fizyczna lub jednostka organizacyjna występująca z wnioskiem o pozwolenie na prowadzenie prac konserwatorskich, prac restauratorskich lub badań konserwatorskich przy zabytku wpisanym na Listę Skarbów Dziedzictwa albo na prowadzenie prac konserwatorskich, prac restauratorskich, badań konserwatorskich lub badań architektonicznych przy zabytku wpisanym do rejestru albo badań archeologicznych jest obowiązana zapewnić kierowanie tymi pracami oraz badaniami albo samodzielne ich wykonywanie przez osoby spełniające odpowiednio wymagania, o których mowa w art. 37a ust. 1 i 2, art. 37b ust. 1 i 3, art. 37d ust. 1 albo art. 37e ust. 1.

Art. 43

- 2. Minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego wydaje decyzję o wstrzymaniu wykonywanych bez jego pozwolenia lub w sposób odbiegający od zakresu i warunków określonych w pozwoleniu prac konserwatorskich, restauratorskich lub badań konserwatorskich przy zabytku wpisanym na Listę Skarbów Dziedzictwa.*
- 3. Minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego wydaje decyzję o wstrzymaniu wykonywanych przy zabytku wpisanym na Listę Skarbów Dziedzictwa działań polegających na:*
 - 1) trwałym przeniesieniu tego zabytku z naruszeniem ustalonego tradycją wystroju wnętrza, w którym zabytek ten się znajduje;*
 - 2) zmianie przeznaczenia tego zabytku lub sposobu korzystania z niego;*
 - 3) podejmowaniu innych niż określone w ust. 2, działań, które mogłyby prowadzić do zmiany wyglądu tego zabytku.*

Jednakże zgodnie z zapisami art. 49

- 1a. Minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego może wydać decyzję nakazującą osobie fizycznej lub jednostce organizacyjnej posiadającej tytuł prawny do korzystania z zabytku wpisanego na Listę Skarbów Dziedzictwa, wynikający z prawa własności, albo ograniczonego prawa rzeczowego lub stosunku zobowiązaniowego, przeprowadzenie, w terminie określonym w tej decyzji, prac konserwatorskich przy tym zabytku, jeżeli ich wykonanie jest niezbędne ze względu na zagrożenie zniszczeniem lub istotnym uszkodzeniem tego zabytku.*

Art. 50.

- 1. W przypadku wystąpienia zagrożenia dla zabytku ruchomego wpisanego do rejestru albo na Listę Skarbów Dziedzictwa, polegającego na możliwości jego zniszczenia, uszkodzenia, kradzieży, zaginięcia lub nielegalnego wywiezienia za granicę, odpowiednio wojewódzki konserwator zabytków może wydać, a minister właściwy do*

- spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego wydaje decyzję o zabezpieczeniu tego zabytku w formie ustanowienia czasowego zajęcia do czasu usunięcia zagrożenia.*
- 2. Czasowe zajęcie zabytku ruchomego polega na przekazaniu go, w zależności od rodzaju zabytku, do muzeum, archiwum lub biblioteki.*
 - 3. W przypadku wystąpienia zagrożenia dla zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru, polegającego na możliwości jego zniszczenia lub uszkodzenia, starosta, na wniosek wojewódzkiego konserwatora zabytków, może wydać decyzję o zabezpieczeniu tego zabytku w formie ustanowienia czasowego zajęcia do czasu usunięcia zagrożenia. Przepisy o gospodarce nieruchomościami stosuje się odpowiednio.*
 - 4. Jeżeli nie jest możliwe usunięcie zagrożenia, o którym mowa w ust. 1 lub 3:*
 - 1) zabytek ruchomy może być przejęty przez wojewódzkiego konserwatora zabytków, w drodze decyzji, na własność Skarbu Państwa, z przeznaczeniem na cele kultury, oświaty lub turystyki, za odszkodowaniem odpowiadającym wartości rynkowej tego zabytku;*
 - 1a) zabytek ruchomy wpisany na Listę Skarbów Dziedzictwa zostaje przejęty przez ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego w drodze decyzji, na własność Skarbu Państwa, z przeznaczeniem na cele kultury, za odszkodowaniem odpowiadającym wartości rynkowej tego zabytku;*
 - 2) zabytek nieruchomy może być na wniosek wojewódzkiego konserwatora zabytków wywłaszczony przez starostę na rzecz Skarbu Państwa lub gminy właściwej ze względu na miejsce położenia tego zabytku, w trybie i na zasadach przewidzianych w przepisach o gospodarce nieruchomościami.*

Art. 73.

Osoba fizyczna, jednostka samorządu terytorialnego lub inna jednostka organizacyjna, będąca właścicielem bądź posiadaczem zabytku wpisanego do rejestru albo posiadająca taki zabytek w trwałym zarządzie albo będąca właścicielem lub posiadaczem zabytku wpisanego na Listę Skarbów Dziedzictwa, może ubiegać się o udzielenie dotacji celowej z budżetu państwa na dofinansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru albo prac konserwatorskich lub restauratorskich przy zabytku wpisanym na Listę Skarbów Dziedzictwa.

Art. 74.

- 2. Dotacja na dofinansowanie prac konserwatorskich lub restauratorskich przy zabytku wpisanym na Listę Skarbów Dziedzictwa jest udzielana ze środków budżetu państwa, z części, której dysponentem jest minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego.*

Zgodnie z art. 76 dotacja może być udzielona na dofinansowanie:

- 3) nakładów koniecznych na wykonanie prac konserwatorskich lub restauratorskich przy zabytku wpisanym na Listę Skarbów Dziedzictwa, ustalonych na podstawie kosztorysu zatwierdzonego przez ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, które zostaną przeprowadzone w roku złożenia przez wnioskodawcę wniosku o udzielenie dotacji lub w roku następującym po roku złożenia tego wniosku.*

Art. 78.

- 1. Dotacja może być udzielona w wysokości do 50% nakładów koniecznych na wykonanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru.*
- 2. Jeżeli zabytek, o którym mowa w ust. 1, posiada wyjątkową wartość historyczną, artystyczną lub naukową albo wymaga przeprowadzenia złożonych pod względem technologicznym prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych, dotacja może być udzielona w wysokości do 100% nakładów koniecznych na wykonanie tych prac lub robót.*
- 3. W przypadku, jeżeli stan zachowania zabytku, o którym mowa w ust. 1, wymaga niezwłocznego podjęcia prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku, dotacja może być również udzielona do wysokości 100% nakładów koniecznych na wykonanie tych prac lub robót.*
- 4. Łączna wysokość dotacji udzielonych przez ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego i wojewódzkiego konserwatora zabytków nie może przekraczać wysokości dofinansowania określonej w ust. 1–3.*
- 5. Dotacja, o której mowa w art. 74 ust. 2, jest udzielana we wnioskowanej wysokości do 100% nakładów koniecznych na wykonanie prac konserwatorskich lub restauratorskich.*

Art. 109b.

Kto rzecz ruchomą zbywa jako zabytek ruchomy albo zbywa zabytek jako inny zabytek, wiedząc, że są one podrobione lub przerobione, podlega grzywnie, karze ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności do lat 2.

Na podstawie art. 113 właściciel lub posiadacz zabytku wpisanego na Listę Skarbów Dziedzictwa albo wpisanego do rejestru lub innego zabytku znajdującego się w wojewódzkiej ewidencji zabytków podlega karze grzywny, jeżeli nie powiadomi odpowiednio ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego albo wojewódzkiego konserwatora zabytków o:

- 1) uszkodzeniu, zniszczeniu, zaginięciu lub kradzieży zabytku niezwłocznie po powzięciu wiadomości o wystąpieniu zdarzenia,*
- 2) zagrożeniu dla zabytku niezwłocznie po powzięciu wiadomości o wystąpieniu zagrożenia,*
- 3) zmianie miejsca przechowania zabytku ruchomego w terminie miesiąca od dnia nastąpienia tej zmiany,*
- 4) zmianach dotyczących stanu prawnego zabytku, nie później niż w terminie miesiąca od dnia ich wystąpienia lub powzięcia o nich wiadomości.*

W razie popełnienia ww. wykroczenia można orzec nawiązkę do wysokości dwudziestokrotnego minimalnego wynagrodzenia na wskazany cel społeczny związany z opieką nad zabytkami.

Również karze grzywny podlega osoba prowadząca bez pozwolenia albo wbrew warunkom pozwolenia prace konserwatorskie, restauratorskie lub badania konserwatorskie przy zabytku wpisanym na Listę Skarbów Dziedzictwa lub prace konserwatorskie, restauratorskie, roboty budowlane, badania konserwatorskie lub architektoniczne przy zabytku wpisanym do rejestru lub roboty budowlane w jego otoczeniu albo badania archeologiczne (*art. 117*). Karze grzywny lub pozbawienia wolności podlega osoba umieszczająca bez pozwolenia urządzenia techniczne, tablicę reklamową lub urządzenie reklamowe w rozumieniu art. 2 pkt 16b i 16c ustawy z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym, lub napis. Karalne jest także pomocnictwo i podżeganie do dokonania ww. czynów (*art. 118*).

Nie wymaga zgody właściciela zabytku włączenie karty zabytku ruchomego znajdującego się w dotychczasowej centralnej ewidencji dóbr kultury do wojewódzkiej ewidencji zabytków (*art. 143 ust. 2*).

2.3.4. Zabytki znajdujące się w muzeach i w bibliotekach

Zasady ochrony zabytków znajdujących się w muzeach zostały określone w ustawie z dnia 21 listopada 1996r. o muzeach (tj. Dz. U. z 2022 r. poz. 385):

Art. 1.

1. Muzeum jest jednostką organizacyjną nienastawioną na osiągnięcie zysku, której celem jest gromadzenie i trwała ochrona dóbr naturalnego i kulturalnego dziedzictwa ludzkości o charakterze materialnym i niematerialnym, informowanie o wartościach i treściach gromadzonych zbiorów, upowszechnianie podstawowych wartości historii, nauki i kultury polskiej oraz światowej, kształtowanie wrażliwości poznawczej i estetycznej oraz umożliwianie korzystania ze zgromadzonych zbiorów.

Art. 2.

1. Muzeum realizuje cele określone w art. 1, w szczególności przez:

- 1) gromadzenie zabytków w statutowo określonym zakresie;*
- 3) przechowywanie gromadzonych zabytków, w warunkach zapewniających im właściwy stan zachowania i bezpieczeństwo, oraz magazynowanie ich w sposób dostępny do celów naukowych;*
- 4) zabezpieczanie i konserwację zbiorów oraz w miarę możliwości, zabezpieczanie zabytków archeologicznych nieruchomych oraz innych nieruchomych obiektów kultury materialnej i przyrody.*

Art. 21.

1. *Muzealiami są rzeczy ruchome i nieruchomości stanowiące własność muzeum i wpisane do inwentarza muzealiów. Muzealia stanowią dobro narodowe.*
- 1a. *W przypadku muzeum nieposiadającego osobowości prawnej, muzealiami są rzeczy ruchome i nieruchomości stanowiące własność podmiotu, który utworzył muzeum, oraz wpisane do inwentarza muzealiów.*
2. *Minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego określi, w drodze rozporządzenia, zakres, formy i sposób ewidencjonowania zabytków w muzeach, wskazując, w szczególności, rodzaj dokumentacji ewidencyjnej, wymagania, jakim powinno odpowiadać prowadzenie tej dokumentacji, sposób oznakowania muzealiów oraz tryb ich dokumentowania w przypadku przenoszenia poza siedzibę muzeum oraz skreślenia z inwentarza muzeum.*

Art. 28.

Muzealia, będące nieruchomościami, w momencie likwidacji muzeum podlegają bezzwłocznie wpisowi do rejestru zabytków, chyba że wejdą w skład innego muzeum.

Zasady ochrony materiałów bibliotecznych zostały określone w ustawie z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach (tj. Dz. U. z 2019 r. poz. 1479). Według art. 4. ust. 1. ww. ustawy do podstawowych zadań bibliotek należy m. in.: gromadzenie, opracowywanie, przechowywanie i ochrona materiałów bibliotecznych.

Zbiory o wyjątkowej wartości i znaczeniu dla dziedzictwa narodowego stanowią narodowy zasób biblioteczny:

Art. 6.

1. *Zbiory bibliotek mające wyjątkową wartość i znaczenie dla dziedzictwa narodowego stanowią, w całości lub części, narodowy zasób biblioteczny.*
2. *Narodowy zasób biblioteczny podlega szczególnej ochronie.*
- 2a. *Przy ministrze właściwym do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego działa Rada do Spraw Narodowego Zasobu Bibliotecznego. Do zakresu działania Rady jako organu opiniotwórczo-doradczego w sprawach narodowego zasobu bibliotecznego, należy w szczególności:*
 - 1) *opiniowanie wniosków organizatorów bibliotek o włączenie ich zbiorów do narodowego zasobu bibliotecznego oraz przedstawianie ministrowi propozycji dotyczących zatwierdzenia tych wniosków;*
 - 2) *opiniowanie systemu informacji o narodowym zasobie bibliotecznym;*
 - 3) *opracowywanie i przyjmowanie planów pracy dotyczących narodowego zasobu bibliotecznego.*

2.3.5. Materiały archiwalne

Zasady ochrony materiałów archiwalnych zostały określone w ustawie z dnia 14 lipca 1983r. O narodowym zasobie archiwalnym i archiwach (tj. Dz. U. z 2020 r. poz. 164 z późn. zm.)

2.3.6. Wybrane prawa i obowiązki powszechne

Prowadząc roboty budowlane lub ziemne należy się liczyć z odkryciem przedmiotów, co do których istnieje przypuszczenie, iż są one zabytkami. *Artykuł 32* ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (t. j. Dz. U. z 2021 r. poz. 710 z późn. zm.) określa procedurę postępowania w przypadku dokonania takiego odkrycia, według której prowadzący roboty jest zobowiązany:

- 1) wstrzymać wszelkie roboty mogące uszkodzić lub zniszczyć odkryty przedmiot,*
- 2) zabezpieczyć, przy użyciu dostępnych środków, ten przedmiot i miejsce jego odkrycia,*
- 3) niezwłocznie zawiadomić o tym właściwego wojewódzkiego konserwatora zabytków, a jeśli nie jest to możliwe, właściwego wójta (burmistrza, prezydenta miasta).*

W terminie niezwłocznym, nie dłuższym niż 3 dni wójt (burmistrz, prezydent miasta) jest obowiązany przekazać wojewódzkiemu konserwatorowi zabytków przyjęte zawiadomienie, o którym mowa powyżej. Wojewódzki konserwator zabytków jest obowiązany w terminie 5 dni od dnia przyjęcia tego zawiadomienia, dokonać oględzin odkrytego przedmiotu. Jeżeli w tym terminie wojewódzki konserwator zabytków nie dokona oględzin odkrytego przedmiotu, przerwane roboty mogą być kontynuowane.

Po dokonaniu oględzin odkrytego przedmiotu wojewódzki konserwator zabytków wydaje decyzję:

- 1) pozwalającą na kontynuację przerwanych robót, jeżeli odkryty przedmiot nie jest zabytkiem,*
- 2) pozwalającą na kontynuację przerwanych robót, jeżeli odkryty przedmiot jest zabytkiem, a kontynuacja robót nie doprowadzi do jego zniszczenia lub uszkodzenia,*
- 3) nakazującą dalsze wstrzymanie robót i przeprowadzenie, na koszt osoby fizycznej lub jednostki organizacyjnej finansującej te roboty, badań archeologicznych w niezbędnym zakresie.*

Roboty budowlane lub ziemne nie mogą być wstrzymane na okres dłuższy niż miesiąc od dnia doręczenia decyzji wojewódzkiego konserwatora zabytków, chyba, że w trakcie badań archeologicznych zostanie odkryty zabytek posiadający wyjątkową wartość. W takim wypadku wojewódzki konserwator zabytków może wydać decyzję o przedłużeniu okresu wstrzymania robót. Jednak nie dłużej niż do 6 miesięcy od dnia doręczenia decyzji, o której mowa w powyżej. Po zakończeniu badań archeologicznych wojewódzki konserwator zabytków wydaje decyzję pozwalającą na kontynuację przerwanych robót. O odkryciu przedmiotu, o którym mowa w ust. 1, na polskich obszarach morskich należy niezwłocznie zawiadomić właściwego dyrektora urzędu morskiego.

Jeżeli ktoś przypadkowo znalazł przedmiot, co do którego istnieje przypuszczenie, iż jest on zabytkiem archeologicznym, jest obowiązany, przy użyciu dostępnych środków, zabezpieczyć ten przedmiot i oznakować miejsce jego znalezienia oraz niezwłocznie zawiadomić o znalezieniu tego przedmiotu właściwego wojewódzkiego konserwatora zabytków, a jeśli nie jest to możliwe, to burmistrza.

Burmistrz jest obowiązany niezwłocznie, nie dłużej niż w terminie 3 dni, przekazać wojewódzkiemu konserwatorowi zabytków przyjęte zawiadomienie, o którym mowa powyżej. W terminie 3 dni od dnia przyjęcia tego zawiadomienia wojewódzki konserwator zabytków jest obowiązany dokonać oględzin znalezionego przedmiotu i miejsca jego znalezienia oraz w razie

potrzeby, zorganizować badania archeologiczne. O znalezieniu przedmiotu, o którym mowa w powyżej, na polskich obszarach morskich należy niezwłocznie zawiadomić właściwego dyrektora urzędu morskiego (*art. 33*).

Osobom, które odkryły bądź przypadkowo znalazły zabytek archeologiczny, przysługuje nagroda, jeżeli dopełniły one powyższych obowiązków (*art. 34 ust. 1*).

Przedmioty będące zabytkami archeologicznymi odkrytymi, przypadkowo znalezionymi albo pozyskanymi w wyniku badań archeologicznych, stanowią własność Skarbu Państwa (*art. 35 ust. 1*).

Osoba, która bez pozwolenia albo wbrew warunkom pozwolenia poszukuje ukrytych lub porzuconych zabytków, w tym przy użyciu wszelkiego rodzaju urządzeń elektronicznych i technicznych oraz sprzętu do nurkowania, podlega karze ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności do lat 2 (*art. 109c*).

Art. 115.

- 1. Kto niezwłocznie nie powiadomił wojewódzkiego konserwatora zabytków lub wójta (burmistrza, prezydenta miasta) albo dyrektora urzędu morskiego o odkryciu w trakcie prowadzenia robót budowlanych lub ziemnych przedmiotu, co do którego istnieje przypuszczenie, iż jest on zabytkiem, a także nie wstrzymał wszelkich robót mogących uszkodzić lub zniszczyć znaleziony przedmiot i nie zabezpieczył, przy użyciu dostępnych środków, tego przedmiotu i miejsca jego znalezienia, podlega karze grzywny.*
- 2. W razie popełnienia wykroczenia określonego w ust. 1 można orzec nawiązkę do wysokości dwudziestokrotnego minimalnego wynagrodzenia na wskazany cel społeczny związany z opieką nad zabytkami.*

Art. 116.

- 1. Kto niezwłocznie nie powiadomił wojewódzkiego konserwatora zabytków lub wójta (burmistrza, prezydenta miasta) albo dyrektora urzędu morskiego o przypadkowym odkryciu przedmiotu, co do którego istnieje przypuszczenie, iż jest on zabytkiem archeologicznym, a także nie zabezpieczył, przy użyciu dostępnych środków, tego przedmiotu i miejsca jego znalezienia, podlega karze grzywny.*
- 2. W razie popełnienia wykroczenia określonego w ust. 1 można orzec nawiązkę do wysokości dwudziestokrotnego minimalnego wynagrodzenia na wskazany cel społeczny związany z opieką nad zabytkami.*

2.4. Inne regulacje prawne

Obowiązek ochrony zabytków uwzględniono też w innych aktach prawnych, w tym:

1. Ustawa z dnia 7 lipca 1994r. - Prawo budowlane (t. j. Dz. U. z 2021 r. poz. 2351 z późn. zm.) określa zasady postępowania z obiektami budowlanymi, mając na uwadze zasady postępowania w przypadku obiektów wpisanych do rejestru zabytków lub ewidencji zabytków:

Art.1

Ustawa – Prawo budowlane, zwana dalej „ustawą”, normuje działalność obejmującą sprawy projektowania, budowy, utrzymania i rozbiórki obiektów budowlanych oraz określa zasady działania organów administracji publicznej w tych dziedzinach.

Art.2 ust.2

Przepisy ustawy nie naruszają przepisów odrębnych, a w szczególności:

3) o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami – w odniesieniu do obiektów i obszarów wpisanych do rejestru zabytków oraz obiektów i obszarów objętych ochroną konserwatorską na podstawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego.

2.Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001r. - Prawo ochrony środowiska (t. j. Dz. U. z 2021 r. poz. 1973 z późn. zm.) określa zasady ochrony środowiska oraz zachowania wartości kulturowych.

3.Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004r. o ochronie przyrody (t. j. Dz. U. z 2021 r. poz. 1098 z późn. zm.) określa m. in. zasady dotyczące wycinki i pielęgnacji drzew położonych na terenach objętych prawną ochroną konserwatorską

4.Ustawa z dnia 21 sierpnia 1997r. o gospodarce nieruchomościami (t. j. Dz. U. z 2021 r. poz. 1899 z późn. zm.) określa m. in. zasady postępowania w stosunku do nieruchomości objętych prawną ochroną konserwatorską.

W rozumieniu art. 6. pkt. 5 ustawy celem publicznym jest:

5) opieka nad nieruchomościami, stanowiącymi zabytki w rozumieniu przepisów o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.

5.Ustawa z dnia 25 października 1991r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej (t. j. z 2020 r. poz. 194 z późn. zm.) precyzuje zasady wykonywania działalności kulturalnej. Jednym z jej zadań jest opieka nad zabytkami.

Art.1

1. Działalność kulturalna w rozumieniu niniejszej ustawy polega na tworzeniu, upowszechnianiu i ochronie kultury.

2. Państwo sprawuje mecenat nad działalnością kulturalną polegającą na wspieraniu i promocji twórczości, edukacji i oświaty kulturalnej, działań i inicjatyw kulturalnych oraz opieki nad zabytkami.

3. Minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego może wspierać finansowo, w ramach mecenatu państwa, realizację planowanych na dany rok zadań

związanych z polityką kulturalną państwa, prowadzonych przez instytucje kultury i inne podmioty nienależące do sektora finansów publicznych.

4. Mecenat, o którym mowa w ust. 2 i 3, sprawują także organy jednostek samorządu terytorialnego w zakresie ich właściwości.

6. Ustawa z dnia 24 kwietnia 2003r. o działalności pożytku publicznego i wolontariacie (tj. Dz. U. z 2020 r. poz. 1057 z późn. zm.) zalicza do sfery zadań publicznych działania w zakresie kultury, sztuki i ochrony dóbr kultury i dziedzictwa narodowego, co wiąże się z ochroną zabytków.

Art. 3

1. Działalnością pożytku publicznego jest działalność społecznie użyteczna, prowadzona przez organizacje pozarządowe w sferze zadań publicznych określonych w ustawie.

Art. 4.

1. Sfera zadań publicznych, o której mowa w art. 3 ust. 1, obejmuje zadania w zakresie:
16) kultury, sztuki, ochrony dóbr kultury i dziedzictwa narodowego.

7. Ustawa z dnia 9 października 2015r. o rewitalizacji (tj. Dz. U. z 2021 r. poz. 485) określa sposób postępowania w przypadku występowania na obszarze rewitalizowanym budynków objętych formami ochrony zabytków oraz możliwość otrzymania dotacji na wykonanie określonych prac.

W rozumieniu Art.17 ust. 2 pkt. 4 ustawy wójt, burmistrz albo prezydent miasta, po podjęciu przez radę gminy uchwały o przystąpieniu do sporządzenia gminnego programu rewitalizacji, występuje o zaopiniowanie:

b) w przypadku, gdy jest to uzasadnione specyfiką obszaru rewitalizacji przez:

– właściwego wojewódzkiego konserwatora zabytków – w zakresie form ochrony zabytków.

W rozumieniu Art.35 ust. 1 pkt. 2 ustawy gmina ma możliwość udzielenia dotacji na wykonywanie określonych prac przy budynkach niewpisanych do rejestru zabytków:

Art. 35. 1. W przypadku nieruchomości położonych na obszarze Strefy gmina może udzielić ich właścicielom lub użytkownikom wieczystym dotacji w wysokości nieprzekraczającej 50% nakładów koniecznych na wykonanie:

3) prac konserwatorskich i prac restauratorskich w rozumieniu art. 3 pkt 6 i 7 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (t. j. Dz. U. z 2021 r. poz. 710 z późn. zm.) w odniesieniu do nieruchomości niewpisanych do rejestru zabytków.

8. Ustawa z dnia 24 kwietnia 2015 r. o zmianie niektórych ustaw w związku ze wzmocnieniem narzędzi ochrony krajobrazu (Dz. U. z 2015 r. poz. 774, 1688) wprowadza pojęcie krajobrazu

priorytetowego, dla określenia, którego obszar zabytkowy może mieć znaczenie ze względu na wartości kulturowe.

Art. 7. W ustawie z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (tj. Dz. U. z 2022 r. poz. 503) wprowadza się następujące zmiany:

1) w art. 2:

a) po pkt 16 dodaje się pkt 16a–16f w brzmieniu:

16f) „krajobrazie priorytetowym” – należy przez to rozumieć krajobraz szczególnie cenny dla społeczeństwa ze względu na swoje wartości przyrodnicze, kulturowe, historyczne, architektoniczne, urbanistyczne, ruralistyczne lub estetyczno-widokowe, i jako taki wymagający zachowania lub określenia zasad i warunków jego kształtowania”;

W rozumieniu art. 9 pkt. 7 w ustawie z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody (t. j. Dz. U. z 2021 r. poz. 1098 z późn. zm.) wprowadza się następujące zmiany, dotyczące elementów chronionych w ramach krajobrazu priorytetowego:

„Art. 23a. 1. Na obszarze chronionego krajobrazu sejmik województwa, w drodze uchwały stanowiącej akt prawa miejscowego:

1) wyznacza, w granicach krajobrazów priorytetowych zidentyfikowanych w ramach audytu krajobrazowego, o którym mowa w art. 38a ustawy z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym, strefy ochrony krajobrazu stanowiące w szczególności przedpola ekspozycji, osie widokowe, punkty widokowe oraz obszary zabudowane wyróżniające się lokalną formą architektoniczną, istotne dla zachowania walorów krajobrazowych obszaru chronionego krajobrazu, wraz ze wskazaniem które z zakazów, wymienionych w art. 24 ust. 1a, obowiązują w danej strefie;

2) określa wykaz obiektów o istotnym znaczeniu historycznym i kulturowym.

2.5 Organy ochrony zabytków

Zgodnie z art. 89 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (tj. Dz. U. z 2021 r. poz. 710 z późn. zm.):

Organami ochrony zabytków są:

1) minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, w imieniu, którego zadania i kompetencje, w tym zakresie, wykonuje Generalny Konserwator Zabytków;

2) wojewoda, w imieniu którego zadania i kompetencje, w tym zakresie, wykonuje wojewódzki konserwator zabytków.

3. Uwarunkowania zewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego

Włączenie problemów ochrony zabytków do systemu zadań strategicznych stanowi jeden z celów gminnego programu opieki nad zabytkami. System zadań strategicznych dla obszaru gminy

tworzony jest zarówno przez przyjęte przez radę dokumenty strategiczne, jak i dokumenty opracowywane przez jednostki administracyjne wyższego rzędu. Zadania strategiczne związane z ochroną zabytków i opieką nad zabytkami na poziomie ponadlokalnym, obejmujące swym zasięgiem obszar gminy definiują:

- 1) Krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na lata 2019 – 2022;
- 2) Strategia Rozwoju Kapitału Społecznego 2030;
- 3) Narodowy Plan Rewitalizacji 2022. Założenia.

Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Nowy Dwór Gdański na lata 2022 - 2025 wpisuje się z priorytetami, kierunkami i zadaniami w poniżej przedstawione dokumenty strategiczne.

3.1. Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami

3.1.1. Krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na lata 2019 – 2022

Ochrona dziedzictwa kulturowego, zgodnie z art. 5 i 6 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej, jest jednym z podstawowych obowiązków państwa. Dziedzictwo kulturowe to dorobek materialny i duchowy poprzednich pokoleń. Pomimo iż najczęściej utożsamiane jest ono z architekturą i sztuką, to jego elementy stanowią także formy gospodarowania (np. sposoby uprawy roli) i wiele innych przejawów życia i rozwoju społeczności. Zabytki są integralną częścią narodowego dziedzictwa kulturowego i są dobrem wspólnym, o które troskę każdemu obywatelowi nakazuje art. 82 Konstytucji RP.

Zgodnie z ustawą z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (tj. Dz. U. z 2021 r. poz. 710 z późn. zm.):

Art. 84.

W celu stworzenia warunków niezbędnych do realizacji ochrony zabytków i opieki nad zabytkami minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego inicjuje i opracowuje, przy pomocy Generalnego Konserwatora Zabytków, krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.

Art. 85.

1. W krajowym programie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami określa się, w szczególności, cele i kierunki działań oraz zadania w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, warunki i sposób finansowania planowanych działań, a także harmonogram ich realizacji.

2. Krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami opracowuje się na okres 4 lat.

Art. 86.

1. Krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami uchwała Rada Ministrów na wniosek ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego.

Art. 90.

2. Do zadań wykonywanych przez Generalnego Konserwatora Zabytków należy, w szczególności:

1) opracowanie krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.

Krajowy Program Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami na lata 2019- 2022 przyjęty został w dniu 13 sierpnia 2019 r. przez Radę Ministrów uchwałą nr 82 (M. P. poz. 808z dnia 11.09.2019 r.). Dokument ma usprawnić nadzór nad służbami konserwatorskimi oraz określić źródła finansowania inwestycji i procedur administracyjnych związanych z wydawaniem decyzji oraz przyznawaniem funduszy na prace podejmowane w obiektach zabytkowych.

Celem głównym Krajowego Programu jest: „Stworzenie warunków dla zapewnienia efektywnej ochrony i opieki nad zabytkami”.

Dla realizacji celu głównego opracowano trzy cele szczegółowe:

Cel szczegółowy 1: Optymalizacja systemu ochrony dziedzictwa kulturowego.

Kierunki działania:

1. Wzmocnienie systemu ochrony na poziomie lokalnym.
2. Wzmocnienie systemu ochrony na poziomie centralnym

Cel szczegółowy 2: Wsparcie działań w zakresie opieki nad zabytkami.

Kierunki działania:

1. Merytoryczne wsparcie działań w zakresie opieki nad zabytkami.
2. Podnoszenie bezpieczeństwa zasobu zabytkowego.

Cel szczegółowy 3: Budowanie świadomości społecznej wartości dziedzictwa kulturowego.

Kierunki działania:

1. Upowszechnianie wiedzy na temat dziedzictwa kulturowego i jego wartości.
2. Tworzenie warunków dla sprawowania społecznej opieki nad zabytkami.

W ramach kierunków działań zaplanowano szczegółowe zadania, mające na celu wypracowanie podjętych założeń na lata 2019-2022. Oprócz określenia celów, kierunków zadania oraz opracowania szczegółowych działań, jak również metod monitorowania, opracowano szczegółowy harmonogram wdrażania Krajowego Programu w ramach poszczególnych celów.

Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Nowy Dwór Gdański na lata 2022 – 2025 realizuje politykę strategiczną Krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.

3.1.2. Uzupełnienie Narodowej Strategii Rozwoju Kultury na lata 2004 – 2020

„Narodowa Strategia Rozwoju Kultury na lata 2004-2013” została przyjęta przez Radę Ministrów w dniu 21 września 2004 r., natomiast w 2005 roku przyjęto „Uzupełnienie Narodowej Strategii Rozwoju Kultury na lata 2004-2020” stanowiące dokument uzupełniający i wydłużający okres ważności pierwszego opracowania. W ramach realizacji spójnych działań w poszczególnych regionach Polski, zostały wyodrębnione główne zadania i priorytety w dziedzinie kultury.

Określoną w „Narodowej Strategii ...” misją jest:

Zrównoważony rozwój kultury jako najwyższej wartości przenoszonej ponad pokoleniami, określającej całokształt historycznego i cywilizacyjnego dorobku Polski, wartości warunkującej tożsamość narodową i zapewniającej ciągłość tradycji i rozwój regionów.

W założeniach do Narodowej Strategii Rozwoju Kultury „ochrona dziedzictwa kulturowego, w tym szczególnie ochrona i rewaloryzacja zabytków” określone są jako jeden ze strategicznych obszarów w okresie programowania 2004-2020.

Celem strategicznym (nadrzędnym) jest zrównoważenie rozwoju kultury w regionach. Celami częściowymi (uzupełniającymi) są:

1. Wzrost efektywności zarządzania sferą kultury.
2. Zmniejszenie dysproporcji regionalnych w rozwoju i dostępie do kultury.
3. Wzrost udziału kultury w PKB.
4. Zachowanie dziedzictwa kulturowego i aktywna ochrona zabytków.
5. Modernizacja i rozbudowa infrastruktury kultury.
6. Wzrost uczestnictwa w kulturze.
7. Rozwój szkół artystycznych i zwiększenie liczby godzin edukacji kulturalnej w programach szkolnych.
8. Efektywna promocja twórczości.
9. Promocja polskiej kultury za granicą.
10. Ochrona własności intelektualnej i walka z piractwem.
11. Wprowadzenie innowacyjnych rozwiązań w systemie organizacji działalności kulturalnej i w systemie upowszechniania kultury.
12. Rozwój przemysłów kultury (kinematografia, media, design, wydawnictwa, fonografia).

Jednostki samorządu terytorialnego i Ministerstwo Kultury uznane zostały jako wiodące instytucje strategiczne z punktu widzenia strategii.

„Narodowa Strategia ...” wyodrębnia pięć strategicznych obszarów kultury, dla których sformułowano Narodowe Programy Kultury (NPK), które stanowią instrumenty jej realizacji, tzn. narzędzia niezbędne z punktu widzenia możliwości przełożenia koncepcji na konkretne działania realizacyjne. Dla każdego programu określono cel strategiczny, instrumenty realizacji, plan finansowy oraz wyznaczono instytucje odpowiedzialne za ich zarządzanie. Działania podejmowane w ramach NPK powinny prowadzić m.in. do następujących efektów:

- zwiększenia liczby MSP oraz liczby zatrudnionych w przemyśle kultury,
- radykalnej poprawy podstawowej infrastruktury kultury i stanu zabytków,
- stworzenia markowych produktów turystyki kulturowej,
- wykształcenia więzi pomiędzy kulturą, edukacją i nauką w kształtowaniu kapitału społecznego.

Cel częściowy „zachowanie dziedzictwa kulturowego i aktywna ochrona zabytków” realizowany jest w ramach obszaru priorytetowego, któremu odpowiada Narodowy Program Kultury „ochrona zabytków i dziedzictwa kulturowego”.

Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Nowy Dwór Gdański na 2022 - 2025 realizuje politykę strategiczną Narodowej Strategii Rozwoju Kultury.

3.1.3. Strategia Rozwoju Kapitału Społecznego 2030

Strategię Rozwoju Kapitału Społecznego 2030 przyjęto Uchwałą Nr 155 Rady Ministrów z dnia 27 października 2020 roku. Wskazano między innymi w niej na fakt, że *dziedzictwo kulturowe, umożliwiając budowanie i utrwalanie wspólnej tożsamości, jest kluczowym elementem*

potencjału kulturowego i stanowi bezcenny zasób, który powinien być wykorzystany dla obecnego i przyszłego rozwoju

Wśród przyjętych celów na uwagę zasługuje przede wszystkim:

Cel szczegółowy 2: Wzmacnianie roli kultury w budowaniu tożsamości i podstaw obywatelskich.

Wyróżnione w ramach tego celu priorytety:

- 2.1. Tworzenie warunków oraz budowanie kompetencji dla wzmacniania uczestnictwa w kulturze,
- 2.2. Ochrona dziedzictwa kulturowego oraz gromadzenie i zachowywanie dzieł kultury,
- 2.3. Digitalizacja, cyfrowa rekonstrukcja i udostępnianie dóbr kultury,
- 2.4. Umacnianie tożsamości i postaw obywatelskich przez kulturę,
- 2.5. Wzmocnienie promocji kultury polskiej za granicą.

System realizacji Strategii opiera się na wspólnych standardach realizacji polityki rozwoju w Polsce, w szczególności w zakresie zintegrowanego zarządzania, monitorowania oraz ewaluacji. Koordynowanie i nadzorowanie realizacji Strategii powierza się ministrowi właściwemu do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego. Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Nowy Dwór Gdański na lata 2022 - 2025 realizuje politykę strategiczną i jest zgodny z zapisami Strategii Rozwoju Kapitału Społecznego 2030.

3.2. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie województwa i powiatu

Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie województwa i powiatu:

- 1) Strategia Rozwoju Województwa Pomorskiego 2030
- 2) Plan zagospodarowania przestrzennego województwa pomorskiego
- 3) Program Opieki nad Zabytkami Województwa Pomorskiego na lata 2021– 2024
- 4) Strategia Rozwoju Powiatu Nowodworskiego na lata 2015-2024

Cele, kierunki i działania określone w Gminnym Programie Opieki nad Zabytkami Miasta i Gminy Nowy Dwór Gdański na lata 2022 – 2025 są spójne z dokumentami na poziomie województwa i powiatu.

3.2.1. Strategia Rozwoju Województwa Pomorskiego 2030

Uchwałą nr 376/XXXI/21 z dnia 12 kwietnia 2021 r. w sprawie przyjęcia Strategii Rozwoju Województwa Pomorskiego 2030 Sejmik Województwa Pomorskiego przyjął Strategię Rozwoju Województwa Pomorskiego 2030. Wizja województwa pomorskiego w roku 2030 została w „Strategii ...” zdefiniowana następująco:

Pomorskie w roku 2030 to region DOBROBYTU:

- Rozwijający się w sposób trwały – bazujący na wyróżnikach Pomorza, aktywności i potencjale wykształcenia mieszkanek i mieszkańców, wysokim poziomie kapitału ludzkiego i społecznego, bogatym dziedzictwie wielokulturowym, morskim i wolnościowym, unikatowych walorach środowiskowych i krajobrazowych, zrównoważonej mobilności, a także branżach kluczowych dla gospodarki i inteligentnych specjalizacji.

- Ekoefektywny – dążący do osiągnięcia neutralności klimatycznej i odporny na negatywne zjawiska klimatyczne, bazujący na racjonalnym wykorzystaniu dostępnych zasobów, a także zapewniający wysoką jakość przestrzeni i środowiska naturalnego oraz powszechny dostęp do zróżnicowanych źródeł energii, zwłaszcza odnawialnych.

Czysty - zapewniający wysoką jakość przestrzeni i środowiska naturalnego, odporność na negatywne zjawiska klimatyczne oraz powszechny dostęp do zróżnicowanych źródeł energii.

- Otwarty - zarówno w wymiarze społecznym, dzięki poszanowaniu różnorodności kulturowej, etnicznej, narodowościowej i światopoglądowej wszystkich osób zamieszkujących Pomorze, jak i poprzez aktywny udział w globalnych i europejskich procesach gospodarczych i technologicznych.

- Spójny - zapewniający wszystkim mieszkańcom poszczególnych części województwa odpowiedni standard życia i warunki rozwoju, w tym powszechny dostęp do zindywidualizowanych usług publicznych, jak opieka zdrowotna, transport zbiorowy, edukacja, pomoc społeczna, kultura czy oferta czasu wolnego, jak również dążący do eliminowania nierówności społecznych i ekonomicznych występujących w regionie.

- Innowacyjny - kreujący i wykorzystujący nowoczesne rozwiązania typu *smart* w kluczowych obszarach rozwoju, w szczególności w wymiarze środowiskowym, gospodarczym, społecznym i organizacyjnym, a także aktywnie czerpiący z trendów technologicznych i cyfryzacji.

W Strategii wyznaczono 12 celów operacyjnych ujętych w ramach trzech celów strategicznych: trwale bezpieczeństwo, otwarta wspólnota regionalna i odporna gospodarka.

Problematykę ochrony dóbr kultury w sposób bezpośredni poruszają następujące cele:

Cel strategiczny 2. Otwarta wspólnota regionalna

Cel operacyjny strategiczny 2.3 – Kapitał społeczny.

Uwarunkowania tematyczne tego celu to m.in.:

- Podnoszenie wiedzy i świadomości wszystkich mieszkańców w obszarach kluczowych dla regionu, w szczególności: aktywności obywatelskiej i równego traktowania, kultury i tożsamości regionalnej, środowiska i klimatu, zdrowego trybu życia, racjonalnych zachowań komunikacyjnych, cyfryzacji oraz przedsiębiorczości,
- Zachowanie i upowszechnienie dziedzictwa kulturowego materialnego i niematerialnego,
- Rozwój infrastruktury (instytucji) kultury, e-kultury oraz oferty uwzględniającej zagadnienia różnorodności kulturowej i dialogu obywatelskiego.

Jako sposób realizacji polityki przestrzennego zagospodarowania województwa wg Planu Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Pomorskiego 2030 wskazano:

Kierunek 3.2. Ochrona obszarów o charakterystycznym krajobrazie kulturowym lub znaczeniu historycznym.

Cel strategiczny 3. Odporna gospodarka

Cel operacyjny 3.3 – Turystyka i oferta czasu wolnego

Uwarunkowania tematyczne tego celu to m.in.:

- Zintegrowana informacja i kompleksowa promocja oferty czasu wolnego, w tym turystycznej, sportowej i kulturalnej.

Jako sposób realizacji polityki przestrzennego zagospodarowania województwa wg Planu Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Pomorskiego 2030 wskazano:

Kierunek 2.3. Wzmocnienie całorocznej i atrakcyjnej oferty turystycznej w oparciu o zasoby i walory przyrodniczo kulturowe, krajobrazowe i funkcje metropolitalne.

Strategia będzie realizowana poprzez regionalne programy strategiczne, które służą harmonijnej operacjonalizacji działań SWP w różnych obszarach tematycznych Strategii. Cele operacyjne poruszające w sposób bezpośredni problematykę ochrony dóbr kultury będą realizowane poprzez następujące regionalne programy strategiczne:

RPS (w zakresie)	Cel operacyjny
edukacji i kapitału społecznego	2.3. Kapitał społeczny
gospodarki, rynku pracy, turystyki i oferty czasu wolnego	3.3. Turystyka i oferta czasu wolnego

Zakres tematyczny Regionalnego Programu Strategicznego w zakresie edukacji i kapitału społecznego obejmuje dwa cele operacyjne Strategii Rozwoju Województwa Pomorskiego: fundamenty edukacji oraz kapitał społeczny. Działania podjęte w ramach celu szczegółowego 2. Kapitał społeczny mają służyć zwiększeniu identyfikacji mieszkańców z regionem oraz utrwalaniu otwartości Pomorzan na różnorodność i dialog, zachowaniu dziedzictwa materialnego i niematerialnego regionu oraz podnoszeniu kompetencji kadr kultury i turystyki. Do celu 2. Kapitał społeczny zostały przypisane dwa priorytety. W ramach priorytetu 2.1. Społeczne funkcje kultury przewiduje się realizację działań, które mają na celu wzrost identyfikacji mieszkańców z regionem, zachowanie dziedzictwa niematerialnego i materialnego, rozwój infrastruktury kultury, zwiększającej spójność społeczną województwa i dostępność kultury pełniącej funkcje społeczno-kulturalne oraz zwiększającej dostępność kultury, budowanie wrażliwej na różnorodność, otwartej na dialog i współpracę wspólnoty, podnoszenie kompetencji kadr kultury i turystyki/krajoznawstwa. Działania w zakresie tego priorytetu to:

2.1.1. Tożsamość i różnorodność,

2.1.2. Rozwój infrastruktury kultury i zachowanie dziedzictwa materialnego,

2.1.3. Kompetencje kadr kultury i turystyki.

W ramach priorytetu 2.2. Przestrzeń aktywnych i świadomych Pomorzan mają być realizowane działania podnoszenie świadomości i wiedzy wszystkich mieszkańców w kluczowych obszarach życia społecznego, zwiększenie poziomu uczestnictwa w życiu społecznym oraz wzmocnienie poczucia więzi mieszkańców ze środowiskiem lokalnym. Działania będą również prowadzić do poprawy funkcjonalności i estetyki przestrzeni publicznych służących wzajemnej integracji przy uwzględnianiu zasady projektowania uniwersalnego i wartości wynikających z kontekstu przyrodniczego i kulturowego oraz wsparcia procesu rewitalizacji zdegradowanych obszarów miast. Działania w ramach tego priorytetu:

2.2.1. Świadomość i wiedza mieszkańców,

2.2.2. Więzy mieszkańców ze środowiskiem lokalnym.

Zakres tematyczny Regionalnego Programu Strategicznego w zakresie gospodarki, rynku pracy, oferty turystycznej i czasu wolnego obejmuje trzy cele operacyjne Strategii Rozwoju Województwa Pomorskiego. Cel operacyjny poruszający bezpośrednio problematykę ochrony dóbr kultury to cel 3. Inspirująca oferta turystyczna, do którego zostały przypisane dwa priorytety. Działania realizowane w ramach priorytetu 3.1. Markowa oferta turystyczna i czasu wolnego mają na celu poprawę stanu infrastruktury turystycznej, a także zwiększenie jej dostępności i jakości dla mieszkańców, turystów inwestorów. Ich wdrożenie podniesie jakość markowej oferty, wzmocni jej całoroczny charakter oraz zachowa regionalną różnorodność kulturową i przyrodniczą, a tym

samym wpłynie na wzrost atrakcyjności turystycznej. W ramach tego priorytetu przewiduje się realizację następujących działań:

3.1.1. Systemowe wsparcie infrastruktury,

3.1.2. Poprawa jakości, kompleksowości i dostępności oferty.

W ramach priorytetu 3.2. Zintegrowany system marketingu turystycznego przewiduje się realizację działań dotyczących wypracowania i wdrożenia zasad współpracy mających na celu rozwój usług turystycznych:

3.2.1. Standardy współpracy,

3.2.2. Informacja i promocja oferty,

3.2.3. Przemysł spotkań.

Na dzień sporządzenia niniejszego dokumentu trwają prace nad opracowaniem *programu Fundusze Europejskie dla Pomorza 2021-2027*, który będzie jednym z narzędzi realizacji Strategii Rozwoju Województwa Pomorskiego 2030. Zarząd Województwa Pomorskiego przystąpił do prac nad ww. dokumentem na podstawie uchwały nr 1101/202/20 ZWP z dnia 26 listopada 2020 r. w sprawie przystąpienia do opracowania regionalnego programu operacyjnego na lata 2021-2027 w województwie pomorskim. W dniu 20.01.2022 r. Zarząd Województwa Pomorskiego uchwałą nr 61/319/22 przyjął kolejną wersję projektu programu Fundusze Europejskie dla Pomorza 2021-2027, która uwzględnia wyniki przeprowadzonych w terminie od 4 sierpnia do 30 września 2021 r. konsultacji projektu programu.

3.2.2. Plan zagospodarowania przestrzennego województwa pomorskiego

Plan zagospodarowania przestrzennego województwa pomorskiego przyjęty został przez Sejmik Województwa Pomorskiego w dniu 29 grudnia 2016 r. uchwałą Nr 318/XXX/16 (Dz. U. Woj. Pom. z 14.02.2017 r. poz. 603.). Jest to dokument określający sposób realizacji wizji zagospodarowania przestrzennego województwa pomorskiego w perspektywie długookresowej (do roku 2030). W Planie określono cele, kierunki polityki przestrzennego zagospodarowania województwa, zasady zagospodarowania przestrzennego (określające sposób realizacji kierunków) oraz działania i przedsięwzięcia polityki przestrzennej służące realizacji kierunków, podporządkowane wizji zagospodarowania przestrzennego województwa.

Do kwestii ochrony dziedzictwa kulturowego bezpośrednio odnosi się kierunek polityki przestrzennego zagospodarowania województwa *K.3.2. Ochrona obszarów o charakterystycznym krajobrazie kulturowym lub znaczeniu historycznym* wyznaczony w ramach celu *C.3. Zachowane zasoby i walory środowiska*.

Zasady zagospodarowania przestrzennego, określające sposób realizacji kierunku 3.2.

3.2.1. Zasada harmonijnego kształtowania zagospodarowania przestrzennego obszarów i obiektów o wartościach kulturowych i krajobrazowych oraz ich otoczenia, w szczególności wpisanych do rejestru oraz wojewódzkiej ewidencji zabytków, ustanowionych pomników historii i parków kulturowych.

- 3.2.2. Zasada ochrony walorów widokowych, w tym panoram oraz przedpoli ekspozycyjnych zabytkowych wsi i miast, obiektów zabytkowych oraz dóbr kultury współczesnej stanowiących dominanty architektoniczne.
- 3.2.3. Zasada ochrony dziedzictwa archeologicznego i udostępniania stanowisk archeologicznych posiadających czytelną formę krajobrazową dla celów dydaktycznych, naukowych i turystycznych, poprzez np. tworzenie parków kulturowych dziedzictwa archeologicznego.
- 3.2.4. Zasada kształtowania w oparciu o zasoby dziedzictwa kulturowego sieci szlaków kulturowych, wyposażonych w odpowiednią infrastrukturę towarzyszącą oraz rozpoznawalny w przestrzeni system identyfikacji wizualnej.
- 3.2.5. Zasada kształtowania otoczenia obiektów dziedzictwa kulturowego oraz dóbr kultury współczesnej w sposób kreujący przestrzeń publiczną integrującą mieszkańców, z uwzględnieniem i poszanowaniem wartości kulturowych i krajobrazowych.
- 3.2.6. Zasada stosowania tradycyjnych dla poszczególnych części regionu form architektury wiejskiej (w zakresie bryły, kształtu dachu, detalu architektonicznego i materiałów wykończeniowych).
- 3.2.7. Zasada zachowania wartościowych drewnianych obiektów dziedzictwa kulturowego in situ, a w sytuacjach, które tego wymagają, przenoszenia najwartościowszych obiektów do parków lub muzeów etnograficznych.
- 3.2.8. Zasada obejmowania ochroną planistyczną w ustaleniach miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego obiektów ujętych w gminnych ewidencjach zabytków oraz wartościowych obiektów historyczno - kulturowych nie objętych dotychczas żadną prawną formą ochrony.
- 3.2.9. Zasada określania w treści studiów uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gmin, obszarów i obiektów o wysokich wartościach kulturowych, proponowanych w Planie do objęcia ochroną w postaci pomników historii i parków kulturowych. Brak woli określenia tych obszarów wymaga indywidualnego uzasadnienia w studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy.
- 3.2.10. Zasada uwzględniania w gminnych dokumentach planistycznych programów opieki nad zabytkami, sporządzanych w oparciu o aktualne gminne ewidencje zabytków, a w przypadku braku programów opieki nad zabytkami i ewidencji gminnej, uwzględnianie ewidencji wojewódzkiej

W działaniach i przedsięwzięciach polityki przestrzennej, służących realizacji kierunku 3.2. wskazano m.in.:

1. Utrzymanie w dobrym stanie zasobów dziedzictwa kulturowego objętych ochroną konserwatorską prawną (rejestr zabytków) oraz ustawową (ewidencja zabytków), w szczególności zabytkowych układów urbanistycznych, urbanistyczno-krajobrazowych i ruralistycznych oraz licznych zamków, zespołów pałacowo-parkowych, dworskich, kościołów i założeń klasztornych, obiektów budownictwa przemysłowego i obronnego, obiektów militarnych i fortyfikacyjnych.
2. Kompleksowa odnowa i rewaloryzacja definiujących tożsamość regionu zdegradowanych zabytkowych założeń przestrzennych obszarów historycznych, obiektów i zespołów zabytkowych (zwłaszcza zespołów pałacowo-parkowych i dworskich), historycznych (zwłaszcza średniowiecznych) układów ruralistycznych, zarówno wpisanych do rejestru,

- jak i uwzględnionych w ewidencji zabytków oraz pozostających poza nimi, z uwzględnieniem wymogów konserwatorskich oraz lokalnego charakteru zabudowy.
3. Zachowanie, odtwarzanie dawnych układów terenów zielonych: cmentarzy historycznych, alei, szpalerów, założeń parkowych.
 4. Obejmowanie ochroną w formie parków kulturowych miejsc o wysokich i wyjątkowych wartościach, gdzie została zachowana historyczna struktura przestrzeni i szczególne walory przyrodniczo-krajobrazowe, w tym. m.in: Rzeką Tuga (gm. Nowy Dwór Gdański) – zabytki hydrotechniki Dłty Wisły, ochrona krajobrazu kulturowego Żuław;
 5. Eliminowanie funkcji użytkowych obniżających wartości historyczne obiektów zabytkowych oraz obiektów kolidujących z walorami kulturowymi obszarów zabytkowych.
 6. Wzmacnianie istniejących oraz nadawanie (w sposób nieumniejszający ich wartości kulturowej) obiektom zabytkowym nieużytkowanym nowych funkcji kulturalnych, turystycznych i edukacyjnych w celu efektywnego i racjonalnego gospodarowania zasobami dziedzictwa kulturowego, podnoszenia atrakcyjności poszczególnych obszarów oraz tworzenia miejsc pracy.
 7. Realizacja obiektów o charakterze wystawienniczym, muzealnym, jak również skansenów (np. Żuław w m. Drewnica lub Żuławki), służących zachowaniu, ochronie i promocji dziedzictwa kulturowego regionu.
 8. Identyfikowanie dóbr kultury współczesnej w oparciu o:
 - 1) kryteria obligatoryjne:
 - a) obiekt niebędący zabytkiem,
 - b) obiekt jest uznanym dorobkiem współcześnie żyjących pokoleń,
 - c) obiekt posiada wysokie wartości artystyczne lub historyczne,
 - d) obiekt powstał po 1945 r.;
 - 2) kryteria dodatkowe:
 - a) unikatowość – np. jedyny obiekt zachowany w formie pierwotnej,
 - b) nowatorstwo – zarówno w kontekście rozwiązań architektonicznych, technicznych, jak i materiałowych,
 - c) symboliczność – symbol dla mieszkańców i przyjezdnych,
 - d) uznanie – obiekt otrzymał nagrody, wyróżnienia,
 - e) próba czasu - zachowanie walorów przestrzennych i estetycznych pomimo degradacji, będącej efektem technicznego zużycia lub zaniedbania zarządcy, lub też spontanicznego rozwoju zagospodarowania terenów przyległych.
 9. Wpisanie najcenniejszych obiektów, zespołów zabudowy i układów przestrzennych stanowiących dobra kultury współczesnej do rejestru zabytków, w celu objęcia ich ochroną konserwatorską.

W kwestii ochrony dziedzictwa kulturowego istotne są również wyznaczone w pozostałych częściach dokumentu zasady zagospodarowania przestrzennego oraz działania i przedsięwzięcia polityki przestrzennej, służące realizacji poszczególnych kierunków.

Dla kierunku 1.3 *Racjonalizacja rozmieszczenia oraz poprawa dostępności infrastruktury społecznej i usług publicznych w tym zakresie* wskazano realizację zadania: Rozwijanie ośrodków upowszechniających kulturę oraz dziedzictwo kulturowe Pomorza o znaczeniu krajowym i regionalnym, w szczególności: (...) Nowy Dwór Gdański.

Dla kierunku 2.3. *Wzmacnianie całorocznej i atrakcyjnej oferty turystycznej w oparciu o zasoby i walory przyrodniczo-kulturowe, krajobrazowe i funkcje metropolitalne* wskazano realizację zadania:

5. Wykorzystanie turystyczne zasobów i walorów kulturowych regionu przez rozwój infrastruktury turystycznej w miejscowościach położonych na szlakach kulturowych:

- 2) Europejska Droga Św. Jakuba – Szlak jakubowy: Tuja (m. i gm. Nowy Dwór Gdański) (...);
- 3) Szlak historii Żuław obejmujący dwa szlaki Mennonitów i Domów podcieniowych, ukazujący wyjątkowe walory krajobrazowe Żuław; obejmuje szereg miejscowości: (...) Cyganek, Lubieszewo, Marynowy, Nowy Dwór Gdański, Orłowo (gm. Nowy Dwór Gdański);
- 10) Szlak Żuławskiej Kolei Dojazdowej: (...) Rybina, Żelichowo, Nowy Dwór Gdański, Tuja (gm. Nowy Dwór Gdański);

Dla kierunku 2.4. *Kształtowanie racjonalnej struktury przestrzennej sieci transportowej* wskazano realizację zadania:

4. Rewitalizacja i przebudowa sieci kolejowej, koncentrująca się na podnoszeniu standardów technicznych i funkcjonalnych linii kolejowych o szczególnym znaczeniu dla rozwoju i obsługi województwa, zwłaszcza w zakresie: redukcji emisji spalin i hałasu w obszarach cennych przyrodniczo i turystycznie, w tym: po 2020 roku: modernizacja Żuławskiej Kolei Dojazdowej (Stegna – Nowy Dwór Gdański oraz na odcinku prawy brzeg Wisły - Sztutowo).

Dla kierunku 3.1. *Zachowanie i odtwarzanie zasobów środowiska przyrodniczego i jego spójności* istotne znaczenie ma zasada priorytetu ekologicznego – polegająca na stosowaniu rozwiązań techniczno - przestrzennych służących zachowaniu i podwyższeniu przyrodniczej, w tym krajobrazowej jakości przestrzeni i zapobiegania przekształceniom przestrzennym skutkującym utratą bądź istotnym obniżeniem walorów przyrodniczo-krajobrazowych, fragmentacją terenów przyrodniczo cennych oraz utratą łączności przestrzennej ekosystemów.

W planie określono także 4. Cel polityki przestrzennego zagospodarowania województwa, który odnosi się do zidentyfikowanych w dokumencie obszarów funkcjonalnych. Wyznaczony w ramach tego celu kierunek polityki przestrzennego zagospodarowania województwa odnoszący się do kwestii dziedzictwa kulturowego to kierunek K.4.2. *Koordinacja polityki przestrzennej na obszarach szczególnych zjawisk w skali makroregionalnej*.

Do realizacji tego kierunku sformułowano zasady zagospodarowania przestrzennego, z których istotnie dla ochrony dóbr kultury są:

4.2.4. Zasada zachowania i wyeksponowania wartościowych zasobów dziedzictwa kulturowego jako nośnika pamięci zbiorowej i wartości wspólnych dla kultury właściwej dla danego obszaru.

4.2.5. Zasada kształtowania przestrzeni publicznych miast i wsi z wykorzystaniem potencjału nadwodnego (nadmorskiego/nadrzecznego/nadjeziornego) położenia.

4.2.6. Zasada kształtowania zabudowy i zagospodarowania terenu spełniającego współczesne wymogi użytkowe, jednocześnie nawiązującego do lokalnej tradycji w sposób pozwalający na jej świadome kontynuowanie i jednoznaczne odczytanie (stosowanie wzorców uwzględniających w szczególności: intensywność zabudowy historycznej zlokalizowanej w sąsiedztwie, zasady podziału na działki oraz rozplanowania zabudowy na działce, wielkość i proporcje budynków, kształty dachów).

Dla Obszaru Funkcjonalnego Żuławy sformułowano specyficzne zasady zagospodarowania przestrzennego, z których najważniejsze są:

4.2.23. Zasada ochrony dziedzictwa kulturowego i uwzględnienia walorów krajobrazowych przy lokalizowaniu stref inwestycyjnych przy węzłach drogowych w ciągu drogi ekspresowej S7.

4.2.25. Zasada ochrony urozmaiconych form rozplanowania wsi, obrazujących rozwój cywilizacyjno - kulturowy Żuław, w tym w szczególności wsi:

- a) owalnicowych - układ wydłużonego owalu (np. Marynowy, Ostaszewo, Stara Kościelnica, Tuja);
- b) ulicowo-placowych – układ uwzględniający wydłużone wspólne wnętrza dla mieszkańców, tzw. „nawsie” (np. Cedry Wielkie, Steblewo oraz większość wsi na Żuławach Steblewskich, oraz najstarsze wsie na Wielkich Żuławach Malborskich);
- c) ulicówek - siedliska rozlokowane wzdłuż jednej drogi (np. Kościeleczyki, Trutnowy);
- d) ulicówek jednostronnych (np. Krzywe Koło, Suchy Dąb);
- e) ulicówek wodnych - zabudowa rozmieszczona wzdłuż brzegu cieku (np. Tujsk);
- f) ulicówek przywałowych - zabudowa rozmieszczona wzdłuż drogi biegnącej przy wale przeciwpowodziowym (np. Pogorzała Wieś);
- g) rzędowych oraz rzędowo-bagiennych - zabudowa ulokowana na sztucznym pagórku - „terpie” (np. Lubieszewo i Żuławki).

Dla kierunku K.4.2.wyznaczono konkretne działania i przedsięwzięcia, z których istotne są:

7. Ochrona dziedzictwa kulturowego (w szczególności hydrotechnicznego, obiektów mieszkalnych oraz przemysłu przetwórstwa produktów rolnych) poprzez:

1) kompleksową renowację obiektów i zespołów zabytkowych włączonych do stref konserwatorskich;

2) prowadzenie działań rewaloryzacyjnych pod kątem tworzenia atrakcyjnych ofert inwestycyjnych o charakterze gospodarczym i społecznym, w tym kulturotwórczym.

9. Poprawa obsługi transportowej atrakcyjną ofertą transportu zbiorowego, w tym kolejowego przez modernizację Żuławskiej Kolei Dojazdowej (kolei wąskotorowej) na odcinku Nowy Dwór Gdański – Stegna oraz na odcinku prawy brzeg Wisły - Sztutowo).”

3.2.3. Program Opieki nad Zabytkami Województwa Pomorskiego na lata 2021 – 2024

Program Opieki nad Zabytkami Województwa Pomorskiego na lata 2021-2024 został przyjęty przez Sejmik Województwa Pomorskiego w dniu 29 listopada 2021 r. uchwałą Nr 455/XXXVIII/21. Jest dokumentem kontynuującym politykę zapoczątkowaną programem na lata 2007-2010 i kontynuowaną programem na lata 2011-2014 oraz 2016-2019.

Program opieki określa cel, priorytety i kierunki działań programu opieki nad zabytkami w województwie pomorskim. Celem strategicznym Programu jest wzmocnienie poziomu ochrony i opieki nad dziedzictwem kulturowym województwa pomorskiego, służące zachowaniu zabytków, budowaniu tożsamości regionalnej, a realizowany jest przez priorytety, podzielone na kierunki i działania.

Cel ten ma być realizowany w ramach 2 priorytetów:

1. Optymalizacja dziedzictwa kulturowego służąca budowaniu tożsamości regionalnej.

2. Upowszechnianie i popularyzacja dziedzictwa kulturowego regionu.

Kierunki działań w ramach Priorytetu 1: 1. 1.Optymalizacja dziedzictwa kulturowego służąca budowaniu tożsamości regionalnej.:

1. Ochrona dziedzictwa kulturowego służąca budowaniu tożsamości regionalnej
2. Opieka nad zabytkami

Kierunki działań w ramach Priorytetu 2: 2.Upowszechnianie i popularyzacja dziedzictwa kulturowego regionu:

1. Edukacja i popularyzacja wiedzy o regionalnym dziedzictwie kulturowym
2. Wspieranie działań na rzecz zachowania niematerialnego dziedzictwa kulturowego

3.2.4. Dokumenty o charakterze strategicznym

3.2.4.1. Strategia Rozwoju Powiatu Nowodworskiego na lata 2015-2024

Strategia Rozwoju Powiatu Nowodworskiego na lata 2015-2024 została przyjęta w dniu 11 lutego 2016 r. uchwałą Nr XV/97/2016 Rady Powiatu w Nowym Dworze Gdańskim. Jest dokumentem o charakterze programowym określającym główne cele rozwojowe Powiatu Nowodworskiego oraz sposoby ich realizacji, uwzględniającym oczekiwania i potrzeby społeczności lokalnej, z wykorzystaniem istniejących zasobów oraz odpowiadający na szanse i przeciwdziałający zagrożeniom

Wizja dla powiatu nowodworskiego została określona jako: Powiat nowodworski konkurencyjnym gospodarczo, rozpoznawalnym i proekologicznym obszarem turystyczno-rolniczym, zamieszkałym przez aktywnych oraz zintegrowanych mieszkańców.

Rozwój w powiecie ma następować zgodnie z misją określoną jako: Budowanie konkurencyjnego potencjału społeczno – gospodarczego Powiatu Nowodworskiego w oparciu o zasadę zrównoważonego rozwoju, w tym m.in. aktywizacja zawodowa i społeczna lokalnych mieszkańców, tworzenie atrakcyjnych warunków inwestycyjnych, wspieranie rozwoju innowacyjnych form produkcji rolnej, poprawa wewnętrznej dostępności komunikacyjnej oraz wykreowanie, sieciowanie i intensywna promocja całorocznych produktów turystycznych, tworzonych w oparciu o lokalne walory przyrodniczo – kulturowe, z poszanowaniem środowiska naturalnego.

W strategii wskazano mocne strony powiatu wynikające z zasobów dziedzictwa kulturowego, to jest:

- funkcjonowanie w sezonie letnim Żuławskiej Kolei Dojazdowej,
- występowanie rzek Tugi i Szarpawy, będących częścią szlaków turystycznych i międzynarodowych,
- atrakcyjne warunki krajobrazowo – przyrodnicze stanowiące o atrakcyjności turystycznej.

Pośrednio zostało również wskazane bogate dziedzictwo kulturowe powiatu.

W ramach wszystkich trzech przyjętych w strategii obszarów priorytetowych, to jest w ramach budowania kapitału gospodarczego, kapitału ludzkiego i społecznego oraz kapitału przestrzennego i infrastrukturalnego zostały wskazane zadania mające znaczenie dla zabytków, opieki nad nimi i

ich ochrony. Poniżej zostały wskazane cele strategiczne, operacyjne i zadania mające znaczenie dla ochrony zabytków.

Cel strategiczny CS.1.2 Turystyka katalizatorem dynamicznego rozwoju gospodarczego przewiduje utworzenie całorocznej oferty turystycznej, w oparciu o już istniejące i nowopowstałe produkty turystyczne, które powinny być sieciowane i spójnie promowane zarówno w kraju, jak i poza jego granicami. Cel ten może być osiągnięty poprzez:

- poprawę stanu obiektów i obszarów zabytkowych na terenie powiatu nowodworskiego,
- zatrzymanie procesu degradacji obiektów zabytkowych oraz nadanie im nowych funkcji prospołecznych,
- poprawę stanu i rozwój infrastruktury turystycznej, w tym utworzenie nowych ścieżek pieszych i rowerowych oraz połączeń komunikacji wodnej,
- wsparcie i rozwój turystyki aktywnej w oparciu o istniejącą infrastrukturę turystyczną, dziedzictwo kulturowe (specjalistyczna oferta turystyczna) oraz ekonomię wody,
- rozwój kolei wąskotorowej jako jednego z produktów turystycznych powiatu,
- sieciowanie wiodącego produktu turystycznego (Pętla Żuławska) oraz turystyki wypoczynkowej z nowymi całorocznymi produktami uzupełniającymi z zakresu turystyki kulturowo-edukacyjnej (związanej z historią) oraz agro- i ekoturystyki,
- modernizację infrastruktury kulturalnej i nadanie jej nowych, aktywizujących społecznie funkcji,
- zwiększanie udziału mieszkańców w kulturze - wzmacnianie pozytywnych wzorców norm i zachowań społecznych, budowanie tożsamości lokalnej,
- rozwój Żuławskiej Kolei Dojazdowej jako jednego z produktów turystycznych powiatu, poprzez kompleksową modernizację rewitalizację linii i pojazdów.

Istotnym zadaniem w ramach strategii powiatu jest wsparcie prospołecznej rewitalizacji przestrzeni publicznych. Przewidziano tu rodzaje zadań:

- wsparcie gmin i miast powiatu w procesie rewitalizacji zdegradowanych obiektów i przestrzeni publicznych, w nadanie im nowych, aktywizujących lokalną społeczność funkcji;
- wsparcie modernizacji infrastruktury społecznej, integrującej lokalną społeczność, w tym m.in. na terenach wiejskich,
- tworzenie przez gminy mikrocentrów sportowo-rekreacyjnych w poszczególnych miejscowościach.

W ramach budowania kapitału przestrzennego i infrastrukturalnego szczególny nacisk został położony na rozbudowę sieci tras rowerowych. Do zadań istotnych dla turystyki, w tym kulturowe znaczenie ma przedsięwzięcie polegające na budowie trasy rowerowej R9 – odcinek P (prawy brzeg Wisły), EuroVelo R10.

3.2.4.2. Program Opieki nad Zabytkami Powiatu Nowodworskiego na lata 2018 - 2021

Celem strategicznym Programu Opieki Nad Zabytkami Powiatu Nowodworskiego na lata 2018 – 2021 jest: Zachowanie dziedzictwa kulturowego służące społeczno-gospodarczemu rozwojowi powiatu.

Metodą do realizacji tak określonego celu będzie: jakościowe i ilościowe powiększenie form ochrony zabytków i opieki nad zabytkami stosowanych przez władze powiatu przy wykonywaniu zadań własnych realizowanych na rzecz lokalnego środowiska: infrastruktury podstawowej, społecznej oraz lokalnej społeczności (zasobów ludzkich).

Cel będzie realizowany w ramach trzech Priorytetów:

I. ZARZĄDZANIE DZIEDZICTWEM KULTUROWYM POWIATU

II. OCHRONA KRAJOBRAZU KULTUROWEGO POWIATU

III POPULARYZACJA I DOKUMENTACJA WALORÓW DZIEDZICTWA KULTUROWEGO POWIATU

Priorytet I: ZARZĄDZANIE DZIEDZICTWEM KULTUROWYM POWIATU

kierunki działań	Zadania
Podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych Podejmowanie działań umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami	- współpraca z gminami w zakresie opracowania projektów rewaloryzacji przestrzeni publicznych, - podejmowanie starań o uzyskanie środków zewnętrznych na rewaloryzację zabytków będących własnością powiatu, - prorowadzenie prac remontowo-konserwatorskich przy obiektach zabytkowych stanowiących własność powiatu (w ramach opracowanego planu remontów), - rewaloryzacja zespołów zabytkowej zieleni – parków stanowiących własność powiatu (w ramach opracowanego planu rewaloryzacji), - opracowanie planu systematycznych kontroli stanu utrzymania i sposobu użytkowania obiektów zabytkowych znajdujących się w zasobach powiatowych, - dofinansowanie prac rewaloryzacyjnych przy obiektach nie będących własnością powiatu poprzez udzielanie dotacji na prace remontowo-konserwatorskie przy zabytkach ruchomych i nieruchomych na podstawie stosownej uchwały, - wspieranie działań związanych z zabezpieczeniem obiektów zabytkowych przed pożarem, zniszczeniem i kradzieżą (montaż instalacji przeciwpożarowej i alarmowej, zabezpieczeń przeciw włamaniom, znakowanie i ewidencjonowanie zabytków ruchomych itp.), - współpraca z urzędami pracy w zakresie prowadzenia bieżących prac pielęgnacyjnych, porządkowych i zabezpieczających na terenach objętych ochroną, - wspieranie szkolenia osób bezrobotnych w rzemiosłach związanych z tradycyjną sztuką budowlaną w ramach Programu Operacyjnego Kapitał Ludzki, - wsparcie utrzymywania na rynku pracy zanikających rzemiosł i zawodów w ramach Programu Operacyjnego Kapitał Ludzki i Funduszu Pracy, - wspieranie rozwoju gospodarstw agroturystycznych w zabytkowych obiektach budownictwa drewnianego oferujących wypoczynek i rozrywkę (regionalne potrawy, zwyczaje itp.) oparte na miejscowych tradycjach, - wspieranie rozwoju regionalnych izb pamięci, skansenów itp. - utworzenie parku archeologicznego poświęconego zabytkom archeologicznym związanym z eksploatacją bursztynu

Priorytet II: OCHRONA KRAJOBRAZU KULTUROWEGO POWIATU	
kierunki działań	zadania
Rozszerzenie zasobu i ochrony środowiska kulturowego powiatu	• konsekwentne wdrażanie zapisów dokumentów programowych w odniesieniu do zabytków i krajobrazu kulturowego powiatu, • egzekwowanie zapisów dotyczących działalności inwestycyjnej na obszarach objętych ochroną określonych w dokumentach programowych odnoszących się do zabytków (głównie w zakresie wysokości zabudowy, jej charakteru i funkcji), • walka z samowolami budowlanymi na obszarach objętych ochroną konserwatorską.

Priorytet III: PROMOCJA, EDUKACJA I DOKUMENTACJA WALORÓW DZIEDZICTWA KULTUROWEGO POWIATU	
kierunki działań	zadania
Edukacja i popularyzacja wiedzy o regionalnym dziedzictwie kulturowym Promocja dziedzictwa kulturowego	• udostępnienie informacji o zabytkach powiatu na stronie internetowej powiatu, • utworzenie powiatowego systemu informacji i promocji (bazy danych) środowiska kulturowego, • opracowanie mapy zabytków powiatu, jako formy promocji w porozumieniu z gminami, • wspieranie i współpraca z gminami w zakresie organizowania konkursów, wystaw i innych działań edukacyjnych, • wspieranie i współpraca z gminami w zakresie inicjowania i organizacji obchodów Europejskich Dni Dziedzictwa na obszarze powiatu, • wydawanie i wspieranie działań związanych z wydawaniem publikacji (w tym folderów promocyjnych, przewodników) poświęconych problematyce dziedzictwa kulturowego powiatu, • wspieranie i współpraca z gminami w zakresie wprowadzenia i upowszechniania tematyki ochrony dziedzictwa kulturowego do systemu edukacji przedszkolnej i szkolnej poprzez wspieranie i organizowanie zajęć edukacyjnych, • wspieranie i współpraca z gminami w zakresie opracowywania prac studialnych (studia historyczno-urbanistyczne, studia krajobrazowe, katalogi typów m.in. zabudowy regionalnej, detalu architektonicznego, nekropolii), • wspieranie i współpraca z gminami w zakresie wykonywania

	inwentaryzacji architektoniczno- konserwatorskiej zagrożonych obiektów zabytkowych oraz wykonywanie badań i dokumentacji zabytków archeologicznych, • opracowanie szlaków turystycznych (pieszych, rowerowych, samochodowych) wykorzystujących walory środowiska kulturowego i zabytki archeologiczne., • organizowanie wystaw w oparciu o bogaty materiał z wykopalisk archeologicznych, • lokalizowanie tablic informacyjnych i znaków „zabytek prawem chroniony” w odniesieniu do zabytków nieruchomych i archeologicznych.
--	---

Realizacja i finansowanie przez powiat zadań z zakresu ochrony zabytków

Cele określone w Programie Opieki nad Zabytkami Powiatu Nowodworskiego na lata 2018- 2021 będą osiąganę poprzez:

- wspólne działania władz Powiatu z Ministerstwem Kultury, Urzędem Marszałkowskim Województwa Pomorskiego, wojewódzkim konserwatorem zabytków, władzami kościelnymi oraz innymi jednostkami samorządu terytorialnego na zasadach porozumień, umów, wspólnych podmiotów,
- inicjatywy własne władz Powiatu Nowodworskiego,
- stosowanie instrumentów finansowych dotacje, prowadzenie instytucji, nagrody, zachęty, itp.,
- funkcje programowe /programy lokalne i projekty, kontrakty, itp.,
- inne działania stymulujące.

3.3. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie gminy

3.3.1. Program Ochrony Środowiska dla Gminy Nowy Dwór Gdański na lata 2020 – 2023 z perspektywą na lata 2024 - 2027

Dla gminy Nowy Dwór Gdański został przygotowany projekt program ochrony środowiska i uchwalony Uchwałą Rady Miejskiej nr 165/XX/2020 z dnia 27 lutego 2020 r. w sprawie przyjęcia „Programu Ochrony Środowiska dla Gminy Nowy Dwór Gdański na lata 2020 – 2023 z perspektywą na lata 2024 – 2027”.

Charakterystyka elementów przyrody ożywionej

Lasy spełniają różnorodne funkcje, zapewniają stabilizację stosunków wodnych, ochronę gleb przed erozją, kształtują klimat, tworzą warunki dla zachowania potencjału biologicznego gatunków i ekosystemów, zachowują różnorodność i złożoność krajobrazu. Do ważnej funkcji należy zaliczyć funkcję produkcyjną polegającą na pozyskiwaniu drewna. Pełnią również funkcje społeczne, które służą kształtowaniu warunków zdrowotnych i rekreacyjnych dla społeczeństwa.

Lasy zajmują powierzchnię 107,37 ha tj. 0,5% powierzchni gminy. Tak niska lesistość wynika z przekształcenia terenu na potrzeby rolnictwa.

Formy ochrony przyrody

Do form ochrony przyrody ustanowionych na mocy Ustawy o ochronie przyrody (tj. Dz.U.2021 poz. 1098 z późn. zm.) zlokalizowanych na terenie gminy Nowy Dwór Gdański należą:

- Obszar Natura 2000, Specjalny Obszar Ochrony Siedlisk Żuławy Wiślane (PLB280010),
- Obszar Natura 2000, Specjalny Obszar Ochrony Ptactwa Żuławy Wiślane i Mierzei Wiślanej (PLH280007),
- Obszar Chronionego Krajobrazu rzeki Nogat,
- Obszar Chronionego Krajobrazu Rzek Szkarpaży i Tugi,
- Pomniki przyrody ożywionej i nieożywionej.

Obszar Natura 2000, Specjalny Obszar Ochrony Siedlisk Żuławy Wiślane

Obszar ten znajduje się na granicy gminy Nowy Dwór Gdański i gminy Sztutowo – powierzchnia około 8,89 ha oraz jego część sąsiaduje z gminą Elbląską i gminą Tolkmicko – pow. 19.87 ha. Obszar obejmuje polską część płytkiego zalewu przymorskiego (śr. głębokość 2,3 m, maksym 4,6 m), o wodzie słonawej, odciętego od Bałtyku Mierzeją Wiślaną. Obszar ten to ostoją ptasia o randze europejskiej. Występuje tu co najmniej 27 gatunków ptaków. W okresie lęgowym występuje helmiatka, gęgawa, ohar do 10% populacji lęgowej, perkoz dwuczuby, czapla siwa, śmieszka, brzęczka, bielik ponad populacji lęgowej; w stosunkowo wysokiej liczebności występują: bąk, bączek, bocian biały, cyranka, cyraneczka; żeruje 10 000 par kormorana z pobliskiej kolonii lęgowej.

Obszar Natura 2000, Specjalny Obszar Ochrony Żuławy Wiślane i Mierzei Wiślanej

Ostoją obejmuje polską część płytkiego (2,3 m średnio) zalewu przymorskiego, o słonawej wodzie, wraz z Mierzeją Wiślaną oddzielającą go od Bałtyku oraz wąski pas depresyjnych najczęściej terenów lądowych, przylegających od strony południowej do Zalewu, będących w przeszłości częścią jego wód. Stwierdzono występowanie 18 rodzajów siedlisk i 13 gatunków Na Mierzei dobrze wykształcona jest strefa wydm białych i szarych oraz wyraźnie wyodrębniona strefa acydofilnych dąbrów wykształconych na piaskach wydmowych. W Zalewie Wiślanym zachowały się łąki podwodne, w tym z udziałem ramienic.

Obszar Chronionego Krajobrazu rzeki Nogat

OChK Rzeki Nogat obejmuje teren międzywałą Nogatu wraz z okolicami wsi Kmiecina, Solnica, Jazowa, Rakowo i Wierciny. Do walorów krajobrazowych tych terenów zaliczyć należy: koryto rzeki, ciąg izolowanych zbiorników wodnych, pasy oczeretów, szuwarów warunkach innej roślinności wodnej, strefy zadrzewień, zakrzywień nawodnych oraz nieliczne tereny leśne. Użytek ekologiczny to zasługujące na ochronę pozostałości ekosystemu, mające znaczenie dla zachowania bioróżnorodności. Celem jego utworzenia jest zachowanie kompleksu łąk, pastwisk i szuwarów stanowiących ostoję ptaków i drobnych ssaków na obszarze Żuław Wiślanych.

Obszar Chronionego Krajobrazu Rzek Szkarpaży i Tugi (UCHWAŁA NR 114/IX/19

SEJMIKU WOJEWÓDZTWA POMORSKIEGO z dnia 27 maja 2019 r.)

Poza gminą Nowy Dwór Gd. położony jest także w gminie Sztutowo i Stegna. Cały obszar charakteryzuje się silnie rozbudowaną siecią hydrograficzną. W użytkowaniu gruntów dominują użytki rolne i zielone.

Pomniki przyrody wskazane w przedmiotowym programie (dane poddane weryfikacji w Centralnym Rejestrze Form Ochrony Przyrody)

W gminie Nowy Dwór Gdański znajdują się 13 pomników przyrody. Spis pomników przyrody wraz z datą ustanowienia oraz lokalizacją¹:

- kasztanowiec zwyczajny, 02.09.1988 r. Nowy Dwór Gdański przy ul. Warszawskiej 27
- dąb szypułkowy, 31.12.1996 r. Nowy Dwór Gdański teren LKS przy ul. Warszawskiej 20
- dąb szypułkowy, 21.12.1992 r. Nowy Dwór Gdański przy trasie Nowy Dwór Gd.- Kmiecin prawa strona 300m za zespołem Szkół nr 2
- dąb szypułkowy, 02.09.1988 r. Nowy Dwór Gdański przy ul. Drzymały 2
- dąb szypułkowy, 02.09.1988 r. Nowy Dwór Gdański przy ul. Konopnickiej 19 (na wysokości budynku MGOPS)
- topola biała 2 szt. – nr w rej. 42/54, 02.07.1954 Marynowy przy drodze krajowej 55 prawa strona
- platan klonolistny - nr 158/66, 21.10.1966 Jazowa posesja Pana Piwnickiego
- jesion wyniosły – nr w rej. 81/88, 02.09.1988 Orłowo przed zakrętem przy drodze z Nowego Dworu Gd. do byłego zakładu rolnego
- dąb szypułkowy – nr w rej. 83/88, 02.09.1988 Różewo cmentarz mennonicki
- dąb szypułkowy – nr w rej. 80/88 02.09.1988 Żelichowo 300m poniżej mostu, nad rzeką Tuga
- wiąz szypułkowy – nr w rej. 267/96 31.12.1996 Orliniec zadrzewienie śródpolne, droga Orliniec-Marzęcino
- dąb szypułkowy – nr 266/96 21.12.1996 Orliniec obok mostu przy drodze Orliniec - Solnica
- wierzba biała Salix alba o nazwie „Biała Dama” – Uchwała Nr 96/X/2015 Rady Miejskiej w Nowym Dworze Gdańskim z dnia 22 października 2015 r.

Tereny zielone

Ważną częścią składową miast są tereny zielone. W zależności od funkcji jaką pełnią możemy wyróżnić: tereny zieleni wypoczynkowej - są to: parki, skwery, zieleńce, ogródki działkowe, tereny sportowe, tereny zieleni specjalnego przeznaczenia - są to: pasy zieleni izolacyjnej, tereny zieleni towarzyszące komunikacji, ogrody dydaktyczne, cmentarze, tereny zieleni o ograniczonym dostępie, to tereny: towarzyszące obiektom przemysłowym, towarzyszące zabudowie osiedlowej i indywidualnej.

Lista parków na terenie gminy Nowy Dwór Gdański:

- park miejski, Nowy Dwór Gdański, ul. Drzymały,
- park miejski, Nowy Dwór Gdański, ul. Warszawska,
- park miejski, Nowy Dwór Gdański, ul. Sikorskiego,
- park wiejski, Kmiecin, ul. Żuławska.

Większość z parków położonych na terenie gminy znajduje się w stanie wymagającym rewitalizacji. W gminie Nowy Dwór Gdański występują zadrzewienia i zakrzewienia śródpolne, które uzupełniają nieliczne kompleksy leśne. Istniejące zadrzewienia nie stanowią wyraźnego systemu i przypisać im można funkcję estetyczną, wodochronną i klimatyczną. Główne kierunki gospodarki leśnej prowadzonej przez służby leśne obejmują zagospodarowanie, pielęgnację, ochronę, użytkowanie i odnawianie lasów w tym stałe pozyskiwanie drewna i innych użytków leśnych oraz wykorzystywanie zdrowotnych, rekreacyjnych i innych walorów lasów. Większość procesów

¹ <https://crfop.gdos.gov.pl/CRFOP/search.jsf>

gospodarczych prowadzonych w lasach przez służby leśne jest podporządkowana odnowieniom naturalnym. Ogranicza się udział zrębów zupełnych na rzecz częściowych i stopniowych.

3.3.2. Gminny Program Rewitalizacji dla Gminy Nowy Dwór Gdański na lata 2017-2023.

Uchwałą nr 131/XVII/2019 Rady Miejskiej w Nowym Dworze Gdańskim z dnia 29 października 2019 r. został zatwierdzony Gminny Program Rewitalizacji dla Gminy Nowy Dwór Gdański na lata 2017-2023, skierowany do realizacji.

Rewitalizacji został poddany obszar w mieście Nowy Dwór Gdański, obejmujący rejony ulic Gen. Władysława Sikorskiego, pl. Wolności, Mikołaja Kopernika, Ernesta Wejhera, Czesława Miłosza, Wąską oraz część ul. Obrońców Westerplatte. Na tym obszarze występuje duża liczba obiektów zabytkowych, ujętych w gminnej ewidencji zabytków i objętych ochroną konserwatorską.

W ramach przedsięwzięć rewitalizacyjnych ujętych w Gminnym Programie Rewitalizacji, które to również były ujęte w Programie Opieki na Zabytkami na lata 2015 – 2019 zostały zrealizowane poniższe inwestycje:

- remont Żuławskiego Ośrodka Kultury
- reaktywacja mostu zwodzonego na rzece Tudze w Nowym Dworze Gdańskim

oraz przedsięwzięcia, które wpływają na ekspozycję dziedzictwa i zabytków gminy:

- zagospodarowanie bulwaru wzdłuż rzeki Tuga
- remont komunalnych obiektów mieszkaniowych (ul. Kopernika 12, 14, ul. Plac Wolności 4, Wejhera 7, ul. Sikorskiego 13, 17A).

Gminny Program Rewitalizacji dla Gminy Nowy Dwór Gdański zawiera również listę przedsięwzięć uzupełniających, które w pewnym stopniu uzupełniają projekty podstawowe, tworząc wartość dodaną zaplanowanych działań. Wśród działań uzupełniających zadania podstawowe uwzględniono takie, które mają wpływ ekspozycję dziedzictwa i zabytków gminy:

1. Rewaloryzacja i termomodernizacja budynku po byłym Cechu Rzemiosł Różnych.
2. Rozbudowa i przebudowa budynku Urzędu Miejskiego w Nowym Dworze Gdańskim.
3. Remont i adaptacja lokalu przy ul. Wejhera 5 na cele Filii Urzędu Miejskiego w Nowym Dworze Gdańskim.
4. Remont budynku Starostwa Powiatowego w Nowym Dworze Gdańskim.

3.3.3. Strategia Rozwoju Gminy Nowy Dwór Gdański na lata 2021 – 2030

Strategia rozwoju gminy Nowy Dwór Gdański częściowo opiera się na bogatych zasobach dziedzictwa kulturowego. Za misję przyjęto w tym dokumencie: pobudzanie zaangażowania lokalnej społeczności do rozwoju przedsiębiorczości oraz atrakcyjności osadniczej gminy poprzez kultywowanie tradycji i tożsamości regionalnej z wykorzystaniem unikatowego i strategicznego położenia geograficznego, zgodnie z zasadami zrównoważonego rozwoju.

Za mocną stroną gminy w zakresie zasobów dziedzictwa kulturowego uznano bogate dziedzictwo kulturowe i historyczne terenu oraz jego atrakcyjność przyrodniczą i turystyczną.

Za słabą stroną uznano niską tożsamość regionalną mieszkańców związaną z historią Żuław, prowadzącą często do słabego zaangażowania oraz marazmu społecznego, będącą także przyczyną słabych więzi z regionem ludzi młodych (brak świadomości tradycji wielopokoleniowej).

Szansą dla rozwoju gospodarczego gminy może być wzmocnienie działań na rzecz promocji i rozpowszechniania dziedzictwa kulturowego, które przyczynią się do rozwoju turystyki w Gminie Nowy Dwór Gdański.

Spośród celów strategicznych określonych w strategii rozwoju gminy najbardziej związanym z zagadnieniami zabytków jest cel strategiczny: rozwój gospodarczy wzmacniający konkurencyjność w regionie. W zakresie tego celu szczególne znaczenie ma cel operacyjny 2.3. Rozwój turystyki i rekreacji oparte o walory kulturowe i lokalne produkty turystyczne. Określone w ramach tego celu kierunki działań to:

1. Budowa, rozbudowa oraz dostosowanie obiektów turystycznych i rekreacyjnych do wzrastających potrzeb i wymagań mieszkańców i turystów.
2. Udział gminy we wspólnych akcjach promocyjnych z podmiotami zewnętrznymi oraz promocja wydawnictw regionalnych.
3. Rozwój infrastruktury rowerowej i wodnej oraz stworzenie zintegrowanego systemu ścieżek rowerowych i szlaków kajakowych oraz jego wspólna promocja z innymi gminami.
4. Wspieranie tworzenia własnych rozpoznawalnych produktów turystycznych oraz wspieranie istniejących (np. Pętla Żuławska, Dzień Osadnika, Dni Żuław, konkursy KGW, dożynki, itd.) i ich promocja.
5. Współpraca z organizacjami i stowarzyszeniami w celu rozwoju turystyki i rekreacji.
6. Renowacja zabytków oraz ich promocja.

3.4. Opracowania wyznaczające kierunki polityki przestrzennej

3.4.1. Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Miasta oraz Gminy Nowy Dwór Gdański

Pierwotne Studium uchwalone zostało przez Radę Miasta i Gminy Nowy Dwór Gdański uchwałą Nr 67/X/95 dnia 2 czerwca 1995 r., zgodnie z ustawą z dnia 7 lipca 1994 roku o zagospodarowaniu przestrzennym (tekst jednolity Dz. U. z 1999 r. Nr 15, poz. 139 z późn. zm.).

Zmiana studium opracowana została w trybie aktualnej ustawy z dnia 27 marca 2003r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym i została przyjęta uchwałą Rady Miejskiej Nr 359/XLIII/2010 z dnia 16 września 2010 r. Zmiana dotycząca kilku działek w obrębie Lubieszewo została zatwierdzona Uchwałą Nr 62/X/2019 Rady Miejskiej w Nowym Dworze Gdańskim z dnia 9 maja 2019 r. w sprawie zmiany studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego miasta i gminy Nowy Dwór Gdański dla obszaru gminy Nowy Dwór Gdański.

Ustalenia studium dotyczące ochrony dziedzictwa kulturowego wskazują przedmiot ochrony poprzez przywołanie w tekście i wskazanie lokalizacji na rysunku obiektów wpisanych do rejestru zabytków. Pozostałe obiekty zabytkowe określone zostały jako obiekty ujęte w gminnej ewidencji zabytków. W studium obejmuje się ochroną wszystkie cmentarze na terenie gminy Nowy Dwór Gdański. Szczegółnej ochronie podlegają historyczne cmentarze, wpisane do rejestru zabytków

województwa pomorskiego w miejscowościach Stawiec, Różewo i Marynowy oraz nie będące w rejestrze zabytków w miejscowościach Lubieszewo, Orłowo, Żelichowo, Wierciny, i Kępiny Małe. Dla obiektów historycznych wpisanych do rejestru studium ustala obowiązek substancji obiektu w tym: bryły, formy architektonicznej, historycznej kompozycji ścian, detalu architektonicznego (w tym kształtu okien i podziałów stolarki okiennej), kolorystyki i stosownych materiałów budowlanych.

Zgodnie ze studium obiekt wpisany do rejestru nie podlega rozbudowie, przebudowie ani rozbiórce, dopuszcza się działania budowlane jedynie w zakresie odbudowy, konserwacji i rewaloryzacji (w rozumieniu przywrócenia form historycznych). W stosunku do obiektów wpisanych do rejestru obowiązuje ochrona konserwatorska wszystkich elementów historycznego zagospodarowania w tym: układ przestrzenny, nawierzchnie dróg, drzewostan, relikty historycznych ogrodzeń, słupów bramnych i innych elementów małej architektury.

W oparciu o zasoby zabytkowe obszaru miasta i wiejskiej części gminy, studium wskazuje obszarowo na rysunku strefy ochrony konserwatorskiej dla miejscowości takich jak: Marynowy, Kmiecin, Tuja, Lubieszewo, Orłowo, Myszewko, Wierciny, Jazowa, Kępki, Marzęcino, części miasta Nowy Dwór Gdański w rejonach ulic: Sikorskiego, Kościuszki, Westerplatte, Dworcowej, Kolejowej, Słowackiego, Morskiej, Bałtyckiej, Dąbrowskiego i Warszawskiej oraz dla cmentarzy w Nowym Dworze Gdańskim, Stawcu, Orłowie i w rejonach wsi Wierciny, Stobna i Nowinki, Rakowiska.

Symbolicznie zostały wskazane strefy ochrony ekspozycji E dla miejscowości: Lubieszewo, Kmiecin, Kępki, Marzęcino, Tuja, Marynowy oraz wyznaczono rejony w mieście Nowy Dwór Gdański, w południowej części miasta i w rejonie ulicy Podmiejskiej.

Studium nakazuje ustalenie, w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego, strefy ścisłej ochrony konserwatorskiej, w sąsiedztwie obiektów objętych rejestrem zabytków. Strefy ścisłej ochrony konserwatorskiej wyznacza się w oparciu o wytyczne konserwatorskie i analizę otoczenia, dla obiektów znajdujących się w aktualnym rejestrze zabytków województwa pomorskiego i obiektów wnioskowanych do wpisania do tego rejestru, rozwijając następujące zasady:

- bezwzględny priorytet wymagań konserwatorskich z wymogiem rewitalizacji terenu i obiektów,
- ochrona konserwatorska wszystkich elementów historycznego zagospodarowania, w tym układ przestrzenny, podziały katastralne, układ zabudowy, nawierzchnie dróg, drzewostan, relikty historycznych ogrodzeń, słupów bramnych i innych elementów małej architektury,
- wszelkie działania wymagają uzyskania zgody Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków.

Studium określa również zasady ustalania granic i zasady ochrony, w pozostałych strefach ochrony konserwatorskiej, do zrealizowania w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego.

Strefy ochrony konserwatorskiej wyznacza się w oparciu o granice określone na rysunku Studium, w obrębie których należy rozwinąć następujące zasady:

- w obrębie stref obowiązuje równorzędność priorytetów konserwatorskich z innymi priorytetami, z wymogiem rewitalizacji terenu i obiektów,
- granice stref mogą ulegać uszczegółowieniu, w oparciu o prace studialne z uwzględnieniem wniosków z gminnej ewidencji zabytków oraz programu opieki nad zabytkami,
- obowiązuje ochrona ruralistycznych i architektonicznych wartości historycznych, zachowanie cech historycznych przy remontach i modernizacji; nawiązanie do cech historycznych przy

realizacji nowych obiektów, likwidacja obiektów dysharmonizujących krajobraz, zachowanie w możliwie maksymalnym stopniu historycznych podziałów parcelacyjnych, ochrona historycznych cmentarzy,

- wszelkie działania wymagają uzyskania stosownych opinii Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków.

Strefy ekspozycji E wyznacza się w oparciu o granice określone na rysunku Studium, w obrębie których należy rozwinąć następujące zasady:

- obowiązuje ochrona wglądu na krajobraz kulturowy,
- ogranicza się wysokość nowej zabudowy, obowiązuje jej ekstensywny charakter, niepowodujący utraty wartości ekspozycyjnych w wyznaczonych strefach,
- wszelkie działania wymagają opinii Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków.

Strefę obserwacji archeologicznej w mieście wyznacza się w oparciu o granice określone na rysunku Studium, w której należy rozwinąć działania polegające na realizacji robót ziemnych. Prace te należy prowadzić pod nadzorem archeologicznym w zakresie uzgodnionym z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków.

Strefy ochrony archeologicznej w wiejskiej części gminy, wyznacza się w oparciu o granice określone na rysunku Studium oraz w promieniu 50 m od oznaczonych na rysunku Studium stanowisk archeologicznych, jeżeli w procedurze opiniowania przez Muzeum Archeologiczne w Gdańsku nie nastąpi ich dalsze uszczegółowienie, rozwijając w tekście planu następujące zasady:

- obowiązuje pełna ochrona oznaczonych stanowisk archeologicznych,
- wszelkie działania związane ze zmianą dotychczasowego sposobu użytkowania oraz prowadzenie robót ziemnych, należy poprzedzić archeologicznymi badaniami ratowniczymi i wykonaniem dokumentacji archeologiczno-konserwatorskiej,
- zakres badań ratowniczych wymaga opinii Muzeum Archeologicznego w Gdańsku i uzgodnienia z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków.

Strefa ochrony krajobrazu obejmuje cały teren w obrębie Obszarów Chronionego Krajobrazu Rzeki Nogat i Rzek Szarpawy i Tugi. W obszarze tym należy rozwinąć następujące zasady:

- pełna ochrona istniejącego historycznego krajobrazu,
- wprowadzenie wszelkich zmian w krajobrazie tych obszarów w tym także w systemie melioracyjnym i drogowym oraz rozłogu pól wymaga uzgodnienia z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków.

W studium postuluje się utworzenie Żuławskiego Parku Kulturowego jako obszaru ochrony dziedzictwa kulturowego w części Żuław niezagrażonej intensywnym zainwestowaniem. Do obszaru tego parku przewiduje się włączenie terenów znajdujących się w obrębie Obszarów Chronionego Krajobrazu rzeki Nogat i rzek Szarpawy i Tugi, położone na północ od drogi krajowej nr 7 oraz linii 400kV. Na tym terenie zgromadzone są różnorodne formy osadnictwa żuławskiego. Ochrona dotyczyć powinna układów osadniczych, form architektonicznych, niwy osadniczej, systemów wodnych oraz wszelkich elementów krajobrazu żuławskiego.

3.4.2. Miejscowe Plany Zagospodarowania Przestrzennego

Gmina Nowy Dwór Gdański posiada pokrycie miejscowymi planami zagospodarowania przestrzennego w 100%. Plany uchwalone w oparciu o ustawę o zagospodarowaniu przestrzennym, obecnie nieobowiązującą, obejmują cały obszar miasta i części wiejskiej gminy. Dla części obszarów sporządzone były zmiany miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego w oparciu o obowiązującą aktualnie ustawę o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym. Poniżej zestawienie obowiązujących miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego wraz z ustaleniami w zakresie ochrony i kształtowania dziedzictwa kulturowego.

Miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego uchwalone w oparciu o ustawę o zagospodarowaniu przestrzennym z dnia 7 lipca 1994 r.:

1. Uchwała Nr 259/XL/98 Rady Miejskiej w Nowym Dworze Gdańskim, z dnia 3 kwietnia 1998 r., ogłoszoną w Dzienniku Urzędowym Województwa Elbląskiego Nr 9 poz. 63 z 25 czerwca 1998 r., w sprawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego miasta Nowy Dwór Gdański. Plan ten, na fragmentach, został zmieniony Uchwałami:
 - Nr 356/XLV/2014 z dnia 6 listopada 2014 r. w sprawie zmiany miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego miasta Nowy Dwór Gdański dla części terenu położonego przy ulicy Jantarowej i przy drodze krajowej nr 7;
 - Nr 196/XXIV/2016 z dnia 29 września 2016 r. w sprawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego miasta Nowy Dwór Gdański dla działek nr 53, 57, 60, 63/3, 63/5, 63/6, 296/2, 213, 214/1, 214/2, 214/3, 215 położonych przy ulicy Jantarowej, działek nr 66/3, 33/10 położonych przy ulicy Morskiej oraz części działki nr 237;
 - Nr 342/XLIII/2017 z dnia 30 listopada 2017 r. w sprawie zmiany miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego miasta Nowy Dwór Gdański dla terenu położonego w części południowo-wschodniej miasta;
 - Nr 437/LVI/2018 z dnia 18 października 2018 r. w sprawie zmiany miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego miasta Nowy Dwór Gdański dla terenu położonego w części północno-wschodniej ulicy Okopowej i ulicy Zagonowej;
 - Nr 166/XX/2020 z dnia 27 lutego 2020 r. w sprawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego miasta Nowy Dwór Gdański dla terenu działki nr 121/2 położonej przy ulicy Warszawskiej oraz działek nr 1/1 i 1/2 położonych w obrębie geodezyjnym Kmiecín.

W miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego zatwierdzonym Uchwałą Nr 259/XL/98 Rady Miejskiej w Nowym Dworze Gdańskim, z dnia 3 kwietnia 1998 r. (wraz ze zmianami), w celu ochrony i kształtowania krajobrazu kulturowego ustalone zostały strefy konserwatorskie:

- 1/ strefa A - pełnej ochrony konserwatorskiej,
- 2/ strefa B - ochrony konserwatorskiej,
- 3/ strefa W - pełnej ochrony archeologicznej,
- 4/ strefa OW - ochrony archeologicznej,
- 5/ strefa E - ochrony ekspozycji,
- 6/ strefa K - ochrony krajobrazu.

Szczegółowy zakres obowiązywania stref określają Wytyczne Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków z dnia 7 lipca 1995 r. znak: PSOZ/111/1248/95.

Zgodnie z miejscowym planem w strefie A obowiązuje uzyskanie od Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków:

- wytycznych do projektowania,
- uzgodnienia koncepcji i projektu technicznego,
- zezwolenia na realizację.

W strefie B obowiązuje:

- opracowanie projektu z uwzględnieniem historycznej kompozycji urbanistycznej i brył budynków, restauracji i modernizacji obiektów historycznych, likwidacji obiektów dysharmonizujących,
- uzgodnienie projektu z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków.

W strefie W obowiązuje wykonanie w oparciu o wytyczne konserwatorskie, badań archeologicznych przed dokonaniem zmian w zagospodarowaniu terenu.

W strefie OW obowiązuje:

- zgłoszenie do Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków wszelkich prac ziemnych w celu prowadzenia obserwacji archeologicznych,
- wstrzymanie robót ziemnych w wypadku natrafienia na obiekty historyczne lub archeologiczne.

W strefie E obowiązuje:

- zakaz wprowadzania funkcji i zabudowy uzupełniającej w stosunku do funkcji podstawowych określonych planem,
- ewentualne zmiany w stosunku do ustaleń lit. a wymagają uzgodnień z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków.

W strefie K obowiązuje:

- pełna ochrona istniejącego historycznego krajobrazu,
- wprowadzenie zmian w zakresie systemu melioracyjnego i drogowego oraz układu pól wymaga uzgodnienia z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków.

Wszelkie działania związane z obiektami wpisanymi do rejestru zabytków, niezależnie od ich położenia w stosunku do stref konserwatorskich, wymagają wytycznych i uzgodnień Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków.

2. Uchwała Nr 260/XL/98 Rady Miejskiej w Nowym Dworze Gdańskim, z dnia 3 kwietnia 1998 r., ogłoszoną w Dzienniku Urzędowym Województwa Elbląskiego Nr 9 poz. 62 z 26 czerwca 1998 r., w sprawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego gminy Nowy Dwór Gdański.

W miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego zatwierdzonym Uchwałą Nr 260/XL/98 Rady Miejskiej w Nowym Dworze Gdańskim, z dnia 3 kwietnia 1998 r. w celu ochrony i kształtowania krajobrazu kulturowego ustalone zostały strefy konserwatorskie:

- 1/ strefa A - pełnej ochrony konserwatorskiej,
- 2/ strefa B - ochrony konserwatorskiej,
- 3/ strefa W - pełnej ochrony archeologicznej,
- 4/ strefa OW - ochrony archeologicznej,
- 5/ strefa E - ochrony ekspozycji,
- 6/ strefa K - ochrony krajobrazu, obejmująca obszar całej Gminy.

Szczegółowy zakres obowiązywania stref określają Wytyczne Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków z dnia 7 lipca 1995r. znak: PSOZ/I I I/1429/95 uzupełnione pismem z dnia 22 sierpnia 1995 r. znak: PSOZ/I I I/1 520/95.

Zgodnie z miejscowym planem w strefie A obowiązuje uzyskanie od Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków:

- wytycznych do projektowania,
- uzgodnienia koncepcji i projektu technicznego,
- zezwolenia na realizację.

W strefie B obowiązuje:

- opracowanie projektu z uwzględnieniem historycznej kompozycji urbanistycznej i brył budynków, restauracji i modernizacji obiektów historycznych, likwidacji obiektów dysharmonizujących,
- uzgodnienie projektu z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków.

W strefie W obowiązuje wykonanie w oparciu o wytyczne konserwatorskie, badań archeologicznych przed dokonaniem zmian w zagospodarowaniu terenu.

W strefie OW obowiązuje:

- zgłoszenie do Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków wszelkich prac ziemnych w celu prowadzenia obserwacji archeologicznych,
- wstrzymanie robót ziemnych w wypadku natrafienia na obiekty historyczne lub archeologiczne.

W strefie E obowiązuje:

- zakaz wprowadzania funkcji i zabudowy uzupełniającej w stosunku do funkcji podstawowych określonych planem,
- ewentualne zmiany w stosunku do ustaleń powyższych wymagają uzgodnień z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków.

W strefie K obowiązuje:

- pełna ochrona istniejącego historycznego krajobrazu,
- wprowadzenie zmian w zakresie systemu melioracyjnego i drogowego oraz układu pól wymaga uzgodnienia z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków.

Wszelkie działania związane z obiektami wpisanymi do rejestru zabytków, niezależnie od ich położenia w stosunku do stref konserwatorskich, wymagają wytycznych i uzgodnień Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków.

3. Uchwała Nr 238/XXXVI/97 Rady Miejskiej w Nowym Dworze Gdańskim, z dnia 28 listopada 1997 r., ogłoszoną w Dzienniku Urzędowym Województwa Elbląskiego Nr 1 poz. 238 z 2 stycznia 1998 r., w sprawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego „Małej Holandii”.

W miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego zatwierdzonym Uchwałą Nr 238/XXXVI/97 Rady Miejskiej w Nowym Dworze Gdańskim, z dnia 28 listopada 1997 r. wyznaczony został teren przeznaczony na skansen żuławski. Wszelka działalność w obrębie skansenu wymaga Wytycznych i uzgodnień państwowej służby ochrony zabytków.

Ustalono podstawowe funkcje "Małej Holandii":

- ośrodek tradycji i tożsamości Żuław;

- ośrodek rozwoju i różnorodnych kontaktów handlowych, gospodarczych i kulturalnych-regionalnych, krajowych i międzynarodowych;
ośrodek obsługi ruchu turystycznego związanego z drogą Warszawa-Gdańsk oraz obszarem Żuław;
- ośrodek wzorcowych gospodarstw rolnych.

Miejscowy plan przewiduje realizację skansenu z następującymi obiektami przeniesionymi lub zrekonstruowanymi: mennonicki dom modlitwy z lapidarium, wiatraki różnych typów, zagrody żuławskie z domami podcieniowymi, zagrody przywałowe, mosty zwodzone, stacje pomp.

Na terenie skansenu obowiązuje architektura wyłącznie historyczna. Na terenie zagród zaleca się stosowanie części zabudowy jako rekonstrukcję obiektów historycznych.

Obowiązującą zasadą kształtowania architektury obszaru Małej Holandii są tradycje regionalne Żuław. Ustalenie to nie dotyczy terenów wielofunkcyjnego ośrodka usługowego, dla którego określa się następujące zasady kształtowania architektury:

- ciągi elewacyjne stanowić będą repliki budynków historycznych istniejących w miastach na terenie Królestwa Niderlandów,
- dopuszcza się odstępstwa materiałów oraz niezbędne uproszczenia detali architektonicznych, pod warunkiem, że nie wpłynie to negatywnie na zgodność podstawowych cech realizowanego obiektu z cechami jego pierwowzoru,
- ciągi elewacyjne wzdłuż placów publicznych mogą zawierać repliki budynków współczesnych,
- ciągi elewacyjne od strony wewnątrz poszczególnych kwartałów mogą być replikami uproszczonymi z zachowaniem podstawowych proporcji i układów dachów,
- centrum konferencyjno-administracyjne, może być projektowane indywidualnie jako obiekt nowoczesny, nawiązujący do cech architektury ciągów będących replikami budynków historycznych.

Miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego opracowane w oparciu o ustawę o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym z dnia 27 marca 2003 r.:

1. Uchwała Nr 360/XLIV/2010 Rady Miejskiej w Nowym Dworze Gdańskim z dnia 7 października 2010 r. w sprawie zmiany miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego fragmentu gminy Nowy Dwór Gdański w części obrębu miejscowości Żelichowo ogłoszona w Dzienniku Urzędowym Województwa Pomorskiego Nr 141 poz. 2770 z dnia 22 listopada 2010 r.

W obszarze objętym miejscowym planem zagospodarowania przestrzennego zatwierdzonym Uchwałą Nr 360/XLIV/2010 Rady Miejskiej w Nowym Dworze Gdańskim z dnia 7 października 2010 r. znajduje się stanowisko archeologiczne oznaczone na rysunku planu. Należy zachować udokumentowane stanowisko archeologiczne. Realizacja elektrowni wiatrowych w obrębie stanowiska archeologicznego wymaga opinii Muzeum Archeologicznego oraz uzgodnienia u Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Gdańsku.

2. Uchwała Rady Miejskiej w Nowym Dworze Gdańskim Nr 81/XI/2011 z dnia 24 listopada 2011 roku w sprawie zmiany miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego gminy Nowy Dwór Gdański w części obrębu miejscowości Żelichowo ogłoszona w Dzienniku Urzędowym Województwa Pomorskiego Nr 195 z dnia 18 stycznia 2012 r.

W obszarze objętym miejscowym planem zagospodarowania przestrzennego zatwierdzonym Uchwałą Rady Miejskiej w Nowym Dworze Gdańskim Nr 81/XI/2011 z dnia 24 listopada 2011 roku nie występują obiekty zabytkowe.

3. Uchwała Nr 190/XXII/2012 Rady Miejskiej w Nowym Dworze Gdańskim z dnia 29 listopada 2012 roku w sprawie zmiany miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego gminy Nowy Dwór Gdański dla części obrębów: Kmiecin, Myszewko, Marynowy, Orłowo, Tuja, Lubieszewo, Gozdawa, Żelichowo, Starocin ogłoszona w Dzienniku Urzędowym Województwa Pomorskiego z dnia 28 stycznia 2013 roku poz. 584.

Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego zatwierdzony Uchwałą Nr 190/XXII/2012 Rady Miejskiej w Nowym Dworze Gdańskim z dnia 29 listopada 2012 roku ustala ochronę cmentarza mennonickiego w miejscowości Różewo, wpisanego do rejestru zabytków województwa pomorskiego decyzją nr 1244 (d.47/78 z dnia 14.08.1988r.). Dla obszaru tego została wskazana granica obszaru wpisanego do rejestru zabytków. Obowiązuje wymóg uzyskania zezwolenia Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków na wszelkie działania w obrębie terenu wpisanego do rejestru.

Plan ustala ochronę stanowisk archeologicznych zaewidencjonowanych w Archeologicznych Zdjęciach Polski /AZP/, znajdujących się w zasobach Muzeum Archeologicznego w Gdańsku. Wszelkie działania związane ze zmianą dotychczasowego sposobu użytkowania oraz polegające na realizacji robót ziemnych, realizacji infrastruktury i wznoszeniu budowli w strefie 50 m od stanowisk archeologicznych, wymagają wykonania badań sondażowych, na które należy uzyskać pozwolenie Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków. W oparciu o wyniki badań Wojewódzki Konserwator Zabytków określi dalszy sposób postępowania w tej strefie z możliwością powiększenia jej granic.

Strefy ochrony ekspozycji zespołów historycznych i obiektów zabytkowych, położonych poza obszarem planu, tworzą tereny wyłączone z zabudowy i lokalizacji elektrowni wiatrowych. Dla zminimalizowania oddziaływania elektrowni wiatrowych stanowiących tło ekspozycji zespołów historycznych i obiektów zabytkowych – obowiązuje malowanie wszystkich wież do wysokości 30m w kolorze od ciemnej zieleni do jasnego koloru zielono-szarego i wyżej kolorem jasnoszarym, wyłącznie farbami matowymi.

W Obszarze Chronionego Krajobrazu Rzeki Nogat – dla obszaru wzdłuż Kanału Panieńskiego i w Obszarze Chronionego Krajobrazu Rzeki Szkarpawy, dla obszaru wzdłuż Starej Tugi, obowiązują zakazy jak dla obszarów chronionego krajobrazu.

4. Uchwała Nr 189/XXII/2012 Rady Miejskiej w Nowym Dworze Gdańskim z dnia 29 listopada 2012 roku w sprawie zmiany miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego gminy Nowy Dwór Gdański dla części obrębów: Lubieszewo i Orłowo ogłoszona w Dzienniku Urzędowym Województwa Pomorskiego w dniu 30 stycznia 2013 r. Poz. 672.

W miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego zatwierdzonym Uchwałą Nr 189/XXII/2012 Rady Miejskiej w Nowym Dworze Gdańskim z dnia 29 listopada 2012 roku, ustala się ochronę stanowisk archeologicznych, zaewidencjonowanych w Archeologicznych Zdjęciach Polski /AZP/, znajdujących się w zasobach Muzeum Archeologicznego w Gdańsku, z czego trzy znajdują się w Lubieszewie, jedno w Orłowie. Dla powyższych obszarów, wszelkie działania związane ze zmianą dotychczasowego sposobu użytkowania oraz polegające na realizacji robót

ziemnych, realizacji infrastruktury i wznoszeniu budowli w strefie 50 m od stanowisk archeologicznych wymagają wykonania badań sondażowych, na które należy uzyskać pozwolenie Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków. W oparciu o wyniki badań sondażowych Wojewódzki Konserwator Zabytków określa dalszy sposób postępowania w tej strefie, z możliwością powiększenia jej granic.

W planie wyznaczono strefy ochrony ekspozycji zespołów historycznych i obiektów zabytkowych znajdujących się poza obszarem planu. Obszary te zostały wyłączone z zabudowy i lokalizacji elektrowni wiatrowych.

5. Uchwała Nr 334/XLII/2014 Rady Miejskiej w Nowym Dworze Gdańskim z dnia 4 września 2014 roku w sprawie zmiany miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego miasta Nowy Dwór Gdański dla części terenu położonego przy ulicy Warszawskiej ogłoszona w Dzienniku Urzędowym Województwa Pomorskiego w dniu 7 października 2014 r. Poz. 3277.

W granicach zmiany planu zatwierdzonego Uchwałą Nr 334/XLII/2014 Rady Miejskiej w Nowym Dworze Gdańskim z dnia 4 września 2014 roku obiekty i obszary objęte prawną formą ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej nie występują.

6. Uchwała Nr 335/XLII/2014 Rady Miejskiej w Nowym Dworze Gdańskim z dnia 4 września 2014 roku w sprawie zmiany miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego miasta Nowy Dwór Gdański dla części terenu położonego przy ulicy Okopowej ogłoszona w Dzienniku Urzędowym Województwa Pomorskiego w dniu 15 października 2014 r. Poz. 3423.

W granicach zmiany planu zatwierdzonej Uchwałą Nr 335/XLII/2014 Rady Miejskiej w Nowym Dworze Gdańskim z dnia 4 września 2014 roku obiekty i obszary objęte prawną formą ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej nie występują.

7. Uchwała Nr 143/XVIII/2019 Rady Miejskiej w Nowym Dworze Gdańskim z dnia 28 listopada 2019 r. w sprawie uchwalenia zmiany miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego gminy Nowy Dwór Gdański dla działek nr 4, 5/3 i 5/4 (dawniej dz. nr 5/2) położonych w obrębie geodezyjnym Rychnowo Żuławskie ogłoszona w Dzienniku Urzędowym Województwa Pomorskiego w dniu 23 stycznia 2020 r. Poz. 690.

W zmianie planu zatwierdzonej Uchwałą Nr 143/XVIII/2019 Rady Miejskiej w Nowym Dworze Gdańskim z dnia 28 listopada 2019 r. ustala się ochronę terenu kolejki wąskotorowej ujętej w ewidencji zabytków. Ochronie podlega nasyp, szyny w tym ich rozstaw oraz przebieg nasypu. Wszelkie zamierzenia inwestycyjne przy ujętym w ewidencji zabytków muszą być prowadzone z zachowaniem obowiązujących przepisów odrębnych z zakresu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami. Zapisy planu wprowadzają zakaz zabudowy i niwelacji terenu, z wyłączeniem terenu drogi publicznej stanowiącej połączenie dróg publicznych gminnych, służących obsłudze cmentarza.

4. Charakterystyka zasobów i formy ochrony dziedzictwa i krajobrazu kulturowego gminy

4.1. Zarys historii obszaru gminy

Obszar dzisiejszych Żuław w czasach prehistorycznych pokrywało morze. Osady niesione Wisłą, powoli przesuwały na północ granice lądu. Ułatwiała ten proces Mierzeja Wiślana, która oddzielała deltę Wisły od Zatoki Gdańskiej. Najwcześniejsze ślady obecności człowieka są datowane na 2500 – 1700 r. p.n.e.

We wczesnym średniowieczu Żuławy należały do księstwa pomorskiego, jednak silne tu były wpływy plemion pruskich, szczególnie w zachodniej części obszaru. W XIII w., w miarę jak Krzyżacy opanowywali coraz większą część Prus, zwiększał się ich napór na Księstwo Wschodnio pomorskie. W 1248 r. Świętopełk II musiał im odstąpić tereny leżące na wschodnim brzegu Wisły.

W XIV wieku państwo zakonne rozwinęło akcję osiedleńczą na Żuławach, połączoną z osuszaniem i melioracją terenów zalewowych. W 1407 r. został wydany „Die gemeine Landtafel”, tworzący na Żuławach tzw. związki wałowe – samorząd, którego zadaniem było dbanie o stan urządzeń wodnych i osuszanie nowych terenów. Ustanowiono funkcje zarządców wałów, przysiężnych wałowych i przysiężnych kanałów.

Wśród osadników dominowali imigranci północnoniemieccy i niderlandzcy. Wsie lokowano na prawie chełmińskim. Obejmowały one najczęściej teren o wielkości około 60 łanów. Osadnicy uzyskiwali prawo do posiadania i dziedziczenia gruntów. Dominującą formą renty feudalnej był czynsz uiszczany w formie pieniężnej.

Wojna trzynastoletnia (1454-1466) objęła działaniami także Żuławy. 19 października 1466 r. podpisano II pokój toruński, na mocy którego większość Pomorza Wschodniego, Powiśle, Ziemia Chełmińska, Warmia i Żuławy zostały inkorporowane do Królestwa Polskiego. Znaczną część Żuław Wielkich objęła Ekonomia Malborska, będąca jedną z najbogatszych dóbr królewskich.

Część wsi była czasowo wyłączana z Ekonomii i zastawiana wierzycielom królewskim. W konsekwencji, doprowadziło to do trwałego wyodrębnienia z Ekonomii Malborskiej jej północnej części, która przekształciła się w Ekonomię Nowodworską – w 1457 r. Kazimierz Jagiellończyk zastawił mieszczaninowi gdańskiemu, Rudolfowi Feldstedt cały okręg szarpawski za 7000 dukatów, a w 1472 r. Jeziernik (Schönsee). W 1510 r. Zygmunt Stary, w zamian za kolejną pożyczkę, powiększył zastaw o wsie: Ostaszewo, Lubieszewo, Orłowo i Tuję. W 1515 r. król zatwierdził dożywotni charakter zastawu dla wsi Orłowo, Tuja i Lubieszewo i prawo do wykupu wsi Ostaszewo. Obszar Ekonomii był w późniejszych latach staraniem kolejnych dzierżawców powiększany, m.in. o okolice dzisiejszego Stawca, Żelichowa, Cyganek, a w XVII wieku o tereny położone nad Zalewem Wiślanym. W 1548 r. kolejny dzierżawca, Michael Loitz, przeniósł siedzibę swojej rodziny z Gdańska i wybudował dwór (stąd nazwa miejscowości) na terenie dzisiejszego Nowego Dworu Gdańskiego (Tiegenhof). Dwór został później przebudowany na zamek. Loitz sprowadził z Niderlandów nowych

osadników (wśród nich menonitów), którzy przyczynili się do osuszenia i zagospodarowania regionu. Dwór Loitzów położony był na wyspie, wokół niego rozwijała się osada.

Żuławy, w tamtych czasach, były regionem Polski o najwyższej kulturze rolnej i o najurodzajniejszych glebach. Do osuszania polderów wykorzystywano wiatraki, wyposażone w koła czerpakowe. W XVI, XVII i XVIII w. znaczna część zboża, eksportowanego przez Gdańsk, pochodziła z Żuław. Tutejsze gospodarstwa zaopatrywały także rynek wewnętrzny Elbląga i Gdańska. Wywóz artykułów rolnych, w tym przede wszystkim zboża, ułatwiała gęsta sieć kanałów. Niskie koszty transportu decydowały o przewadze konkurencyjnej Żuław, w stosunku do bardziej oddalonych terenów uprawy zbóż.

W 1626 r. Szwedzi wznowili wojnę z Polską i zaatakowali polskie wybrzeże. Ekonomia Nowodworska, została poddana wyniszczającej szwedzkiej gospodarce okupacyjnej. Wojnę przerwał rozejm w Starym Targu (Altmark) w 1629 r. Warunki rozejmu przewidywały wprowadzenie celi w portach Gdańska i Pilawy. 18 lutego 1630 r. podpisano w Nowym Dworze, spełniającą ustalenia z Altmarku, konwencję pomiędzy Szwecją i Gdańskiem o podziale dochodów z celi.

Po Loitzach Ekonomię Nowodworską dzierżawili Wejherowie. Nowy Dwór Gdański od 1645 r. zyskał prawo do prowadzenia działalności rzemieślniczej, co usankcjonowało funkcjonowanie istniejących już wcześniej warsztatów.

Potop szwedzki (1655–1660) przyniósł kolejne wielkie zniszczenia Ekonomii Nowodworskiej. Czterdziestolecie między pokojem oliwskim (1660) a wielką wojną północną (1700–1721) przyniosło szybką odbudowę ekonomii. W 1660 r. pułkownik Ernest Wejher wytyczył w Nowym Dworze ulicę Marktstraße (dziś ulica Wejhera), wokół której zaczęła tworzyć się nowa osada o charakterze rzemieślniczym, z dwoma młynami i gorzelnią, stając się centrum handlowo-rzemieślniczym północnych Żuław. Niezależnie rozwijała się też osada przyzamkowa (ta, która posiadała od 1645 r. prawa do prowadzenia działalności rzemieślniczej). W 1680 r. decyzją sejmiku ekonomii otrzymał Jan III Sobieski. Odziedziczyli ją jego synowie Jakub i Konstanty.

Rozwój Żuław zakłócały cyklicznie wielkie powodzie. Problem ten został rozwiązany dopiero w II połowie XIX w. Tragicznym dla Polski okresem był początek XVIII w. – czasy wielkiej wojny północnej i epidemii dżumy z lat 1708–1711. Stacjonujący w Malborku, w latach 1704–1715, garnizon szwedzki nakładał na wsie żuławskie wysokie kontrybucje. Po ustąpieniu Szwedów, nastąpił długi okres pokoju, aż do wojny siedmioletniej (1756–1763). W okresie tym nastąpiła odbudowa gospodarki i wzrost zamożności ludności Ekonomii Nowodworskiej. Ostatnia prywatna właścicielka ekonomii Józefa Antonina Zamojska, przepisała w testamencie żuławskie Dobra, na rzecz utworzonego przez siebie w 1745 r. zakonu kanoniczek świeckich w Warszawie.

W wyniku I rozbioru Prusy Królewskie, z wyjątkiem Gdańska, zostały anektowane przez Prusy. Dobra królewskie w Prusach Królewskich, w tym Ekonomia Nowodworska, przeszły na własność państwa pruskiego. Zakon Kanoniczek jako ostatni dzierżawca dóbr nowodworskich, otrzymał odszkodowanie w wysokości 47 tysięcy talarów. Po przejęciu dóbr, pruska komisja królewska sporządziła na przełomie 1772 i 1773 r. kataster

kontrybucyjny, który opisywał wielkość i klasyfikację gruntów oraz zawierał spis mieszkańców. Na podstawie tego katastru wiadomo, że w 1772 r. Nowy Dwór liczył 1096 mieszkańców, istniały też już wtedy ulice Vorhofstraße (Sikorskiego), Langgarten, Hinterhofstraße, Neugarten, Roßgarten (Kopernika) i Ziegelhof (pl. Wolności). Główną ulicą była Marktstraße. Zamek nowodworski został przekazany przez władze pruskie luteranom, z przeznaczeniem na kaplicę.

Po okresie wojen napoleońskich (1807-1813), które przyniosły Żuławom zniszczenia spowodowane przemarszami wojsk oraz zubożenie, w wyniku dotkliwych kontrybucji nakładanych przez Francuzów, nastąpił okres szybkiego rozwoju Nowego Dworu. W 1824 r. przeniesiono z Nowego Stawu do Nowego Dworu pruski sąd miejski i ziemski. W latach 1831-1834, na fundamentach rozebranego zamku wybudowano kościół luterski, a w latach 1847-1851 wzniesiono kościół katolicki. W 1846 r. miasto liczyło 2072 mieszkańców. W drugiej połowie XIX wieku powstały w Nowym Dworze liczne zakłady przemysłowe: tkalnia lnu, trzy browary, olejarnia, wytwórnia tytoniu, garbarnia parowa, fabryka mydeł i świec, cukrownia, trzy fabryki octu, a także siedem zakładów zegarmistrzowskich i placówka pocztowa. Rozwijał się również handel drewnem. Od 1776 r. istniała prowadzona przez mennonicką rodzinę Stobbe gorzelnia produkująca wódkę jałowcową Stobbes Machandel, która stała się jednym z „narodowych” trunków Gdańszczan. Nowodworski przemysł korzystał z zaplecza rolniczego Żuław, co zapewniało synergię rozwoju miasta i obszarów wiejskich. Przeprowadzona w II połowie XIX w. regulacja całego układu wodnego Dolnej Wisły, w tym Szarpawy i Tugi, zabezpieczyła Żuławy przed powodzią oraz poprawiła warunki żeglugi w całej delcie Wisły. W Nowym Dworze, nad brzegiem Tugi, wzniesiono spichlerze i zbudowano na rzece mosty zwodzone. Do szybkiego rozwoju Nowego Dworu Gdańskiego i okolicznych terenów wiejskich przyczyniło się wprowadzenie nowych upraw – buraka cukrowego i rzepaku. W 1859 r. Nowy Dwór uzyskał prawa osady targowej, a w 1880 r. prawa miejskie. W 1886 r. zbudowano linię kolejową do Szymankowa, łącząc w ten sposób Nowy Dwór z siecią kolejową Prus. Zbudowano także szosę do Tczewa. Na przełomie XIX i XX w. powstała też Żuławska sieć kolei wąskotorowej, co ułatwiło transport zarówno osobowy, jak i towarowy. Wybrukowano ulice, zbudowano sieć kanalizacyjną, a w 1890 r. oddano do użytku wodociąg miejski wraz z wieżą ciśnień (jedna z pierwszych budowli żelbetonowych w Europie). Miasto zostało zelektryfikowane (w 1908 r. zbudowano elektrownię). W 1889 r. otwarty został miejski szpital. W 1910 r. miasto liczyło 2901 mieszkańców. Rozwój gospodarczy przyczynił się do powstawania inicjatyw kulturalnych. Powstał periodyk „Tiegenhofer Telegraph” (1864–1870), później „Werder Zeitung” (1870–1890) oraz „Tiegenhofer Wochenblatt” (1883 – po 1939).

Po zakończeniu I wojny światowej, zgodnie z postanowieniami traktatu wersalskiego, Nowy Dwór Gdański włączono do terytorium Wolnego Miasta Gdańska (10 stycznia 1920 r.). Ponieważ Wolne Miasto zostało włączone do polskiego obszaru celnego, w Nowym Dworze powstała polska placówka celna. Pod polską administracją znajdowała się też kolej. W ramach Wolnego Miasta powstał powiat Wielkich Żuław (Kreis Großes Werder) ze stolicą w Nowym Dworze. Powiat obejmował powierzchnię 742,9 km². W 1924 r. zamieszkiwało go około 54 tysiące osób. Nowy Dwór Gdański liczył w tym czasie 3087

mieszkańców. Miasto w dalszym ciągu się rozbudowywało. Wznoszono domy mieszkalne, warsztaty rzemieślnicze i sklepy, dobrze prosperowały hotele i zajazdy oraz gastronomia. Na obszarze pomiędzy rzeką a torami kolejowymi wytyczono ulice Stobbe StraÙe (Dąbrowskiego) i BadowskistraÙe (KoÙciuszki). Nastąpiła modernizacja olejarni i serowni. Panował o¿ywiony ruch barek na Tudze, systematycznie wzrastała ilość wywo¿onego zbo¿a. W 1925 r. powstało gimnazjum. Wielki kryzys z poczàtku lat 30. zahamował chwilowo rozwój regionu. W tym czasie, ¿ycie polityczne w Wolnym MieÙcie Gdańsku zostało opanowane przez partię nazistowskà. W 1935 r. rozpoczęto w Nowym Dworze budowę kompleksu gmachów przeznaczonych na cele kulturalne i partyjne.

W przededniu II wojny œwiatowej Nowy Dwór Gdański liczył 3900 mieszkańców. 1 wrzeœnia 1939 r. Wolne Miasto Gdańsk zostało włączane do III Rzeszy. W Nowym Dworze Gdańskim aresztowano polskich celników. W czasie II wojny œwiatowej Nowy Dwór Gdański stanowił punkt przesiadkowy dla wiêzniów transportowanych do obozu koncentracyjnego Stutthof. Wiêzniowie obozu wykorzystywani byli do prac na kolei, a tak¿e w zakładach przemysłowych, m.in. w cegielni i browarze.

Zimà 1945 r. wycofujące się przed nadciągającà Armìà Czerwonà jednostki hitlerowskie wysadziły w powietrze wały ochronne Wiœły w 16 miejscach, zatapiając wielki obszar Źuław, w tym część Nowego Dworu, tworząc w ten sposób obronnà barierê wodnà. Obszary depresyjne Źuław (ok. 45 tys. ha) zostały zatopione, a przy depresyjne (ok. 75 tys. ha) podtopione. Niemcy wysadzili i spalili œluzy, stacje pomp i transformatorów, mosty, linie wysokiego napięcia oraz inne urzàdzenia techniczne. Zniszczeñ dopełniły wlewające się przez otwarte wały, wody Zalewu Wiœlanego. Słonawa woda z Zalewu zniszczyła strukturê ¿uławskich gleb, w wielu miejscach powstały głêbokie na 1,5 m rozlewiska wodne i mokradła, pokryte szuwarami. Du¿a część budynków mieszkalnych i gospodarczych została uszkodzona, wiele z nich nie nadawało się do u¿ytku. Straty obejmowały powa¿nà część maszyn i narzêdzi rolniczych. Utracono prawie cały inwentarz ¿ywy. Poniewa¿ mieszkańcy Źuław w wiêkszoœci uciekli z domów w obawie przed nadchodzącà Armìà Czerwonà, wsie były wyludnione. 11 marca do Nowego Dworu Gdańskiego wkroczyły wojska II Frontu Białoruskiego. 30 marca 1945 r. Rząd Tymczasowy wydał dekret o utworzeniu województwa gdańskiego, obejmującego Źuławę. Pozostałych na terenie Źuław Niemców wysiedlono w ciàgu kilku powojennych lat. W miejsce dawnych mieszkańców napłynęli osadnicy z wielu obszarów Polski, w tym kresów wschodnich anektowanych przez Związek Radziecki.

Powojenna odbudowa Źuław była trudna i długotrwała, ze wzglêdu na rozmiar zniszczeñ oraz specyficzny charakter terenu. Związki wałowe, które pełniły tak istotnà funkcję w gospodarce Źuław, nie zostały odtworzone. Nowy Dwór Gdański był zniszczony prawie w 70%. Przestała istnieć wiêkszość zakładów przemysłowych, w tym fabryka wódek, młyn parowy i mleczarnia. Nie działały wodociàgi i transport.

Najpilniejszà sprawà była naprawa obwałów rzek oraz uruchomienie pomp odwadniających. Osuszanie Źuław trwało a¿ do 1948 r.

W 1954 roku został utworzony powiat nowodworski. W 1961 r. w Nowym Dworze Gdańskim mieszkało ju¿ 5280 osób. W połówie lat 60. zbudowano Centralny Wodociàg Źuławski, który rozwiàzał w znacznym stopniu problem zaopatrzenia regionu w wodê. W

latach 60. i 70. w Nowym Dworze Gdańskim zaczęły powstawać nowe osiedla mieszkaniowe. W 1972 r. liczba mieszkańców miasta wzrosła do 7200. W 1975 r., w związku z tzw. gierkowską reformą administracyjną, zlikwidowano powiat nowodworski, co wpłynęło niekorzystnie na tempo rozwoju miasta.

W 1999 r. w wyniku reformy administracyjnej został reaktywowany powiat nowodworski w ramach województwa pomorskiego.

4.2. Charakterystyka całości dziedzictwa kulturowego i prawne formy ochrony zabytków

4.2.1. Krajobraz kulturowy

Żuławy stanowią część pobraża Bałtyckiego, wyróżniającą się wśród sąsiadujących krain geograficznych płaskim ukształtowaniem terenu i niewielką lesistością. Żuławy zajmują około 170 tysięcy hektarów terenów depresyjnych w delcie Wisły. Otoczone są wysoczyznami morenowymi wyraźnie widocznymi na horyzoncie.

Na formę współczesną krajobrazu kulturowego wpłynęły działania człowieka mające na celu przygotowanie Żuław do gospodarki rolnej, na potrzeby osadnictwa, uprawy roślin i hodowli zwierząt. W wyniku działań regulujących stosunki wodne powstały kanały, wały przeciwpowodziowe, o łącznej długości wynosi około 560 km, poldery, wały przeciwpowodziowe oraz groble, tamy, nasypy, terpy i ukształtowane nabrzeża. Gęsta sieć kanałów i rowów odwadniających wraz z urządzeniami regulacyjnymi i urządzeniami wodnymi tworzy imponujący system melioracyjny. Na 1 km² przypada 1 km cieków wodnych naturalnych i więcej niż 10 km kanałów i rowów, wykonanych przez człowieka. Ogólna długość kanałów oceniana jest na 3.000 km, zaś długość rowów bocznych na 17.000 km.

Na terenie gminy znajdują się także inne obiekty będące zabytkowymi dziełami inżynierii lądowej i wodnej, mające znaczenie dla krajobrazu Żuław. Należą do nich drogi, szczególnie te brukowane oraz mosty i tory kolejowe.

Bardzo ważnym elementem krajobrazu Żuław jest silnie zgeometryzowany rysunek rozłogu pól, podkreślony i utrwalony przebiegiem rowów melioracyjnych wraz z zielenią wysoką. Układ ten tworzy charakterystyczny pejzaż rozłogu płaskich pól żuławskich.

Oprócz widocznych w terenie dzieł inżynierii lądowej i wodnej, na kształt krajobrazu znaczący wpływ mają układy ruralistyczne i urbanistyczne oraz dzieła budownictwa.

Układy ruralistyczne

Krajobraz Żuław Wiślanych, z uwagi na płaski teren pozbawiony naturalnej zróżnicowanej rzeźby terenu, charakteryzuje się rozległością i przestrzennością widokową. Szczególną rolę w tym otwartym krajobrazie odgrywają sylwety wsi żuławskich. Spotykamy tu wsie pochodzenia średniowiecznego oraz osiedla nowożytnie, najczęściej występujące w formie rzędówek i zabudowy jednodworczej. Średniowieczne wsie żuławskie są to z reguły osady duże z silną dominantą, którą stanowią bryły kościołów wznoszonych w momencie lokalizacji danej miejscowości. Każda dominanta wraz otaczającą architekturą osadzona jest w rozplanowanej zieleni siedliskowej i publicznej.

Rozplanowanie wsi i układ pól wsi jest w krajobrazie Żuław Wiślanych cennym elementem krajobrazu powstałego w wyniku osadnictwa. Do podstawowych typów żuławskich wsi należą między innymi:

- wieś owalnicowa (owalnica),
- wieś ulicowo-placowa,
- wieś ulicowa (ulicówka), w tym jednostronna/wodna/przywałowa,
- wieś rzędowa i jej podtypy,
- wieś szeregową i jej podtypy,
- wieś łańcuchowa i jej podtypy,
- przysiółek (najczęściej ulicowy) i zabudowa jednodworcza.

Wsie owalnicowe, obok ulicowo-placowych, były największymi wsiami średniowiecznych Żuław. Posiadały one nawet kilkadziesiąt siedlisk zlokalizowanych przy dwóch drogach, między którymi znajdowało się „nawsie”. „Nawsie” to charakterystyczna dla tego typu wsi wspólna przestrzeń publiczna w formie wydłużonego owalnego placu. Znajdował się tam kościół, cmentarz, karczma oraz inne obiekty wspólnie użytkowane przez mieszkańców wsi, takie jak staw do pojenia zwierząt, mała łąka do wypasu bydła przez zagrodników itp. Działki siedliskowe kmiecy (bogatego chłopstwa) oraz zabudowania zagród zlokalizowane były wzdłuż drogi, obiegającej „nawsie”. Działki siedliskowe były położone bezpośrednio obok siebie.

Wsie ulicowo-placowe miały podobny układ, jak wsie owalnicowe, gdzie „nawsie” miało kształt wydłużonego prostokąta. Nadawało to bardzo regularną formę wsi. „Nawsie” pełniło taką samą funkcję, jak we wsi owalnicowej. Różnicą jest rozmieszczenie działek kmiecych, które były lokalizowane przy ulicach wzdłuż dwóch dłuższych boków „nawsia”. Krótsze boki były z reguły niezabudowane. Działki siedliskowe, podobnie jak w przypadku wsi owalnicowej, sąsiadowały ze sobą.

Wieś ulicowa stanowi prostszą formę osady. Siedliska rozlokowane są wzdłuż jednej drogi. Wieś nie posiada wspólnego placu „nawsia”. Kościół i cmentarz usytuowane są w ciągu zabudowy siedliskowej.

Wieś ulicowa wodna jest „żuławską” odmianą wsi ulicowej. Działki siedliskowe kmiecy oraz zabudowa zagrodników rozmieszczone były wzdłuż rzeki lub kanału. Działki siedliskowe były średnie lub małe, położone obok siebie i miały bezpośredni dostęp do wody.

Wieś ulicowa jednostronna przywałowa przylega do nasypu wału ochronnego rzeki lub kanału. W tym przypadku siedliska z zagrodami nie mają bezpośredniego dostępu do szlaku wodnego.

Przysiółek ulicowy lub placowy jest najmniejszą formą średniowiecznych osad Żuław. Przysiółki składały się z co najwyżej 5 zagród kmiecych usytuowanych nieregularnie wokół niewielkiego placu lub po obu stronach drogi. Na Żuławach Wiślanych przysiółki były z reguły ulicowe, przysiółki placowe występowały rzadko.

Różnorodność układów przestrzennych wsi Gminy Nowy Dwór Gdański, wynikająca zarówno z warunków naturalnych, jak i okresu powstawania wsi, jest cennym elementem krajobrazu kulturowego. W gminie Nowy Dwór Gdański są przykłady różnych typów i podtypów nowożytnych wsi żuławskich. Układ rzędówki na terpach (wyniesienia, na których lokalizowano zabudowę) prezentuje wieś Gozdawa, rzędówki przywałowej – Jazowa, zabudowy jednodworczej na terpach – Osłonka, łańcuchówki przywałowej na terpach – Kępiny Małe, Rakowiska, Solnica, Różewo, Żelichowo, łańcuchówki na terpach – Nowinki, szeregowki przywałowej – Kępki, Orliniec, Osłonka, Tujce – Cyganek, Wierciny. Wsie o pochodzeniu średniowiecznych, czyli układ wsi

ulicowo – placowej prezentuje Kmiecin, owalnicowej – Lubieszewo, Marynowy, Rychnowo, Tuja, ulicowej wodnej – Marzęcino, Stobna, ulicowej jednostronnej – Myszewko, ulicowej – Orłowo. Trzeba jednak podkreślić, że żadna wieś nie prezentuje czystego historycznego układu przestrzennego. Powyższa kategoryzacja odnosi się do najstarszej lub najbardziej czytelnej części wsi.

Zabudowa Nowego Dworu Gdańskiego

Zasób zabudowy zabytkowej kształtują, zróżnicowane w formie i gabarytach i konstrukcji, budynki o charakterze:

- miejskim – budynki urzędowe, przemysłowe, wielorodzinne, kamienice i bloki, osiedla zabudowy jednorodzinnej powstałe przed 1945 rokiem,
- małomiasteczkowym – kamieniczki, domy jednorodzinne w otoczeniu ogrodów,
- wiejskim – domy drewniane, także murowane, przy których do niedawna funkcjonowały zabudowania gospodarcze, obecnie w większości rozebrane.

Budynki użyteczności publicznej to: kościół p.w. Przemienienia Pańskiego, budynki szkolne, poczta, szpital, dom kultury, dawny urząd miasta, budynek policji i starostwa powiatowego. Wśród budynków przemysłowych występują: mleczarnia (obecnie budynek Żuławskiego Parku Historycznego), zabudowa kolejowa: dworzec, lokomotywnia i budynki pomocnicze, zabudowa w zespole dawnej fabryki wódek i browaru Stobbego.

Budynki mieszkalne o charakterze miejskim i małomiasteczkowym to głównie kamieniczki i domy tworzące zabudowę pierzejową ulic w centrum miasta, ale również budynki drewniane, wielorodzinne.

Architektura sakralna

Wraz z lokacją wsi w okresie „krzyżackim” założone zostały zręby sieci parafialnej. Lokowano wówczas parafie w Kępkach (z kościołem po wsch. stronie Nogatu), Lubieszewie, Tujach - Cyganku, Kmiecinie i Marynowach, z filialnymi kościołami w Orłowie, Tui, kaplica w Żelichowie. Rozwój kościoła katolickiego na Żuławach przerwała reformacja. Do poł. XVIII w. nie wzniesiono nowej świątyni. Prawdopodobnie kaplica funkcjonowała na zamku w Nowym Dworze Gdańskim, z uwagi na rezydencjalny charakter obiektu, jak również na fakt rezydowania tu w latach 1745-1772 Zgromadzenia Kanoniczek Świeckich, które musiały mieć własną kaplicę.

Obecnie sieć parafialna w gminie Nowy Dwór Gdański oparta jest na parafiach jednego dekanatu nowodworskiego z parafiami:

- Nowy Dwór Gdański parafia p.w. Przemienienia Pańskiego erygowana w 1909 r. z zabytkowym kościołem,
- Nowy Dwór Gdański parafia p.w. Niepokalanego Serca Maryi erygowana w 1993r.,
- parafia w Kępkach erygowana w 1992 r., z kościołem współczesnym z 1985 r.,
- parafia w Kmiecinie p.w. Św. Jadwigi erygowana w 1343, reerygowana w 1981 r.,
- parafia w Lubieszewie p.w. Św. Elżbiety Węgierskiej i Matki Boskiej Szkaplerznej erygowana w 1310 r. z kościołem filialnym p.w. Św. Barbary w Orłowie,
- parafia w Marynowach p.w. Św. Anny, erygowana w 1320 r., z kościołem filialnym w Tui p.w. Jakuba Apostoła,
- parafia w Marzęcinie p.w. Niepokalanego poczęcia NMP erygowana w 1947 r., z kaplicą w Gozdawie z 1984 r.,
- parafia w Wiercinach p.w. Narodzenia NM Panny erygowana w 1949 r.

Kościół stanowią najbardziej reprezentacyjne obiekty architektoniczne na terenie gminy. Do najbardziej okazałych należą gotyckie świątynie:

- w Żelichowie – o częściowo ryglowych ścianach, nieukończonej wieży, wysokim, płycinowo - schodkowym szczycie wschodnim,
- w Tuji o trójnawowym, sklepionym wnętrzu, przebudowanym w XIX w., z dostawioną murowaną wieżą, Lubieszewie o jednonawowym wnętrzu, z wysoką murowaną wieżą zwieńczoną drewnianą, 8 – boczną izbicą i wysokim dachem,
- w Kmiecinie o sterczynowym, schodkowym szczycie wschodnim z drewnianą wieżą z ośmioboczną izbicą i sobotami w części zachodniej,
- w Orłowie niewielki kościółek salowy z sygnaturką i niską drewnianą wieżą,
- w Marynowach o przebudowanej, nadbudowanej drewnianej wieży.

Na terenie gminy Nowy Dwór Gdański do 1945 roku istniały 4 kościoły mennonickie – drewniane Bethhausy w Stawcu, Orłowskim Polu, Różewie i murowany w Żelichowie. Obecnie żaden z nich nie istnieje. Kościoły ewangelickie wybudowane w XIX w. w Marynowach, Lubieszewie i Nowym Dworze Gdańskim, zostały rozebrane po 1945 r. Kościoły w Marzęcinie i Wiercinach zostały przejęte przez katolików. Kościół katolicki w Kmiecinie przejęty przez protestantów w 1981 roku powrócił do katolików, kościół w Żelichowie – Cyganku pełni obecnie funkcję cerkwi grecko – katolickiej. Nie ocalała również synagoga żydowska w Nowym Dworze Gdańskim. Zachowały się XIX wieczne budynki sakralne – kościół katolicki w Nowym Dworze Gdańskim, wybudowany w stylu neogotyckim oraz dawny kościół ewangelicki o konstrukcji ryglowej wzniesiony w Marzęcinie.

Kościół parafialny w Wiercinach z 1924 r. jest budynkiem murowanym, o ceglanych elewacjach, salowym wnętrzu o prostej, pobawionej dekoracyjnego detalu bryle z dostawioną wieżą.

Współczesne kościoły w Kępkach, Jazowej, w Nowym Dworze Gdańskim prezentują nowoczesny nurt architektury sakralnej. Kaplica w Gozdawie, podobnie jak sala w Rakowiskach są adaptowanymi pomieszczeniami na cele kultu religijnego.

Zabudowa zagrodowa wsi

Na obszarze Gminy Nowy Dwór Gdański spotkać można kilka typów budynków mieszkalnych, często powiązane są one z zabudową gospodarczą, zagrodową.

Zagrody zespolone (gdzie budynek mieszkalny połączony jest z częścią gospodarczą) są specyficznym typem zabudowań we wsiach gminy. Występują zarówno we wsiach kolonijnych i w zabudowie jednodworczej, jak też we wsiach ulicowych. Występują w zwartej zabudowie wsi, a nawet w samym Nowym Dworze Gdańskim – np. przy ul. Podmiejskiej. Do dnia dzisiejszego dotrwały głównie zagrody o układzie wzdłużnym, zachowało się też kilkanaście zagród kątowych (Kępki, Stobna, Kępiny Małe, Marzęcino) i nieliczne w układzie krzyżowym np. Marzęcino. Większość zagród uległa już zniekształceniu. Rozebrane zostały niemal wszystkie drewniane stodoły z tych zagród, w znacznej mierze także obory. Dość powszechnie spotykanym typem zagrody wiejskiej jest zagroda z budynkami wolnostojącymi, zlokalizowana wokół prostokątnego lub kwadratowego podwórza.

Domy podcieniowe to najbardziej reprezentacyjna forma budownictwa regionalnego na Żuławach. W gminie Nowy Dwór Gdański zachowało się ich stosunkowo dużo: we wsi Marynowy, w Lubieszewie i na koloniach w Orłowie Myszewku, w Tui i również w mieście Nowym Dworze Gdańskim. Domy podcieniowe pochodzą z k. XVIII. Tradycja budowania domów podcieniowych

przetrwiała do pocz. XX w. Są wśród nich budynki wzniesione przez lokalnych budowniczych, takich jak Petera Loewen. Przez badaczy architektury i konserwatorów zabytków, dom podcieniowy zwany jest czasem domem z wystawką podcieniową, ze względu na znacznie wysuniętą przed zasadniczą bryłę budynku, nadwieszoną części poddaszową lub strychową, opartą na prostych słupach lub dekorowanych rzeźbiarsko kolumnach. Wystawka ta pełniła określoną funkcję gospodarczą – wozy załadowane plonami lub mięsem i wędlinami oraz rybami podjeżdżały pod wystawkę, i przez otwór w podłodze wyładowywano ich zawartość do części magazynowej strychu, gdzie często umieszczano także szyby wędzarni. Domy te z reguły wznoszono w konstrukcji drewnianej lub szachulcowej, często o wyrafinowanym rysunku konstrukcji ciesielskiej.

Inny przykład dawnej typowej zabudowy mieszkaniowej w zagrodzie można odnaleźć we wsiach o średniowiecznej lokacji – Kmiecie, Lubieszewie, Marynowach, Myszewku. Są to budynki drewniane, często wielokrotnie przebudowane, czasami z ryglową facjatką lub szczytami, usytuowane kalenicowo do ulicy wiejskiej, wolnostojące. Charakterystyczne na Żuławach są zdobienia snycerskie domów i w szczególności ganków.

Domy zagrodnicze, we wsiach o średniowiecznej lokacji, często w obrębie nawsia. Reliktowo zachowały się, silnie przebudowane w Lubieszewie, Kmiecie, Marzęcinie, Marynowach, Rychnowie. Niewielkie gabaryty oraz prosta forma tych domów charakterystyczne są dla czeladzi oraz dla rybaków i przewoźników.

Do budynków gospodarczych najczęściej występujących w gospodarstwach należą obory, stajnie i stodoły. Obiekty te w dużej mierze zostały zniszczone, rozebrane lub wyraźnie przekształcone. Spichlerze na terenie gminy zachowały się w Jazowie, Lubieszewie, Marzęcinie, Kępkach. Obiekty te zbudowane zostały w konstrukcji ryglowej lub jako obiekty murowane o dwuspadowym, wysokim lub niskim dachu.

Wozówki lub wozownie to najczęściej budynki parterowe, zbudowane w konstrukcji słupowo – ryglowej, oszalowane pionowo, o dwuspadowym dachu nakrytym dachówką holenderką. Z reguły posiadały jeden lub dwa wjazdy w ścianie szczytowej. Wozówki zachowane są przy większych gospodarstwach, niestety często w złym stanie.

Bramy przy gospodarstwach w gminie zachowane są sporadycznie. W większości są to ceglane słupki, czasami, jak np. w Myszewku, czy przed plebanią w Lubieszewie. Rzadko kiedy zachowały się metalowe bramy i furty.

Budownictwo przemysłowe

Budownictwo przemysłowe i techniczno – inżynierskie gminy, to głównie zabudowania związane z przetwórstwem spożywczym, warsztaty rzemieślnicze i fabryki. Najliczniej zachowały się obiekty związane z przetwórstwem spożywczym.

Praktycznie wszystkie straciły walory zabytkowe, w wyniku całkowitej przebudowy. Dawna mleczarnia w Nowym Dworze Gdańskim oraz serownia służą dziś jako Muzeum Żuławskie. W Nowym Dworze Gdańskim istniała cukrownia, która spaliła się w 1916 r. Do dnia dzisiejszego, w mieście zachowa się budynek browaru Stobbego, a także fragmenty zabudowań fabryki wódek i likierów Stobbego i silnie przebudowany budynek słodowni i octowni Hamma (późniejsza olejarnia).

We wsiach zachowały się warsztaty kowalskie i rzemieślnicze w Myszewku, Lubieszewie, Kmiecie, Marzęcinie. Te niewielkie murowane budynki ceglane są w znacznym stopniu przebudowane. Nie wyróżniają się z ogólnej zabudowy gospodarczej.

Na terenie gminy zachowały się 2 wieże ciśnień. Jedną z nich jest wieża na dworcu kolejowym w Nowym Dworze Gdańskim 1886 – budynek ceglany, związany z kompleksem dworcowym, drugą jest wysoka wieża o konstrukcji betonowej z 1911 r. zlokalizowana przy ul. Tuwima.

Na terenie gminy nie zachował się żaden wiatrak ani historyczny młyn.

Budynki użyteczności publicznej

W krajobrazie wsi, spośród obiektów użyteczności publicznej, funkcjonowały jedynie budynki szkół, jednostkowo poczty, a we wsiach nadgranicznych zabudowania dla służby celnej.

Budynki szkół zachowały się na terenie gminy niemal w każdej wsi. Z wyjątkiem drewnianego budynku szkoły w Wiercinach i przebudowanego obecnie budynku w Piotrowie są to budynki ceglane, o licowanej cegle w elewacji (otynkowania w wyniku późniejszych remontów). Szkoły miały formę zarówno niewielkich budynków parterowych o dwuspadowym, ceramicznym dachu (Myszewko, Kępiny Małe, Lubieszewo), jak też większych budynków, na przykład w Kępkach czy w Orłowie. W Gozdawie dawny budynek szkoły przykryty jest dachem dwuspadowym z naczółkami. Neobarokowy charakter prezentuje także budynek dawnej szkoły w Stobnej. Istotnym elementem krajobrazu są również historyczne budynki szkół w mieście Nowym Dworze Gdańskim.

Tradycyjny budynek poczty wiejskiej nie odbiega od formy architektonicznej zwykłego domu z lat 20-30 XX w. Najbardziej reprezentacyjnym jest budynek urzędu pocztowego przy ul. Dworcowej w Nowym Dworze Gdańskim.

Do budownictwa rządowego, istotnego w krajobrazie kulturowym gminy, zaliczają się dworce kolejowe. Znajdują się już praktycznie wyłącznie w dwóch miejscowościach w Nowym Dworze Gdańskim i w Marynowach. W Nowym Dworze Gdańskim dworzec kolei występuje z całym zespołem zabudowy towarzyszącej, to jest budynków mieszkalnych dla pracowników, budynków gospodarczych, warsztatów, bocznic, wieży ciśnień, lokomotywni. W Marynowach praktycznie zachował się wyłącznie budynek stacji z poczekalnią, kasą i mieszkaniami oraz budynek gospodarczy i pozostałości peronu. W Marzęcinie budynek stacji kolejki wąskotorowej mieścił się w drewnianym budynku. W pozostałych wsiach stację tworzyły niskie perony, wiaty, bocznicie i place składowe dla buraków cukrowych. Dzisiaj obiekty te są w większości zdewastowane i z wyjątkiem torów, nieczytelne.

Cmentarze i zieleń

Na terenie gminy zachowały się stosunkowo liczne historyczne cmentarze. Niektóre z nich powstały w średniowieczu, równocześnie z lokacją wsi i erygowaniem parafii. Należą do nich cmentarze przykościelne w Żelichowie – Cyganku, Marynowach, Tui, Lubieszewie, Orłowie. W okresie reformacji tylko część katolickich cmentarzy przeszła w ręce ewangelików. Pozostały w jurysdykcji katolickiego biskupa, który zezwalał na pochówki innowierców. Dopiero od 2 ćw. XVIII w. zaczęły powstawać nowe nekropolie mennonickie wraz z Domami Modlitwy – w Różewie, Stawcu, Orłowskim Polu, Cyganku, Żelichowie, Kępinach Małych. Także od k. XVIII wieku powstawały nowe cmentarze ewangelickie w Marynowach, Marzęcinie, Lubieszewie Nowym Dworze Gdańskim. W Nowym Dworze Gdańskim założony został także cmentarz żydowski. Pod koniec XIX w. lub na pocz. XX w. założone zostały cmentarze w Wiercinach, drugi cmentarz w Nowym Dworze Gdańskim. Nie zostały zidentyfikowane cmentarze choleryczne z początku XVIII w. Cmentarze ewangelickie są obecnie nieczynne. Cmentarz ewangelicki w Nowym Dworze Gdańskim pełni funkcję parku, cmentarze przykościelne w Kmiecinie, Orłowie, Żelichowie pełnią funkcję lapidariów. Czynne są cmentarze przykościelne w Lubieszewie, Marzęcinie. Cmentarz w Marynowach jest częściowo nekropolią czynną, częściowo zaś pełni funkcję lapidarium.

Historyczna zieleń w zachowanych układach nasadzeń, obwiedniach i alej zachowała się najlepiej na cmentarzach w Żelichowie, Kmiecinie i Stawcu, a także w Nowym Dworze Gdańskim. Zieleń obwiednia występuje w Żelichowie – Cyganku, Lubieszewie, częściowo w Różewie, ewangelickim w Kmiecinie. Na pozostałych nekropoliach nastąpiły silne ubytki, redukując historyczny drzewostan do pojedynczych drzew. Na niektórych nastąpiły nowe nasadzenia.

Z przekazów historycznych i ikonograficznych a także reliktyw nasadzeń mniejsze lub większe założenia zieleni na terenie Gminy Nowy Dwór Gdański były bardzo liczne. Takie znajdowały się zarówno przy willach w mieście, jak też przy niektórych gospodarstwach na wsi.

Najbardziej reprezentacyjnym w gminie jest park miejski w Nowym Dworze Gdańskim, przy ul. Warszawskiej oraz zieleniec przy dawnym pomniku wojennym przy ul. Sikorskiego.

Wśród parków wiejskich najbardziej reprezentacyjne są: dwuczęściowy park w Rychnowie oraz parki w koloniach wsi Lubieszewo, Orłowo, Marynowach, park przy dawnej plebanii w Żelichowie – Cyganku. Skromne nasadzenia zieleni występują licznie przy prawie wszystkich zagrodach „olęderskich” i często jedynie one są świadectwem istnienia dawniej siedliska.

Jednym z charakterystycznych elementów krajobrazu żuławskiego są szpalery śródpolne. W miejscowościach położonych przy Nogacie jest ich więcej, we wsiach w zachodniej części gminy zachowały się nieliczne. Są to dłuższe lub krótsze szpalery wierzbowe ciągnące się wzdłuż rowów, często podkreślające dawne granice własnościowe.

Na Żuławach charakterystycznym elementem są aleje przy drogach, z reguły wierzbowe przy drogach lokalnych, lipowo – jesionowe przy ważniejszych traktach. Spotyka się także krótkie odcinki alei kasztanowca, dębowe a nawet z pojedynczymi egzemplarzami platanów.

4.2.2. Obiekty i obszary wpisane do rejestru zabytków

Obiekty sakralne

Kmiecin – kościół p.w. Św. Jadwigi (wpis do rejestru WKZ nr 128), część murowana została wzniesiona w 1344r., natomiast budowa wieży miała miejsce w 1679 r. W latach 1344 – 1564 kościół katolicki, od 1564 r. do II wojny światowej – ewangelicki. Po wojnie zamieniony na muzeum regionalne Ziemi Żuławskiej. Kościół gotycki, orientowany, jednonawowy, oszkarpowany, nakryty dwuspadowym dachem, krytym dachówką holenderką, z niewydzielonym z bryły prezbiterium, od strony zachodniej drewniana wieża z sobotami – jedyne tego rodzaju założenie w regionie. Wieża z izbicą przykrytą ośmiobocznym dachem, krytym gontem. Ściana wschodnia zwieńczona schodkowym szczytem ze sterczynami. Od północy do korpusu przylega zakrystia, przekryta wspólnym z korpusem dachem. W zakrystii zachowało się gwiaździsto-kryształowe sklepienie.

Lubieszewo – kościół p.w. Św. Elżbiety Węgierskiej (wpis do rejestru WKZ nr 237). Kościół wybudowany w 1341r., powstanie posągu Matki Bożej z Dzieciątkiem datuje się na ok. 1375r. W wieży z zegarem słonecznym, zbudowanej w 1573r. do połowy z cegły, a wyżej drewnianej, znajdowały się cztery dzwony. W 1892 r. powiększono okna kościoła. Kościół gotycki, orientowany, na planie prostokąta, salowy, ceglany, oszkarpowany. Od zachodu wieża na rzucie kwadratu, od północy zakrystia, od południa kruchta. Dach dwuspadowy kryty holenderką, hełm – gontem. Szczyty: wschodni kościoła, zakrystii i kruchty – sterczynowe, z blendami. Wnętrze kryte stropem kolebkowym z desek, polichromowanym, z XVIII w. W zakrystii sklepienie krzyżowe, otynkowane, dekorowane stiukiem z ok. 1700 r. W 1698r.

jeden pęknięty dzwon przeniesiono do filialnej kaplicy Św. Barbary w Orłowie. W XVII w. kościół posiadał 3 ozdobne ołtarze z jednym kamieniem z relikwiami i kamienną chrzcielnicę. We wnętrzu znajduje się bogate wyposażenie barokowe.

Marynowy – kościół p.w. Św. Anny (wpis do rejestru WKZ nr 239). Murowany kościół z czerwonej cegły został wzniesiony w stylu gotyckim, ceglany, oskarpowany, z wieżą częściowo drewnianą, orientowany, na planie prostokąta, jednonawowy, z prezbiterium wydzielonym we wnętrzu łukiem tęczowym. Od zachodu wieża na planie kwadratu, od północy przy prezbiterium dwie zakrystie, od południa przy nawie przedsionek. Szczyt wschodni sterczynowy, z blendami, dach dwuspadowy kryty mniszą. Dach wieży namiotowy, kryty blachą, we wnętrzu strop drewniany, polichromowany. Zbudowany około 1320 r. był dwukrotnie rozbudowany w 1637 r. oraz w 1647 r. W roku 1619 została wykonana drewniana wieża. Wyposażenie świątyni: organy z 1802 r., chrzcielnica oraz trzy ołtarze z XVIII w. Ołtarz główny został przeniesiony ze zniszczonego kościoła z Ostaszewa. W świątyni znajdują się również drewniane figurki św. Anny - patronki kościoła, Matki Boskiej z Dzieciątkiem oraz Marii Magdaleny.

Marzęcino – kościół p.w. Niepokalanego Poczęcia NMP (wpis do rejestru WKZ nr 796), zbudowany w 1852 r. jako zbór luterński. Zbudowany w konstrukcji szkieletowej wypełnionej cegłą, orientowany, jednonawowy, założony na rzucie regularnego prostokąta, z nieco niższym, wyodrębnionym prezbiterium, zamkniętym pięciobocznie, zakrystią od północy i drewnianą wieżą od zachodu. Dachy nad nawą i zakrystią – dwuspadowe, nad prezbiterium – pięcioboczny, pokryte dachówką holenderką. Na elewacjach pn. i pd. dwa rzędy identycznych, wąskich otworów okiennych, zamkniętych tzw. łukiem Tudora, rozmieszczonych rytmicznie parami w płaszczyznach między szerokimi, pionowymi ryglami, wystającymi przed lico muru. Analogiczne pojedyncze okna, w drewnianych, profilowanych obramieniach, umieszczone w trzech czołowych ścianach prezbiterium i ścianie zach. Układ rygli w murach prostokątny i krzyżowy: okap dachu wzdłuż ścian bocznych opiera się na dekoracyjnych drewnianych konsolkach, krawędzie okapu nad szczytem wsch. i przerwany bryłą wieży szczytem zach. – zdobi drewniany fryz o motywie trójliścia. Od zach. wtopiona w dach korpusu głównego wznosi się smukła, czworoboczna trzykondygnacyjna wieża zegarowa, zwieńczona ośmiobocznym namiotowym hełmem, krytym blachą. Ściany dwóch dolnych kondygnacji wieży do wysokości kalenicy dachu kościoła oszalowane w układzie poziomym, górna część wieży i cztery trójkątne szczyty u podstawy hełmu, mieszczące tarcze zegarowe, odeskowane pionowo, z listwami na stykach desek. Między drugą i trzecią kondygnacją biegnie gzyms uskokowy, ozdobiony fryzem z drewnianych konsolek. W przyziemiu wieży, od zachodu, główne wejście kościoła, w którym osadzone są dwuskrzydłowe, płycinowe drzwi, nad otworem wejściowym dwuspadowy daszek, wsparty na drewnianych profilowanych krokwistwach, z krzyżem w zwieńczeniu. Analogiczne drzwi z ozdobnym daszkiem we wschodniej ścianie zakrystii. Wnętrze kościoła pokryte drewnianym, belkowym stropem o sfazowanych krawędziach belek. Pięcioboczne prezbiterium, którego strop zdobią drewniane, ażurowe podpory, mieści klasycyzujący ołtarz z obrazem Matki Boskiej Częstochowskiej. Salową bryłę jednonawowego kościoła zdobią ołtarze boczne w formie mozaikowych kompozycji przedstawiających św. Józefa i Najświętsze Serce Jezusa. W kościele znajduje się również prospekt organowy z rzeźbami aniołów dmących w trąby. Kościół w 1945 roku przejęli katolicy.

Nowy Dwór Gdański – kościół Przemienienia Pańskiego (wpis do rejestru WKZ nr 1419), powstał w 1851 w. Usytuowany na osi północ-południe z niewielkim odchyleniem w kierunku wschodnim, wybudowany w stylu neogotyckim, murowany z cegły, wzniesiony na planie prostokąta z wyodrębnionym, pięciobocznym prezbiterium od południa i dwoma kwadratowymi zakrystiami po obu stronach korpusu nawowego w części południowej. Prezbiterium oszkarpowane wysokimi, płaskimi, jednospadowymi przyporami z ostrołukowymi blendami w części górnej. Okna ostrołukowe, w profilowanych otworach zamkniętych łukiem ostrym, w prezbiterium nad oknami, w zwieńczeniu fryz utworzony z triad niewielkich ostrołukowych okienek w każdej ze ścian. Portal w elewacji frontowej, rozglifiony, ostrołukowy, wyżej na osi tondo i dwa małe, ostrołukowe okienka po bokach, w szczycie siedem blend, że zdwojoną na osi. Ściany szczytowe zwieńczone uskokowymi sterczynami, frontowa zwieńczona na osi kwadratową wieżyczką z ostrołukowymi oknami w trzech ścianach, nakrytą daszkiem stożkowym krytym blachą, ściany boczne i prezbiterium wieńczą fryz uskokowy. Bryła kościoła jednoprzestrzenna z wydzielonym, niższym prezbiterium i zakrystiami, nawa przykryta płaskim stropem belkowym, prezbiterium sklepieniem żebrowym. Korpus nawowy i zakrystie nakryte dachami dwuspadowymi, prezbiterium dachem pięciopłaciowym, całość kryta dachówką holenderką. W ołtarzu głównym obraz Przemienienia Pańskiego, namalowany w 1872 roku, a także figury świętego Andrzeja i świętego Wojciecha.

Orłowo – kościół Św. Barbary (wpis do rejestru WKZ nr 244). Gotycki kościół z 1350 r., drewniana, niska wieża pochodzi z XVIII w. Kościół orientowany, ceglany, nieregularnie oszkarpowany. Dach dwuspadowy kryty dachówką mnich-mniszka, hełm sygnaturki kryty gontem. Wewnątrz świątyni zachowało się skromne zabytkowe wyposażenie: strop płaski w nawie, w zakrystii sklepienie kolebkowe. Ciekawostką orłowskiego kościoła są wmurowane w fundament kamienie z datami i inskrypcjami. Przed wejściem jest kilka nagrobków z XVIII i XIX w. Kościół spłonął w 2019 roku. Zniszczeniu uległa znaczna część dachu kościoła. Odbudowa kościoła nastąpiła w 2020 r.

Tuja – kościół p.w. Św. Jakuba Apostoła (wpis do rejestru WKZ nr 250). Kościół został wzniesiony w XIII w. jako filialny w parafii św. Anny w Marynowach. Gotycka, ceglana świątynia spośród kościołów żuławskich wyróżnia się zachodnią wieżą założoną na planie ośmioboku, w górnej partii drewniana, zwieńczona jest stożkowym dachem. W 1802 r. przebudowano drewnianą część wieży. W 1894 r. założono sklepienie nad prezbiterium, a w 1901 r. – nad nawą. Kościół gotycki, orientowany, na niskim cokole kamiennym, ceglany, oszkarpowany. Na rzucie prostokąta, trójnawowy, z wydzielonym prezbiterium, zamkniętym trójbocznie. Od północy prezbiterium - zakrystia, od południa nawy – przedsionek. Od zachodu wydzielona wieża na rzucie ośmioboku, o bardzo dużej grubości muru, górna jej część drewniana. Szczyty - wschodni, nawy i południowy przedsionka – sterczynowe. Dach nawy dwuspadowy, kryty holenderką, prezbiterium – dachówką mnich-mniszka, hełm wieży – eternitem. W prezbiterium i nawach nowe sklepienie krzyżowe i gwiaździste. Pierwotne sklepienie krzyżowe w przedsionku, oparte na profilowanych konsolach. Zachowana gotycka więźba dachowa, storczykowa. Wyposażenie barokowe przypomina czasy świetności w XVII i XVIII stuleciu. W ołtarzu głównym namalowano św. Jakuba, patrona kościoła, w górnej kondygnacji wyobrażona jest Koronacja Matki Bożej. Rzeźby św. Stefana, św. Pawła, św. Wawrzyńca, św. Franciszka Ksawerego i niezidentyfikowanych świętych przywołują dogmat

o świętych obcowaniu, o Pośrednikach do Pośrednika Jezusa Chrystusa. Ambona i prospekt organowy z poł. XVIII w.

Cyganek-Żelichowo - kościół p.w. Św. Mikołaja (wpis do rejestru WKZ nr 236). Kościół ufundowany w 1352 r., w 2 poł. XIV w. zbudowano część wschodnią wraz ze szczytem, średniowieczne jest również podmurowanie, w latach 1637-47 wybudowano obecną nawę, a w 1687 r. drewnianą część wieży, rozebraną w 1945 r. Nowa zakrystia pochodzi z 1847 r. Kościół orientowany, salowy, na rzucie prostokąta, od zachodu dolna część dawnej kwadratowej wieży, od południa przedsionek i zakrystia. Niewydzielone prezbiterium i wieża oskarpowana, ceglane podobnie jak przedsionek i zakrystia. Nawa konstrukcji ryglowej, wypełnionej cegłą. Dach dwuspadowy, kryty dachówką mnich-mniszka. Szczyt wschodni schodkowy, dekorowany sterczynami i wysmukłymi, tynkowanymi blendami. Wnętrze kryte stropem kolebkowym z desek, polichromowane. Przed wejściem do kościoła zachował się pochodzący z 1914 roku krzyż upamiętniający misję franciszkańską. Ołtarz główny postawiony został w 1730 roku a pozłożony w roku 1737r., ołtarze boczne zostały wyrzeźbione w 1748 roku. W kościele zachowało się unikatowe w skali Wielkich Żuław, oryginalne wyposażenie, pochodzące w większości z XVII-XVIII wieku. Od roku 1952 kościół użytkowany był przez dwie parafie: grecko- i rzymskokatolicką, w roku 2002 przeszedł na własność parafii greckokatolickiej.

Obiekty użyteczności publicznej i usługowe/przemysłowe

Nowy Dwór Gdański:

- Dawna sala widowiskowa i restauracja - budynek Żuławski Ośrodek Kultury (wpis do rejestru WKZ nr 1687). Powstał w 1935r. jako część dużego kompleksu budynków domu niemieckiej wspólnoty narodowej. Po odbudowie ze zniszczeń wojennych został przeznaczony na pierwszy w Polsce Dom Kultury. Budynek dwukondygnacyjny, kryty wysokim czterospadowym dachem, przekryty dachówką holenderką. W bocznych połaciach dachu – pojedyncze wystawki, w kalenicy – wywietrzniki. Elewacje budynku ze skromnym detałem w postaci opasek okiennych i gzymsu koronującego z fryzem podokapowym. Elewacja pn. - fasada, szczytowa, drzwi wejściowe potrójne, zwieńczone pełnymi łukami. W partii piętra w tych osiach występują wysokie drzwi balkonowe flankowane oknami, przed którymi znajduje się szeroki balkon z metaloplastyczną balustradą. Do elewacji szczytowej dostawiony jest wysoki podest z lustrzanymi schodami. W elewacjach wzdłużnych rytmicznie rozmieszczone są otwory okienne - w parterze kwadratowe, na piętrze prostokątne oraz 2 drzwi bocznych. Budynek na planie 3 traktowym z poprzecznym układem traktów. Od frontu hol ze schodami do piwnicy i na piętro. W trakcie środkowym znajduje się sala widowiskowa z obejściami. W trakcie tylnym scena z urządzeniami scenicznymi i 2 klatki schodowe boczne. Zachowane wyposażenie wnętrza budynku w postaci klatek schodowych, posadzek, stolarki okiennej i drzwiowej. W sali widowiskowej zachowany strop kasetonowy, metalowe żyrandole i kinkiety oraz urządzenia sceniczne. W latach 2019 – 2020 dokonano remontu Żuławskiego Ośrodka Kultury oraz poprawiono dostęp dla osób niepełnosprawnych.
- Dawny budynek hotelowy, obecnie budynek Starostwa Powiatowego (wpis do rejestru WKZ nr 1686), powstał w 1936r. jako część dużego kompleksu budynków domu niemieckiej wspólnoty narodowej. Po odbudowie ze zniszczeń wojennych został przeznaczony na pierwszy w Polsce Dom Kultury. Budynek wzniesiony jest w stylu

modernizmu z odniesieniami do klasycyzmu. Budynek jest dwukondygnacyjny, podpiwniczony, złożony z 2 skrzydeł (plan na rzucie litery L), murowany z cegły ceramicznej, z dachami wielopołaciowymi, krytymi dachówką karpiówką. W połaciach dachowych zlokalizowane są wtórne ciągi lukarn nakryte wspólnymi daszkami pulpityowymi. Od strony pn. znajduje się taras trapezowy, od pd. taras półkolisty. Elewacje budynku ceglane pozbawione detalu, z wyjątkiem fryzu podokapowego ze skośnie układanej cegły i portalu wejściowego w szczycie pn. Główne drzwi wejściowe w głębokiej niszy, zamkniętej łukiem pełnym o ościeżach ze sztucznego kamienia. Układ wnętrza w obu skrzydłach 2 traktowy. Od wschodu dobudowany jest parterowy łącznik z bramą przejazdową, murowany z cegły, kryty dachem dwuspadowym z dachówką holenderką, przejazd bramny sklepiony łukiem koszowym, podkreślony układem cegieł, w zwornikach klince ze sztucznego kamienia, płaskorzeźbione z wizerunkami łodzi żaglowej i ryby.

- Budynek administracyjny - produkcyjny i zajazd (ul. Morska 83), obecnie sklep (wpis do rejestru WKZ nr 1097).
- Budynek magazynowo produkcyjny w zespole fabryki wódek i browaru Stobbego (wpis do rejestru WKZ nr 1471). Budynek powstał w 1878r., neogotycki, murowany z cegły licowej, wzniesiony na planie wydłużonego prostokąta z aneksem klatki schodowej od zach. Budynek 2 kondygnacyjny, kryty dachem dwuspadowym z pokryciem z dachówki holenderki. Narożniki budynku zaakcentowane pilastrami zwieńczonymi sterczynami, szczyty podkreślone fryzem arkadowym. Na wysokości 2. kondygnacji fryz kordonowy ceramiczny. Do budynku prowadzą 2 pary metalowych drzwi: dwuskrzydłowe magazynowe w elewacji wsch. (flankowane pilastrami, zwieńczone łukiem odcinkowym) i jednoskrzydłowe w elewacji pd. aneksu klatki schodowej. Na elewacji wsch. (szczytowej) zlokalizowane są na ostatniej kondygnacji drzwi załadunkowe zwieńczone łukiem odcinkowym podkreślającym układ cegieł. Analogiczne drzwi znajdują się w elewacji pd. na wysokości II kondygnacji z zachowanymi pozostałościami dźwigu towarowego. Okna w budynku zróżnicowanej wielkości, wąskie, zamknięte łukiem odcinkowym, metalowe. Wnętrze jednoprzestrzenne, w partii przyziemia sklepienie kolebkowe wsparte na masywnych filarach, w I kondygnacji strop belkowy na słupach, więźba dachowa płatiwiowo-kleszczowa powiązana z konstrukcją nośną 2 kondygnacyjną.
- Budynek Żuławskiego Parku Historycznego (wpis do rejestru WKZ nr 1499). Budynek magazynowy powstał w 1902 roku, eklektyczny o cechach neogotyku. Murowany z cegły licowej, wzniesiony szczytem do ulicy, wolnostojący, na rzucie wydłużonego prostokąta. Bryła złożona z trzech części: południowej - dwukondygnacyjnej ze ścianką kolankową, nakrytej spłaszczonym dwuspadowym dachem krytym papą, przylegającą od północy poprzeczną trójkondygnacyjną z analogicznym dachem oraz parterowym, najdalej na północ wysuniętym aneksem z płaskim dachem. Elewacja południowa, szczytowa, z wysoką kondygnacją parteru dostępną od szczytu drzwiami, obok których okna zamknięte łukiem odcinkowym podkreślonym ceglany gzymsem; zamknięta trójkątnym szczytem ze schodkową sterczyną z datą 1902 w szczycie, gzyms koronujący ceglany, schodkowy, podziały horyzontalne za pomocą ceglanych gzymsów. Elewacja wschodnia z analogicznymi podziałami, wydłużona, trójczęściowa; część południowa 2 i 1/2 kondygnacyjna, w górnej partii wydzielone za pomocą lizen płyciny zamknięte podokapowym gzymsem schodkowym, otwory okienne jak w elewacji południowej, część

środkowa trójkondygnacyjna zwieńczona szczytem trójkątnym podkreślonym schodkowym gzymsem i zwieńczonym sterczynami; część północna parterowa podzielona na trzy segmenty za pomocą lizen, gzyms koronujący ceglany, schodkowy. Elewacja zachodnia (frontowa) analogiczna do wschodniej, szczyt części środkowej zwieńczony półkolistym profilowym gzymsem z klincem, pod którym okulus, poniżej płycina wydzielona lizenami wieńczona łukiem katarowym, narożniki oplastrowane ze sterczynami wyprowadzonymi ponad połąć dachu. Silnie zaakcentowane podziały wertykalne za pomocą lizen. Elewacja północna przysłonięta współczesną dobudówką. Wnętrze przekształcone przez powojenne adaptacje Budynek magazynowy stanowi przykład zabudowy przemysłowej z początku XX wieku.

- Budynek produkcyjno-administracyjny w zespole fabryki wódek i browaru Stobbego (wpis do rejestru WKZ nr 1471). Budynek powstał w 1883r., nosi cechy neogotyku, murowany z cegły licowej, wzniesiony na planie litery „L”. Budynek 2 kondygnacyjny, kryty dachem dwuspadowym z pokryciem z dachówki holenderki. Bryła wielostopniowa, przekształcona na skutek podniesienia kondygnacji poddasza w części centralnej. W osi pd. ryzalit ze ściętym narożnikiem, w którym mieszczą się drzwi wejściowe. Kondygnacje budynku artykułowane kordonowym fryzem ze skośnie kładzionej cegły. Na osi ryzalitu wrota wjazdowe. Otwory okienne prostokątne, w części środkowej parteru zamknięte łukiem odcinkowym podkreślonym układem cegieł. Większość okien wymieniona. Układ wnętrza 2 traktowy, uległ znacznym zmianom wskutek przebudów i adaptacji.

Zabudowa mieszkaniowa

Lubieszewo:

- dom podcieniowy (wpis do rejestru WKZ nr 238), pocz. XIX w. usytuowany kalenicowo do drogi, na kamiennej podmurówce, zrębowy, z węglami przesłoniętymi deskami imitującymi pilaster toskański; od wsch. podcień utworzony przez ryglową wystawkę wspartą na 6 toskańskich kolumnach i ryglowych ściankach; szczyty oszalowane pionowo. Więźba dachowa stolcowo – płatwiowa. Budynek dwutraktowy, z wielką izbą w pld. wsch. narożniku, czarną kuchnią w trakcie wielkiej izby, dwudzielną sienią oddzielającą rząd pomieszczeń przy ścianie pld. Elewacja pld. 3 osiowa, szczyt dwupoziomowy, na dole 3 - osiowy, wyżej jednoosiowy; elewacja wsch. 6 osiowa z wejściem między oknami na 4 osi od wsch. z 2 - osiowym podcieniem na 3-5 osi od wsch.
- dom podcieniowy (wpis do rejestru WKZ nr 172), budynek z 1745 r. z zagrody holenderskiej (budynki gospodarcze zastąpione nowymi po 1945 r.) usytuowany na kamiennej podmurówce, zrębowy, z węglami przesłoniętymi deskami od zach. głęboki ryglowy podcień, oszalowany w szczycie, wsparty na 6 drewnianych słupach, szczyty oszalowane pionowo. Więźba dachowa stolcowo - płatwiowa, dach ceramiczny. Budynek dwutraktowy, z szerszym traktem zach., wielką izbą w pld.-zach. narożniku, czarną kuchnią w trakcie wielkiej izby, dwudzielną sienią w formie litery L oddzielającą rząd pomieszczeń od strony pld. Elewacja zach. 6 osiowa, z wejściem pomiędzy dwoma oknami na 4 osi od pld. osłoniętym masywnym podcieniem; elewacja szczytowa 3 osiowa.

Marynowy:

- dom podcieniowy (wpis do rejestru WKZ nr 231), wzniesiony w 1804 r. usytuowany kalenicowo do drogi, na kamiennej podmurówce, drewniany, zrębowy z węglami

przesłoniętymi deską imitującą pilaster toskański, z oszalowanymi pionowo szczytami, z ryglową, wypełnioną żółtą ceglaną wystawką od wsch. wspartą na 6 czołowych, 2 bocznych słupach oraz ścianie ryglowej. Budynek przebudowany; od pld. 2,5 traktowy z korytarzem pośrodku i 4 pokojami p wsch. i zach. stronie, czarna kuchnia pośrodku z przebudowanymi sieniami, pierwotnie sień dwudzielna w formie zbliżonej do litery C, od pñ. 3 pomieszczenia, obecnie pokoje. Elewacja pld. 3 osiowa z wejściem pośrodku przesłoniętym drewnianym, przeszklonym gankiem, szczyt dwupoziomowy, w dolnej części 2 okna, wyżej jedno; elewacja wsch. 7 osiowa z dwuokienną facjatą na 3 środkowych osiach, pomiędzy słupami podcienia rozpięte fantazyjnie wycięte deski.

- dom (wpis do rejestru WKZ nr 798),
- dom podcieniowy (wpis do rejestru WKZ nr 232), z 1803 r., drewniany, o konstrukcji zrębowej, na planie prostokąta, z frontowym podcieniem. Podcień i szczyty konstrukcji ryglowej, wypełnionej cegłą holenderką. Dachy nad bryłą główna i podcieniem dwuspadowe, kryte holenderką. Zachowany zabytkowy układ wnętrza. Nadproże portalu głównego rzeźbione. Zespół drzwi o motywach klasycystycznych, szafy ścienne - klasycystyczne.

Myszewko:

- - dom podcieniowy (wpis do rejestru WKZ nr 241), wzniesiony w 1793 r. usytuowany szczytowo do drogi; na ceglanej podmurówce, zrębowy, z węglami przesłoniętymi deskami imitującymi boniowanie. Od pld. głęboki ryglowy podcień wsparty na 6 drewnianych słupach kolumnach i ryglowych ściankach, od pñ. współczesny ganek, szczyty oszalowane pionowo; zaciosane w bogaty profil belki stropowe dźwigają profilowany oczepek, dach ceramiczny. Budynek dwutraktowy o nieznacznie szerszym trakcie pld., z wielką izbą w pld. - wsch. narożniku, czarną kuchnią w trakcie wielkiej izby, z dwudzielną sienią w formie litery L. Elewacja pld. 6 osiowa, z wejściem pomiędzy dwoma oknami na 4 osi od wsch. osłoniętym dwuosiowym podcieniem; elewacja wsch. 3 - osiowa, szczyt dwupoziomowy, na dole 4 - osiowy, para okien ujęta ćwierć kolistymi świetlikami, wyżej okno.

Nowy Dwór Gdański:

- dom, ul. Chrobrego (wpis do rejestru WKZ nr 1321), poł. XIX w.
- dom ul. Chrobrego (wpis do rejestru WKZ nr 1952).
- dom podcieniowy, ul. Morska (wpis do rejestru WKZ nr 1578), zbudowany w końcu XVIII w. Obecnie wolnostojący budynek (dawniej zblokowany z zabudowaniami gospodarskimi – zagroda holenderska), usytuowany szczytowo do drogi. Dom drewniany, częściowo podpiwniczony (ok. 1/4 domu), z poddaszem częściowo użytkowym, na podmurówce z kamienia polnego, o konstrukcji zrębowej, oszalowany deskami w układzie pionowym i olistwowany. Podcień frontowy oszalowany deskami w układzie poziomym, wsparty na 5 słupach o ozdobnych mieczach, szczyt podcienia wydzielony gzymsem i oszalowany deskami w układzie pionowym. W podcieniu strop belkowy. Nad częścią główną i podcieniem dach dwuspadowy, układ krokwiowo-płatwiowy z podwójną jętką. W południowej połaci dachu współczesna wystawka z dachem pulpitowym. Pokrycie dachu - dachówka holenderka. Okapy dachu znacznie wysunięte, pod nimi drewniane gzymsy podokapowe wieńczące elewację tylną i frontową. Wnętrze znacznie przebudowane o zachowanym ogólnie układzie trójraktowym i drewnianych schodach zabiegowych.

Elewacja frontowa pięcioosiowa, z wejściem na osi głównej, elewacja tylna czteroosiowa, elewacje boczne trzyosiowe. Okna prostokątne dwuskrzydłowe cztero- i dwupolowe, obwiedzione opaskami, w podcieniach okrągłe świetliki i okienka o barokowej formie; drzwi frontowe dwuskrzydłowe z dekoracyjnie opracowanymi płycinami.

- dom, ul. Plac Wolności (wpis do rejestru WKZ nr 1320),
- dom, ul. Sikorskiego (wpis do rejestru WKZ nr 734), zbudowany kon. XVIII w. usytuowany kalenicowo do drogi. Wolnostojący zbudowany na planie prostokąta w konstrukcji drewnianej, odeskowany na podmurówce z kamienia polnego. Budynek parterowy z mieszkalnym poddaszem, częściowo podpiwniczony. Dach wysoki dwuspadowy z dwoma lukarnami od wsch. i zach., kryty dachówką holenderką. Szczyty odeskowane pionowo z listwami na styku desek. Pod okapem szczytu pn. fragment gzymsu ząbkowego. Elewacje boczne wieńczy drewniany profilowany gzyms okapowy wsparty na konsolach utworzonych z ostatków belek stropowych. Na narożach budynku drewniane bonie. We wnętrzu budynku drewniane, belkowe stropy i zachowana drewniana klatka schodowa ze słupkami wolutowymi. Drzwi płycinowe z naświetlem na kutyh zawiasach.
- dom, ul. Sikorskiego (wpis do rejestru WKZ nr 1608), zbudowany w końcu XIX w. Budynek wolnostojący zbudowany na planie wydłużonego prostokąta o konstrukcji ryglowej wypełnionej cegłą licową, na kamiennej otynkowanej podmurówce. Budynek jest częściowo podpiwniczony. Budynek parterowy z mieszkalnym poddaszem, więźba dachowa krokwiowo-płatwiowa. Dach dwuspadowy stromy, kryty dachówką holenderką. Okap wysunięty, pod nim drewniany gzyms uskokowy. Elewacja frontowa 4 osiowa asymetryczna, szczyt odeskowany pionowo, ściana parteru współcześnie szalowana deskami w układzie pionowym. Drzwi frontowe w 2 osi od wschodu. Szczyty oszalowane deskami i olistwowane. W każdym szczycie po 1 oknie doświetlającym poddasze. Stolarka okienna krosnowa, dwuskrzydłowa, 2 i 4 polowa. Drzwi jednoskrzydłowe płycinowe. Wnętrze budynku znacznie przebudowane o zachowanym ogólnie układzie dwutraktowym z drewnianymi schodami z balustradą z tralek w trakcie pn.
- dom, ul. Sikorskiego (wpis do rejestru WKZ nr 1585), zbudowany ok. poł. XIX w., usytuowany kalenicowo do drogi w ciągu XIX-wiecznej zabudowy szczytowej ulicy. Wolnostojący zbudowany na planie prostokąta w konstrukcji zrębowej na podmurówce oszalowanej deskami. Naroża domu oszalowane drewnianymi listwami naśladowymi boniowanie. Budynek parterowy z mieszkalnym poddaszem, więźba dachowa krokwiowo-płatwiowa ze stolcami. Dach dwuspadowy z wystawką w części frontowej, kryty dachówką holenderką. Okap dość znacznie wysunięty, pod nim ozdobnie zaciosane końcówki krokwi. Elewacja frontowa 6 osiowa asymetryczna z drzwiami wejściowymi na 3 osi od wschodu. Wszystkie okna elewacji frontowej wymienione na okna witrynowe. Elewacja tylna 4 osiowa, drzwi wejściowe na 2 osi od zach. Elewacja wschodnia 1 osiowa, elewacja zachodnia 2 osiowa. Szczyty oszalowane deskami i olistwowane, 3 osiowe. Okna prostokątne, obwiedzione drewnianymi opaskami, zwieńczone profilowanymi naczółkami. Okna dwuskrzydłowe 4 i 6 polowe. Wnętrze budynku znacznie przebudowane o zachowanym ogólnie układzie dwutraktowym z drewnianymi schodami jednobiegowymi i stropami belkowymi.
- dom ul. Wejhera (wpis do rejestru WKZ nr 1322).

Orłowo:

- dom podcieniowy (wpis do rejestru WKZ nr 186),
- dom podcieniowy (wpis do rejestru WKZ nr 245), wzniesiony w 1802 r. usytuowany na kolonii w pld. części wsi, na kamiennej podmurówce, zrębowy, z węglami przesłoniętymi deskami od pld. głęboki ryglowy podcień wsparty na 8 kolumnach (4 w rzędzie czołowym) trawestujących porządek joński, od pñ. niewielki ganek wsparty na 4 drewnianych słupach, szczyty oszalowane pionowo. Wieżba dachowa stolcowo - płatwiowa zabudowana w dolnej części, dach ceramiczny. Plan dwutraktowy, o szerokim trakcie wsch., z wielką izbą w pld. - wsch. narożniku, czarną kuchnią w trakcie wielkiej izby, z rozdzielnymi sieniami - prostokątna podcieniową oraz zbliżoną do odwróconej litery Z gospodarczą, z zabudowanymi schodami w jej pñ. - wsch. narożniku. Elewacja pld. 7 osiowa, z wejściem pomiędzy dwoma oknami na 4 osi osłoniętym dwuosiowym podcieniem. Zachowana bogata dekoracja głowic kolumn, wyciętych ostatków belek, portalu wejścia głównego, zachowane drzwi wejściowe i wewnętrzne, szafy ścienne.
- dom podcieniowy (wpis do rejestru WKZ nr 1096), wzniesiony ok. poł. XIX w. o konstrukcji ryglowej, na kamiennej podmurówce, parterowy, z poddaszem częściowo użytkowym, częściowo podpiwniczony. Głęboki ryglowy podcień 6 słupowy z mieczami wyciętymi na łuku odcinkowym. Szczyt deskowany, za deskowaniem zwarta konstrukcja ryglowa. Ściany zewnętrzne ryglowe, wewnętrzne drewniane. Poddasze częściowo mieszkalne z oknami w szczycie deskowym oraz w podcieniu. Zachowane oryginalne dwuskrzydłowe drzwi wejściowe pod podcieniem. Budynek mieszkalny połączony od wschodu z murowanym budynkiem gospodarskim.

Obiekty inżynierii lądowej

Nowy Dwór Gdański:

- Most drogowy zwodzony na rzece Tudze w ciągu ul. Sikorskiego (wpis do rejestru WKZ nr 1534). Most zwodzony o konstrukcji betonowo stalowej wybudowany w 1936 r. Obiekt powstał na miejscu poprzedniego o podobnej konstrukcji. Do lat 70-tych XX wieku rzeka była żeglowna, o czym świadczą między innymi spichlerz, pomosty cumownicze oraz przystań żeglarska. Aby mogły przepłynąć jednostki pływające most był podnoszony. Mechanizm podnosił i opuszczał most w ciągu 3 minut. Obecnie most jest wyremontowany i sprawnie funkcjonuje.
- Wieża ciśnień (wpis do rejestru WKZ nr 1371). Wieża ciśnień zbudowana 1909r. murowana z cegły, siedmiokondygnacyjna, tynkowana. Wzniesiona na rzucie ośmioboku z niewielką prostokątną przybudówką. Trzon wieży zwężający się ku górze, zwieńczony głowicą na półkolistym w przekroju gzymsie. Całość zwieńczona ośmiobocznym hełmem krytym holenderką z latarnią z chorągiewką wietrzną z datą 1909. Aneks wejściowy kryty dwuspadowym daszkiem nakrytym holenderką z drzwiami na osi i wydatnym gzymsem kordonowym. Do trzonu wieży przylega współczesny brak. Wieża ciśnień w Nowym Dworze Gdańskim jako zabytek techniki z 1909r. Podlega ścisłej ochronie konserwatorskiej.

Orłowo – stodoła (wpis do rejestru WKZ nr 245).

Cmentarze i zieleń

Marynowy - cmentarz przy kościele p.w. Św. Anny (wpis do rejestru WKZ nr 1458). Cmentarz rzym.-kat. został założony prawdopodobnie wraz z budową kościoła, tj. około 1300 r.

Znajduje się w środku wsi usytuowany przy drodze bocznej i stanowi bezpośrednie otoczenie gotyckiego kościoła parafialnego p.w. Św. Anny. Cmentarz założony jest na działce o kształcie zbliżonym do trójką przylegającego podstawą do drogi, nie posiada wyraźnego podziału na kwatery, ewentualny wcześniejszy podział został zatarty w XIX w. Zachowały się liczne nagrobki o dużych wartościach artystycznych i historycznych, pochodzące z pierwszej i drugiej połowy wieku; nagrobki ustawione rzędowo i orientowane. Podstawową grupę stanowią piaskowcowe stele (7 sztuk), w wielu przypadkach bogato zdobione, z typową dla wyznania mennonickiego symboliką. Drugą grupę stanowią żeliwne krzyże nagrobne (4 sztuki) o bogato zdobionych zwieńczeniach ramion, obecnie częściowo połamane i składowane przy murze kościelnym, podobnie jak kolejne stela z płaskorzeźbą czaszki i pieszczeli i nagrobek w formie obelisku. Na terenie cmentarza zachował się nieliczny drzewostan w postaci rzędu lip na zachodniej granicy działki, pojedynczych jesionów, lipy i dębu wzdłuż granicy płd-wsch. Oraz pojedynczo występujących wewnątrz działki lip, tuj, jesionów i klonu.

Różewo – cmentarz mennonicki (wpis do rejestru WKZ nr 1244) położony po wsch. stronie drogi, na niewielkim wypiętrzeniu, o kształcie zbliżonym do kwadratu, z zachowanym fragmentarycznie obsadzeniem obwiednim oraz historycznymi nagrobkami. Zachowało się kilkanaście steli nagrobnych z XVIII i XIX w. Na pomniku – steli Corneliusa Warkentina przytwierdzona tablica wystawiona w stulecie emigracji. Stela Warkentina w formie pionowej płyty zamkniętej górą wykończoną złożonym z odcinkowego łuku wspartego na klęskach; w górnej części przedstawienie pucharu pełnego kwiatów, poniżej inskrypcja epitafijna; na brzegu płyty płaskorzeźbiony szlak wici z liśćmi wawrzynu; po drugiej stronie w zwieńczeniu ośmioramienna ostra gwiazda w wieńcu, poniżej inskrypcja bejca cytatem z księgi Hioba.

Stawiec – cmentarz mennonicki (wpis do rejestru WKZ nr 1243).

Lubieszewo – park przy plebanii.

Dzieła małej architektury i budownictwa

Kmiecin - brama wjazdowa prowadząca na teren kościoła pw. Św. Jadwigi, brama datowana na 1786 rok, a przeniesiona z pobliskiego Jesionowa w XX wieku (wpis do rejestru zabytków woj. warmińsko-mazurskiego nr 559).

Marynowy – żeliwna brama cmentarna (wpis do rejestru WKZ nr 1458). W płd-wsch. linii ogrodzenia cmentarza usytuowana 3-częściowa żeliwna brama z końca XIX w.

4.2.3. Inne obiekty i obszary ujęte w Gminnej Ewidencji Zabytków

Aktualnie Gminna Ewidencja Zabytków zawiera obiekty znajdujące się w Wojewódzkiej Ewidencji Zabytków Województwa Pomorskiego. Porządkowanie rozbieżności pomiędzy obiektami ujętymi w Gminnej Ewidencji Zabytków a Wojewódzką Ewidencją Zabytków Województwa Pomorskiego jest w trakcie procedowania. W szczególności dotyczy ono obiektów:

- cmentarz ewangelicki, dz. nr 500/2, ul. Drzymały, Nowy Dwór Gdański
- cmentarz ewangelicki, część dz. nr 13, ul. Warszawska (d. 1 Maja)
- dom, Kępi 25.

Aktualna lista obiektów i obszarów w Gminnej Ewidencji Zabytków stanowi załącznik do programu.

Układy ruralistyczne

Układ ruralistyczny wsi ulicowo-placowej Kmiecin

Wieś założona w 1332 r. Układ przestrzenny wsi - ulicowo - placowa w osi wsch. - zach., z kościołem otoczonym cmentarzem pośrodku, z 4 dużymi gospodarstwami po pñ. stronie wsi i 3 po pñd. Krajobraz kulturowy dobrze zachowany, czytelny układ przestrzenny z gotyckim kościołem z XIV w. p.w. Św. Jadwigi Królowej z wieżą z 1754, zabudowa drewniana - ok. 11 domów z XIX i pocz. XX w., ceglane domy z pocz. XX w., drewniany budynek dworca z k. XIX w., widoczne 3 obiekty o typowym układzie zagród holenderskich.

Układ ruralistyczny wsi owalnicowej Marynowy

Wieś założona przez Wernera von Orseln w 1321 r. wg prawa chełmińskiego na dawnym osadnictwie – Mergenow. Układ przestrzenny wsi - owalnica w osi pñ. - pñd. na drodze Nowy Dwór - Nowy Staw, z 4 dużymi gospodarstwami po wsch. i 4 dużymi po zach. stronie, z kościołem otoczonym cmentarzem w centrum wsi. Krajobraz kulturowy wsi dobrze zachowany, w centrum kościół parafialny p.w. Św. Anny z XIV - XVI w. z wieżą z 1873r. otoczony cmentarzem, widoczny układ siedlisk i gospodarstw, w 1986 r. 17 z 20 siedlisk zabudowana była historycznymi domami i niemal tyle samo dotrwało do dnia dzisiejszego - ok. 15, w tym 10 drewnianych z 5 domami podcieniowymi (dwa domy podcień utraciły). Zachowana częściowo brukowa nawierzchnia wsch. ulicy wiejskiej. Po wsch. stronie wsi znajduje się silnie zaniedbany cmentarz ewangelicki, na którym do okresu powojennego stał ryglowy kościół, a przy drodze do Nidowa wiatrak, również niezachowany. Czytelny pozostał rozłóg pól i sieć rowów melioracyjnych.

Układ ruralistyczny wsi wielodrożnej Marzęcino

Miejscowość dzisiaj złożona z dawnych dwóch miejscowości Jungfer i położonej przy drodze do Nowego Dworu na pñd. od niej osady Keitlan. Główna część wsi, dawne Jungfer to osada rybacka złożona w XIV w. położona wówczas nad brzegiem Zalewu. Na mocy przywileju Kazimierza Jagiellończyka włączona do terytorium elbląskiego. W XVII w. częściowo objęta kolonizacją przez osadników holenderskich.

Układ przestrzenny wsi - wielodrożna wykształcona z ulicówki wodnej położonej po obu stronach Kanału Panieńskiego, z zabudową wzdłuż dróg w kierunku zachodnim; w pñd. części dawne Keitelau - ulicówka przywałowa.

Krajobraz kulturowy wsi w stanie dobrym, zachował się układ przestrzenny, liczna historyczna zabudowa w tym ok. 40 drewnianych domów, 6-7 zagród holenderskich w typie wzdłużnym, 2 kątowe i jedna w układzie krzyżowym, ryglowy kościół parafialny, murowane budynki z pocz. XX w. i kolonijne z l. 20 - 30 XX w., w pñ. części wsi pozostałości nieukończonej służby, na niektórych ulicach - Wałowa, Żabia, Mostowa widoczne są fragmenty bruku. Po wsch. i zach. stronie wsi zachowany czytelny układ rowów melioracyjnych i rozłóg pól.

Obiekty sakralne

Cyganek-Żelichowo – plebania pn.-zach. strona kościoła;

Lubieszewo – plebania przy kościele p.w. Św. Elżbiety;

Marynowy – plebania przy kościele p.w. Św. Anny;

Marzęcino - plebania przy kościele p.w. Św. Niepokalanego Poczęcia NMP;

Obiekty użyteczności publicznej

Jazowa:

- szkoła, obecnie budynek mieszkalny,
- budynek dawnej poczty,

Kępki – budynek szkoły;

Marynowy ul. Podcieniowa – poczta pruska, obecnie budynek mieszkalny;

Myszewko – budynek szkoły, obecnie budynek mieszkalny;

Nowy Dwór Gdański:

- ul. 3 Maja zespół budynków szkolnych realnego gimnazjum miejskiego w obecnej formie powstawało od 1925r. Budowę pierwszego budynku na terenie szkoły datuje się na rok 1869, oddana do użytku w 1870r.,
 - poczta ul. Dworcowa,
 - budynek dworca kolejki wąskotorowej ul. Dworcowa,
- Orłowo – dawny budynek szkoły, obecnie budynek mieszkalny

Zabudowa mieszkaniowa

Jazowa:

- 13 domów mieszkalnych,
 - 3 budynki mieszkalno-gospodarcze,
- Kępki – 9 domów mieszkalnych;

Kmiecina:

- 2 domy mieszkalne drewniane,
- 1 dom z werandą obok kościoła,
- 7 domów mieszkalnych,

Lubieszewo:

- 1 dom drewniany,
- 10 domów mieszkalnych,
- dom mieszkalno-gospodarczy,

Marynowy – 16 domów mieszkalnych, w tym 2 domy podcieniowe

Marzęcino:

- 27 domów mieszkalnych,
- budynek mieszkalno-gospodarczy,

Myszewko – 5 budynków mieszkalnych;

Nowinki – dom drewniany;

Nowy Dwór Gdański:

- 121 domów mieszkalnych,
- 2 budynki mieszkalne pracowników kolejowych w zespole dworca kolejowego,
- 2 domy „czworaki”,
- dawna plebania przy kościele p.w. Św. Przemienienia Pańskiego,

Orliniec – dom drewniany;

Orłowo – 8 domów mieszkalnych;

Oślonka - dom mieszkalny;

Podwalina:

- 2 domy mieszkalne,
- 2 budynki mieszkalno-gospodarcze,

Rakowiska:

- 5 domów mieszkalnych,
 - budynek mieszkalno-gospodarczy,
- Rychnowo Żuławskie – 5 domów mieszkalnych;

Ryki – 1 dom mieszkalny;

Solnica – 2 domy mieszkalne;

Stobna:

- 6 domów mieszkalnych, w tym 1 pełniący funkcję sklepu,
- 2 budynki mieszkalno-gospodarcze,

Tuja – 6 domów mieszkalnych,

Wierciny – 8 domów mieszkalnych,

Żelichowo:

- 6 domów mieszkalnych,
- 1 dom podcieniowy,
- dom mieszkalno-gospodarczy.

Obiekty inżynierii lądowej, budynki przemysłowe, techniczne oraz gospodarcze

Drogi i tory:

Cyganek-Żelichowo – tory kolejki wąskotorowej;

Cyganek – droga brukowa;

Kmiecin – droga brukowa: kasztanowa obsada pld. drogi oraz nawierzchnia brukowa;

Lubieszewo – droga brukowa w kierunku dworca kolejowego i Marynowy – Tuja;

Marynowy – droga brukowa;

Myszewko – droga brukowa;

Solnica – droga brukowa Solnica – Rakowiska;

Stobna – droga brukowa;

Tuja:

- droga,
- droga brukowa Tuja – Lubieszewo,

Spichlerze:

Jazowa – 4 spichlerze z końca XIX w. i pocz. XX w.;

Lubieszewo – spichlerz;

Marzęcino – spichlerz;

Myszewko – spichlerz;

Nowy Dwór Gdański – spichlerz;

Rakowiska – 2 spichlerze drewniane;

Rychnowy Żuławskie – spichlerz;

Solnica – spichlerz;

Budynki gospodarcze:

Jazowa – 6 budynków gospodarczych z pocz. XX w.;

Kmiecin – 1 budynek gospodarczy;

Lubieszewo – 1 budynek gospodarczy;

Marynowy – 2 budynki gospodarcze;

Marzęcino - 1 budynek gospodarczy drewniany;

Myszewko – 4 budynki gospodarcze, w tym 1 obora;

Nowy Dwór Gdański - 2 budynki gospodarcze;

Orłowo - 5 budynków gospodarczych;

Rakowiska - 5 budynków gospodarczych, w tym 1 obora;

Tuja – 1 budynek gospodarczy

Inne obiekty:

Marzęcino – ruiny śluzy wałowej;

Nowy Dwór Gdański:

- lokomotywnia kolei wąskotorowej ul. Dworcowa,
- wieża ciśnień w zespole dworca ul. Kolejowa,
- most drogowy zwodzony na rz. Tudze w ciągu ul. Sikorskiego w Nowym Dworze Gdańskim,
- wieża ciśnień przy ul. Tuwima w Nowym Dworze Gdańskim,
- Magazyn Muzeum Żuławskiego ul. Kopernika,
- budynek (NFZ),

Orłowo:

- budynek gospodarczy – chlew,
- stodoła,

Oślonka – przepompownia;

Rychnowo Żuławskie:

- 3 obory,
- warsztat;

Ryki – obora.

Cmentarze i zieleń

Cyganek-Żelichowo:

- cmentarz katolicki przy kościele p.w. Św. Mikołaja, obecnie lapidarium, niewielki cmentarz z zachowanymi trzema stelami, o nierozpoznanym pierwotnym układzie. Na tym cmentarzu odnaleziono jedyną zachowaną drewnianą stelę - zakonserwowaną eksponowaną w Muzeum Żuławskim w Nowym Dworze Gdańskim. Obok jest lapidarium, na którym eksponowane są odnalezione niedawno kamienie nagrobne, m.in. z nazwiskami Klassena z 1696 r, Abrahama Siemensa z 1748 r., Petera Classena z 1727 i drugiego Petera Classena z 1728 r., Petera Kelpina. Postawiona została również stela Johana Bestvadera.
- 2 cmentarze mennonickie: cmentarz w pld. części położony w zakolu Tugi, na sztucznym niewielkim wyniesieniu posiada prostokątny kształt z obsadą lipową wzdłuż granic oraz alej - głównej, na osi wejścia i dwóch poprzecznych; część bardziej efektownych nagrobków została przeniesiona do Muzeum w Nowym Dworze Gdańskim, pozostał jedynie pamiątkowy głaz oraz betonowe obramienia grogów; w pld. - wsch. części widoczne fundamenty dawnego kościoła.

Kępiny Małe – cmentarz mennonicki;

Kmiecin:

- na cmentarzu przykościelnym zachowany starodrzew,
- cmentarz ewangelicki we wsch. części wsi – zdewastowany,

Lubieszewo:

- cmentarz przy kościele p.w. Św. Elżbiety - na cmentarzu znajduje się kamień nagrobny z 1761 r. z nazwiskiem Cornels,
- cmentarz ewangelicki w pln.-zach. części wsi po wsch. str. drogi,
- park przy plebani;

Marynowy:

- cmentarz ewangelicki,
- cmentarz katolicki;

Marzęcino – cmentarz przykościelny;

Nowy Dwór Gdański:

- cmentarz katolicki ul. Tczewska,
- 2 cmentarze ewangelickie – przy ul. Drzymały i przy ul. Warszawskiej;

Orłowo – cmentarz, lapidarium przy kościele p.w. Św. Barbary. Na cmentarzu przykościelnym znajdują się połamane resztki nagrobków mennonickich, m.in. Joanna Fasta;

Orłowskie Pole – cmentarz mennonicki;

Różewiec – cmentarz mennonicki;

Stawiec – cmentarz mennonicki;

Wierciny – cmentarz.

Obiekty małej architektury i budownictwa

Lubieszewo – ogrodzenie kościoła;

Marynowy:

- brama cmentarna żeliwna (ul. Podcieniowa);
- brama wjazdowa (ul. Podcieniowa);

Myszewko:

- ogrodzenie ceglane przy domu nr 15,
- brama – relikw zabudowy,

Wierciny – brama cmentarna;

Marynowy, Myszewko, Wierciny - kapliczki przydrożne.

Orłowo:

- budynek gospodarczy – chlew,
- stodoła,

O słonka – przepompownia;

Rychnowo Żuławskie – obora;

Ryki – obora.

Cmentarze i zieleń

Cyganek-Żelichowo:

- cmentarz katolicki przy kościele p.w. Św. Mikołaja, obecnie lapidarium, niewielki cmentarz z zachowanymi trzema stelami, o nierozpoznanym pierwotnym układzie. Na tym cmentarzu odnaleziono jedyną zachowaną drewnianą stelę - zakonserwowaną eksponowaną w Muzeum Żuławnkim w Nowym Dworze Gdański. Obok jest lapidarium, na którym eksponowane są odnalezione niedawno kamienie nagrobne, m.in. z nazwiskami Klassena z 1696 r, Abrahama Siemensa z 1748 r., Petera Classena z 1727 i drugiego Petera Classena z 1728 r., Petera Kelpina. Postawiona została również stela Johana Bestvadera.
- 2 cmentarze mennonickie: cmentarz w pld. części położony w zakolu Tugi, na sztucznym niewielkim wyniesieniu posiada prostokątny kształt z obsadą lipową wzdłuż granic oraz alej - głównej, na osi wejścia i dwóch poprzecznych; część bardziej efektownych nagrobków została przeniesiona do Muzeum w Nowym Dworze Gdańskim, pozostał jedynie pamiątkowy głaz oraz betonowe obramienia grogów; w pld. - wsch. części widoczne fundamenty dawnego kościoła. Drugi cmentarz położony jest na północny zachód od kościoła, ob. lapidarium.

Kępiny Małe – cmentarz mennonicki;

Kmiecin:

- na cmentarzu przykościelnym zachowany starodrzew,
- cmentarz ewangelicki we wsch. części wsi – zdewastowany,

Lubieszewo:

- cmentarz przy kościele p.w. Św. Elżbiety - na cmentarzu znajduje się kamień nagrobny z 1761 r. z nazwiskiem Cornels,
- cmentarz ewangelicki w płn.-zach. części wsi po wsch. str. drogi,

Marynowy - cmentarz ewangelicki;

Marzęcino – cmentarz przykościelny;

Nowy Dwór Gdański – cmentarz katolicki ul. Tczewska;

Orłowo – cmentarz, lapidarium przy kościele p.w. Św. Barbary. Na cmentarzu przykościelnym znajdują się połamane resztki nagrobków mennonickich, m.in. Joanna Fasta;

Orłowskie Pole – cmentarz mennonicki;

Wierciny – cmentarz.

Obiekty małej architektury i budownictwa

Lubieszewo – ogrodzenie kościoła;

Marynowy – brama wjazdowa (ul. Podcieniowa);

Myszewko:

- ogrodzenie ceglane przy domu nr 15,
- brama – relikw zabudowy,

Wierciny – brama cmentarna;

Marynowy, Myszewko, Wierciny - kapliczki przydrożne.

4.2.4. Stanowiska archeologiczne

Na terenie gminy, w zdecydowanej większości na terenach wiejskich, występuje kilkadziesiąt stanowisk archeologicznych znajdujących się w Wojewódzkiej Ewidencji Zabytków. Koncentrują się one w okolicach wsi Kmieciny, Lubieszewo, Marynowy, Myszewko i Tuja. Stanowiska archeologiczne nie zostały dotychczas ujęte w Gminnej Ewidencji Zabytków. Na potrzeby ochrony tej ważnej części dziedzictwa kulturowego wymagana jest weryfikacja materiałów archiwalnych i ujęcie w ewidencji zabytków stanowisk podlegających ochronie. W załączeniu lista zabytków archeologicznych z dotychczasowej wojewódzkiej ewidencji zabytków archeologicznych. Aktualnie wojewódzka ewidencja stanowisk archeologicznych podlega weryfikacji.

4.2.5. Zabytki ruchome

Zabytki ruchome na terenie gminy związane są głównie z obiektami sakralnymi. Wykaz zabytków ruchomych Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków zawiera kilkadziesiąt obiektów zabytkowych. Do szczególnie wartościowych należy wyposażenie kościołów w Nowym Dworze Gdańskim, Kmiecinie, Lubieszewie, Marynowach, Marzęcinie, Orłowie, Tuji, Wiercinach, Cyganku - Żelichowie. Ogólny wykaz zabytków ruchomych objętych wpisem do ewidencji i rejestru zabytków województwa pomorskiego, ze wskazaniem miejsca przechowywania, stanowi załącznik do programu.

4.2.6. Dziedzictwo niematerialne

Za dziedzictwo niematerialne uznawane są zwyczaje, przekazy ustne, wiedza i umiejętności, które stanowią część własnego dziedzictwa danej wspólnoty, grupy lub jednostki. Ten rodzaj dziedzictwa jest przekazywany z pokolenia na pokolenie i ustawicznie odtwarzany przez wspólnoty i grupy w relacji z ich środowiskiem, historią i stosunkiem do przyrody.

Dziedzictwo niematerialne na Żuławach kształtuje się w oparciu o wielokulturowość, na którą składają się tradycje Żuław sprzed 1945 roku, to jest kultura pruska i mennonicka, jak i powojenne przesiedleńcze dziedzictwo niematerialne przybyłych na obszar Żuław repatriantów z wielu regionów.

Do charakterystycznych praktyk i tradycji kulturowych na Żuławach zalicza się: legendy, przekazy ustne, zwyczaje, obrzędy świąteczne, w tym odpusty i rytuały. Można za takie uznać również lokalne potrawy. Do ważnych elementów dziedzictwa niematerialnego Żuław zalicza się wiedza i praktyka w zakresie kształtowania krajobrazu, rolnej przestrzeni produkcyjnej i związane z tym umiejętności zarządzania gospodarką wodną oraz umiejętności związane z tradycyjnym rzemiosłem, takie jak na przykład ciesielstwo.

Na terenie gminy działa szereg stowarzyszeń i organizacji zajmujących się kulturą i popularyzacją dziedzictwa kulturowego. Należą do nich:

- Stowarzyszenie Miłośników Nowego Dworu Gdańskiego – Klub Nowodworski,
- Instytut Delfy Wisły,
- Żuławski Ośrodek Kultury.

4.2.7. Ochrona zabytków w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego i decyzjach o warunkach zabudowy i zagospodarowania terenu

Ustalenia dotyczące ochrony zabytków w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego zostały przedstawione w rozdziale dotyczącym strategicznych dokumentów wewnętrznych gminy. Obszar gminy Nowy Dwór Gdański w 100% objęty jest miejscowymi planami zagospodarowania przestrzennego.

Przedmiotem ochrony są obiekty wpisane do rejestru zabytków. W oparciu o zasoby zabytkowe obszaru miasta i wiejskiej części gminy, obszarowo zostały wyznaczone strefy ochrony konserwatorskiej dla miejscowości takich jak: Marynowy, Kmiecín, Tuja, Lubieszewo, Orłowo, Myszewko, Wierciny, Jazowa, Kępki, Marzęcino, części miasta Nowy Dwór Gdański w rejonach ulic: Sikorskiego, Kościuszki, Westerplatte, Dworcowej, Kolejowej, Słowackiego, Morskiej, Bałtyckiej, Dąbrowskiego i Warszawskiej oraz dla cmentarzy w Nowym Dworze Gdańskim, Stawcu, Orłowie, Wiercinach, Różewie, Marynowach, Lubieszewie, Marzęcinie, Żelichowie i Kępinach Małych.

Symbolicznie zostały wskazane strefy ochrony ekspozycji E dla miejscowości Lubieszewo, Kmiecín, Kępki, Marzęcino, Tuja, Marynowy oraz wyznaczono rejony w mieście Nowy Dwór Gdański, w południowej części miasta i w rejonie ulicy Długiej. Dla wszystkich stref zostały wskazane zasady ochrony dziedzictwa kulturowego to jest dla stref: pełnej ochrony konserwatorskiej (A), ochrony konserwatorskiej (B), pełnej ochrony archeologicznej (W), ochrony archeologicznej (OW), ochrony ekspozycji (E), ochrony krajobrazu (K).

Strefy te są wyznaczone w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego, które powstały w oparciu o ustawę o planowaniu przestrzennym – aktualnie nieobowiązującą. W zdecydowanej większości ustalenia ochrony zabytków odwołują się do zastosowania się do wytycznych Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w odniesieniu do obiektów wpisanych do rejestru i do obszarów w obrębie stref konserwatorskich. Z uwagi na ustalenia miejscowych planów powstałe w warunkach poprzedniej ustawy oraz przy braku wskazań odnośnie wszystkich obiektów z gminnej ewidencji zabytków, można stwierdzić, że ochrona zabytków nie jest wystarczająca. Zmiany miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego powstały głównie w warunkach aktualnie obowiązujących przepisów o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym. Te jednak w zdecydowanej większości nie obejmują obszarów poszczególnych wsi. Odnoszą się w większości do terenów rolnych, niezabudowanych.

Ogólnie ujmując, miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego nie odnoszą się bezpośrednio do wszystkich obiektów ujętych w Gminnej Ewidencji Zabytków. Wyłącznie studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy wskazuje na obowiązek ochrony obiektów znajdujących się w Gminnej Ewidencji Zabytków.

Z uwagi na konieczność dalszej weryfikacji obiektów i obszarów wartościowych, a nieujętych w Gminnej Ewidencji Zabytków oraz brak odniesienia do wszystkich obiektów ujętych w gminnej ewidencji zabytków, ochrony w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego nie można uznać za wystarczającą. W szczególności po weryfikacji i włączeniu stanowisk archeologicznych do listy obiektów podlegających ochronie, należy zweryfikować ustalenia obowiązujących miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego w zakresie przedmiotu i zasad ochrony dziedzictwa kulturowego i krajobrazu. W przypadku zmiany miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego, ustalenia planów winny realizować wymogi aktualnych przepisów o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym.

4.2.8. Zabytki o najwyższym znaczeniu dla gminy

Do najbardziej znaczących obiektów zabytkowych należą wszystkie zabytki objęte ochroną na podstawie wpisu do rejestru zabytków, to jest:

Obiekty sakralne

Kmiecin – kościół p.w. Św. Jadwigi (wpis do rejestru WKZ nr 128).

Lubieszewo – kościół p.w. Św. Elżbiety Węgierskiej (wpis do rejestru WKZ nr 237).

Marynowy – kościół p.w. Św. Anny (wpis do rejestru WKZ nr 239).

Marzęcino – kościół p.w. Niepokalanego Poczęcia NMP (wpis do rejestru WKZ nr 796)

Nowy Dwór Gdański – kościół Przemienienia Pańskiego (wpis do rejestru WKZ nr 1419).

Orłowo – kościół Św. Barbary (wpis do rejestru WKZ nr 244).

Tuja – kościół p.w. Św. Jakuba Apostoła (wpis do rejestru WKZ nr 250).

Cyganek-Żelichowo - kościół p.w. Św. Mikołaja (wpis do rejestru WKZ nr 236).

Obiekty użyteczności publicznej

Nowy Dwór Gdański:

- Dawna sala widowiskowa i restauracja - budynek Żuławskiego Ośrodka Kultury (wpis do rejestru WKZ nr 1687).

- Dawny budynek hotelowy, obecnie budynek Starostwa Powiatowego (wpis do rejestru WKZ nr 1686).
- Budynek administracyjno produkcyjny i zajazd, obecnie sklep (wpis do rejestru WKZ nr 1097).

Zabudowa mieszkaniowa

Jazowa – dom (d. gospoda z częścią mieszkalną) (wpis do rejestru WKZ nr 1907).

Lubieszewo:

- dom podcieniowy (wpis do rejestru WKZ nr 238).
- dom podcieniowy (wpis do rejestru WKZ nr 172).

Marynowy:

- dom podcieniowy (wpis do rejestru WKZ nr 231).
- dom (wpis do rejestru WKZ nr 798).
- dom podcieniowy (wpis do rejestru WKZ nr 232).

Myszewko - dom podcieniowy (wpis do rejestru WKZ nr 241).

Nowy Dwór Gdański:

- dom ul. Chrobrego (wpis do rejestru WKZ nr 1321), poł. XIX w.
- dom (d. organistówka) ul. Chrobrego (wpis do rejestru WKZ nr 1952).
- dom podcieniowy ul. Morska (wpis do rejestru WKZ nr 1578).
- dom ul. Plac Wolności (wpis do rejestru WKZ nr 1320).
- dom ul. Sikorskiego (wpis do rejestru WKZ nr 734).
- dom ul. Sikorskiego (wpis do rejestru WKZ nr 1608).
- dom ul. Sikorskiego (wpis do rejestru WKZ nr 1585).
- dom ul. Wejhera (wpis do rejestru WKZ nr 1322).

Orłowo:

- dom podcieniowy (wpis do rejestru WKZ nr 186).
- dom podcieniowy (wpis do rejestru WKZ nr 245).
- dom podcieniowy (wpis do rejestru WKZ nr 1096).

Rychnowo Żuławskie – dom w zagrodzie (wpis do rejestru WKZ nr 1215).

Stobna - dom (d. zagroda holenderska typu wzdłużnego) (wpis do rejestru WKZ nr 1916).

Obiekty inżynierii lądowej i budynki przemysłowe, techniczne oraz gospodarcze

Nowy Dwór Gdański:

- Budynek magazynowo produkcyjny w zespole fabryki wódek i browaru Stobbego (wpis do rejestru WKZ nr 1471).
- Budynek produkcyjno-administracyjny w zespole fabryki wódek i browaru Stobbego (wpis do rejestru WKZ nr 1471).
- Budynek Żuławskiego Parku Historycznego (wpis do rejestru WKZ nr 1499).
- Most drogowy zwodzony na rzece Tudze w ciągu ul. Sikorskiego (wpis do rejestru WKZ nr 1534).
- Wieża ciśnień (wpis do rejestru WKZ nr 1371).

Orłowo – stodoła (wpis do rejestru WKZ nr 245).

Rychnowo Żuławskie:

- Dwie obory (wpis do rejestru WKZ nr (1215),

- Warsztat (wpis do rejestru WKZ nr 1215),
- Spichlerz (wpis do rejestru WKZ nr 1215).

Cmentarze i zieleń

Marynowy - cmentarz przy kościele p.w. Św. Anny (wpis do rejestru WKZ nr 1458).

Różewo – cmentarz mennonicki (wpis do rejestru WKZ nr 1244).

Stawiec – cmentarz mennonicki (wpis do rejestru WKZ nr 1243).

Rychnowo Żuławskie – park (wpis do rejestru WKZ nr 1215).

Dzieła małej architektury i budownictwa

Kmiecin - brama wjazdowa prowadząca na teren kościoła pw. Św. Jadwigi, (wpis do rejestru zabytków woj. warmińsko-mazurskiego nr 559).

Marynowy – żeliwna brama cmentarna (wpis do rejestru WKZ nr 1458).

Rychnowo Żuławskie – brama (wpis do rejestru WKZ nr 1215).

Ponadto za najcenniejsze zabytki w gminie uznaje się obszary i obiekty jedyne w swoim rodzaju i jednoznacznie charakteryzujące krajobraz Żuław. Należą do nich zabytkowe cmentarze:

- Cmentarz mennonicki w Żelichowie,
- Cmentarz mennonicki w Różewie,
- Cmentarz mennonicki w Orłowie,

oraz obiekty inżynierii lądowej i wodnej takie jak mosty, śluzy, w tym śluza w Marzęcinie (stanowiąca własność gminy):

- Śluza w Marzęcinie, Gmina Nowy Dwór Gdański - Śluza w Marzęcinie została zbudowana przez Niemców w 1884 r. Wyposażona była we wrota sztormowe zabezpieczające wieś Marzęcino oraz zlewnię Kanału Panieńskiego przed wahaniami wody w Zalewie Wiślanym. Od 1942 r. z powodu osuszenia części Zalewu Wiślanego śluza jest sucha. Na tablicy zamieszczonej na ścianie śluzy podany jest w języku niemieckim rok budowy 1884 i nazwiska osób związanych z tym obiektem oraz funkcją, którą w nim sprawowały. W przekładzie: kapitan wałowy Boenchendorf, inspektor wałowy Goetter, przysiężny wałowy – nazwisko zatarte, majster wałowy - nazwisko zatarte. Śluza w Marzęcinie została poddana rewaloryzacji.

jak również domy podcieniowe, których przykładem jest:

- Dom podcieniowy w Żelichowie - Dom jest budynkiem wiejskim, w typie powiślańskiego domu podcieniowego, drewnianego z użyciem konstrukcji ryglowej. Budynek parterowy, niepodpiwniczony kryty wysokim dachem dwuspadowym, z podcieniem i wstawką pośrodku elewacji zachodniej. Budynek został zbudowany na rzucie prostokąta o dwóch zbliżonych wielkością traktach, czarną kuchnią pośrodku oraz sienią przedzielającą południową i północną część budynku. Ściany nośne wykonane w drewnianej konstrukcji zrębowej (wieńcowej) łączone na jaskółczy ogon, oszalowane poziomo, na dębowych podwalinach łączonych na zamek, spięte żelaznymi ześrubowanymi kątownikami. Podcień wsparty jest na 9 słupach; pary słupów przyściennych spięte 4 ryglami i wypełnione ceglami, pięć słupów z przodu podcienia ustawione na murowanych cokołach i szerokiej ławie. Budynek został przeniesiony z miejscowości Jelonki gm. Rychliki. Wszystkie zniszczone elementy konstrukcji budynku zostały zastąpione przez nowe.

Z uwagi na znaczenie dla społeczności lokalnej i popularyzacji dziedzictwa kulturowego gminy, za istotne dla ekspozycji walorów Żuław uznaje się wszystkie zabytki, które pełnią lub są predysponowane do pełnienia funkcji publicznych. Należą do nich obiekty przemysłowe, kolejowe, techniczne oraz szereg kamienic i budynków mieszkalnych w mieście Nowy Dwór Gdański i w miejscowościach wiejskich. Przy tych obiektach podejmowane są sukcesywne działania, mające na celu poprawę stanu technicznego oraz ekspozycję w terenie informacji o obiektach zabytkowych.

Na wyróżnienie zasługują również wszystkie obiekty sakralne w gminie, w tym w szczególności:

- Kościół p.w. Św. Elżbiety Węgierskiej w Lubieszewie - Kościół w Lubieszewie powstał w połowie XIV wieku. Wybudowany został w stylu gotyckim z cegły. Wieża kościoła murowana dołem, górą drewniana i kryta gontem została dobudowana w 1573 roku. Kościół był wiele razy remontowany po pożarach. Wystrój kościoła jest w stylu barokowym i prawie w całości pochodzi z XVII - XVIII wieku. We wnętrzu można podziwiać zabytki gotyckie (rzeźba Matki Bożej z dzieciątkiem, tzw. Madonna na lwie, pochodząca z roku 1375), barokowy feretron Matki Boskiej Niepokalanej, kurdyban z XVIII wieku, barokową ambonę z przepięknym baldachimem i malowidłem przemienienia Pańskiego. Bogaty i dość jednorodny wystrój wnętrza kościoła czyni z niego jeden z najpiękniejszych na Żuławach. W kościele zostały przeprowadzone prace restauratorskie.

5. Ocena stanu dziedzictwa kulturowego. Analiza szans i zagrożeń

5.1. Użytkowanie zasobów dziedzictwa kulturowego

Na obszarze Gminy Nowy Dwór Gdański zdecydowana większość obiektów ujętych w Gminnej Ewidencji Zabytków to obiekty użytkowane jako **budynki mieszkalne (74 procent)** i w mniejszym stopniu **budynki użyteczności publicznej, usługowe/przemysłowe (około 20 procent)**.

Użytkowanie budynków zabytkowych w zależności od położenia w gminie przedstawia się następująco:

Budynki i obiekty małej architektury sakralne

Miejscowość	Funkcja/użytkowanie
Cyganek-Żelichowo	kościół grecko-katolicki
Kmiecin	kościół rzymsko-katolicki
Lubieszewo	kościół rzymsko-katolicki
Marynowy	kościół rzymsko-katolicki
Marynowy	kapliczka przydrożna
Marzęcino	kościół rzymsko-katolicki
Myszewko	kapliczka przydrożna
Nowy Dwór Gdański	kościół rzymsko-katolicki
Orłowo	kościół rzymsko-katolicki
Tuja	kościół rzymsko-katolicki
Wierciny	2 kapliczki przydrożne

Budynki mieszkalne

Miejscowość	Liczba budynków mieszkalnych
Nowy Dwór Gdański	125
Cyganek-Żelichowo	1
Jazowa	16
Kępki	9
Kmiecín	10
Lubieszewo	15
Marynowy	16
Marzęcino	29
Myszewko	6
Nowinki	1
Orliniec	1
Orłowo	11
Oslonka	1
Powalina	4
Rakowiska	6
Rychnowo Żuławske	5
Ryki	1
Solnica	2
Stobna	8
Tuja	6
Wierciny	8
Żelichowo	8

Budynki gospodarskie i obsługi rolnictwa

Miejscowość	Liczba budynków gospodarczych i obsługi rolnictwa
Nowy Dwór Gdański	3
Jazowa	13
Kmiecín	1
Lubieszewo	3
Marynowy	3
Marzęcino	3
Myszewko	5
Orłowo	7
Powalina	2
Rakowiska	8
Rychnowo Żuławske	3
Ryki	2
Solnica	1
Stobna	2
Tuja	1
Żelichowo	1

Zabytki techniki

Miejscowość	Funkcja/użytkowanie budynków i obiektów
Nowy Dwór Gdański	most drogowy zwodzony na rzece Tudze
Nowy Dwór Gdański	2 wieże ciśnień
Nowy Dwór Gdański	budynek dworca
Nowy Dwór Gdański	lokomotywnia kolei wąskotorowej
Oślonka	przepompownia

Budynki użyteczności publicznej usługowe/przemysłowe

Miejscowość	Funkcja/użytkowanie budynków i obiektów
Nowy Dwór Gdański	budynek hotelowy (obecnie budynek Starostwa Powiatowego)
Nowy Dwór Gdański	budynek magazynowo produkcyjny i produkcyjno-administracyjny w zespole fabryki wódek i browaru Stobbego
Nowy Dwór Gdański	budynek dawnej mleczarni i magazynu, obecnie Żuławski Park Historyczny
Nowy Dwór Gdański	budynek dawnej sali widowiskowej i restauracji (obecnie Żuławski Ośrodek Kultury)
Nowy Dwór Gdański	zespół szkół
Nowy Dwór Gdański	poczta budynek obecnie NFZ
Nowy Dwór Gdański	budynek administracyjno-produkcyjny dawnej zajazd
Jazowa	budynek dawnej poczty
Jazowa	budynek dawnej szkoły
Marynowy	budynek dawnej poczty pruskiej
Myszewko	budynek dawnej szkoły

5.2.Stan władania

Zdecydowana większość zabytków stanowi własność osób fizycznych. Są to głównie budynki mieszkalne i gospodarcze. Obiekty użyteczności publicznej - sakralne głównie należą do parafii. Wśród właścicieli zabytków figurują powiat Nowodworski, Gmina Nowy Dwór Gdański i spółki prawa handlowego. Gmina Nowy Dwór Gdański jest właścicielem poniżej wskazanych obiektów:

obiekt	ulica	miejscowość
Budynek byłej szkoły	Kępki	Kępki
Cmentarz mennonicki	Stawiec	Stawiec
Cmentarz mennonicki	Różewo	Różewo
Ruiny śluzy wałowej	Graniczna	Marzęcino
Magazyn	Kopernika	Nowy Dwór Gdański

Most drogowy zwodzony na rz. Tudze w ciągu ul. Sikorskiego	Sikorskiego	Nowy Dwór Gdański
Budynek Żuławskiego Ośrodka Kultury	Sikorskiego	Nowy Dwór Gdański
Budynek – Żuławski park Historyczny (d. mleczarnia)	Kopernika	Nowy Dwór Gdański
Cmentarz mennonicki	Orłowo	Orłowo
Cmentarz ewangelicki	Marynowy	Marynowy
Cmentarz	Żelichowo	Żelichowo

5.3. Stan techniczny

Zasób obiektów zabytkowych jak i charakterystycznych cech krajobrazu kulturowego na obszarze gminy Nowy Dwór Gdański należy uznać za bogaty, cenny i atrakcyjny. Niemniej jednak stan techniczny wielu obiektów zabytkowych wymaga interwencji. W przypadku obiektów zabytkowych mieszkalnych w szczególności pilnej interwencji wymagają budynki drewniane (konstrukcja zrębowa i ryglowa), w tym domy podcieniowe. Stan techniczny budynków przemysłowych również wskazuje na potrzebę renowacji dodatkowo połączonej z adaptacją do nowych funkcji. Część obiektów przemysłowych i gospodarczych, z racji przemian gospodarczych, nie może być użytkowana zgodnie z pierwotnym przeznaczeniem.

5.4. Analiza SWOT

Uwzględniając zasób zabytków w gminie oraz uwarunkowania regionalne i lokalne należy stwierdzić, że Gmina Nowy Dwór Gdański posiada warunki do budowania atrakcyjnej oferty opartej na dziedzictwie kulturowym. Położenie gminy, wyjątkowy krajobraz Żuław, zachowany historyczny układ Nowego Dworu Gdańskiego oraz układy ruralistyczne wsi żuławskich, jak również szereg zachowanych obiektów budownictwa, stanowią o wartości tej gminy. Mocną stroną podkreśla również fakt przeprowadzenia wielu istotnych inwestycji na rzecz zabytków w gminie Nowy Dwór Gdański. Do słabych stron gmin związanych z ochroną zabytków należy niedostateczny stan techniczny wielu obiektów, w szczególności zabudowy zagrodowej oraz jakość renowacji obiektów zabytkowych i prowadzonych remontów. Poniżej, w ujęciu syntetycznym, zostały przedstawione mocne i słabe strony gminy w zakresie dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz szanse i zagrożenia dla zachowania, ochrony i wykorzystania zasobu zabytkowego w gminie.

MOCNE STRONY	SŁABE STRONY
❑ położenie na ważnych historycznie kulturowo obszarach ❑ położenie gminy na trasach szlaków turystycznych o znaczeniu lokalnym i regionalnym	❑ niedostateczna promocja walorów zabytkowych ❑ niedostateczna ekspozycja obiektów zabytkowych

❑ wybitne walory krajobrazowe Żuław ❑ charakterystyczna żuławska architektura – domy podcieniowe, zabudowa zespolona „ołęderskie”, detal architektoniczny ❑ obiekty zabytkowe o istotnym znaczeniu w skali regionu i kraju (cmentarze, obiekty inżynierii lądowej: śluzy, mosty zwodzone oraz zabudowa sakralna i świecka, zachowane układy ruralistyczne) ❑ różnorodność zabytków: obiekty sakralne, budynki użyteczności publicznej, domy podcieniowe i inne drewniane, budynki gospodarcze, zabytki inżynierii lądowej – kolej wąskotorowa, mosty zwodzone ❑ duży potencjał dla rozwoju funkcji turystycznych i krajoznawczych w oparciu o zabytki ❑ atrakcyjne i niezniszczone walory środowiska naturalnego - Obszar Chronionego Krajobrazu Rzeki Nogat i Rzeki Szkarpawy ❑ aktywna polityka w pozyskiwaniu funduszy zewnętrznych na zadania związane z rewitalizacją zabytków ❑ aktywna działalność gminy ukierunkowana na wspieranie renowacji zabytków ❑ bliskość Trójmiasta i Elbląga ❑ bliskość wybrzeża morskiego i nadmorskich plaż ❑ położenie nad Wisłą i Szkarpawą, gęsta sieć dróg wodnych ❑ potencjał historycznego centrum Nowego Dworu Gdańskiego jako miejsca stanowiącego ośrodek identyfikacji i kształtowania tożsamości regionu	❑ zły stan techniczny dużej ilości budynków mieszkalnych ❑ brak wystarczającej ochrony prawnej części obiektów wpisanych do gminnej ewidencji zabytków – brak dostatecznej ochrony w miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego ❑ niska świadomość społeczna lokalnych walorów środowiska kulturowego ❑ trudny dostęp do zewnętrznych źródeł finansowania opieki nad zabytkami przez osoby prywatne ❑ słabe połączenia komunikacyjne z nadmorskimi miejscowościami na Mierzei Wiślanej ❑ zbyt mała wiedza turystów o walorach turystycznych i kulturowych Gminy ❑ brak dostatecznej promocji regionu
SZANSE	ZAGROŻENIA
❑ rozwój funkcji turystycznych i krajoznawczych w oparciu o obiekty zabytkowe i walory krajobrazowe ❑ tworzenie kompleksowego produktu turystycznego w oparciu o dziedzictwo kulturowe i środowisko przyrodnicze	❑ brak funduszy na właściwe utrzymanie i konserwację zabytków ❑ pogorszenie stanu zachowania obiektów zabytkowych w przypadku braku bieżących prac remontowych i konserwatorskich

❑ tworzenie systemu informacji turystycznej oraz jednolitej identyfikacji wizualnej obiektów zabytkowych ❑ współpraca regionalna i międzynarodowa w zakresie dobrych praktyk ochrony, kształtowania i wykorzystania dziedzictwa kultury ❑ promowanie przykładów dobrej architektury kontynuującej miejscową regionalną tradycję budowlaną ❑ popularyzacja wiedzy o walorach kulturowych gminy wśród społeczności lokalnej ❑ rozwój inicjatyw lokalnych zmierzających do poprawy stanu zachowania obiektów zabytkowych ❑ uwidocznienie obiektów zabytkowych w krajobrazie gminy ❑ pozyskanie środków zewnętrznych na przedsięwzięcia związane z zabytkami ❑ promocja zabytków gminy na poziomie regionu, kraju, Unii Europejskiej ❑ zaangażowanie lokalnej społeczności w opiekę nad zabytkami ❑ powstawanie nowych i rozwój istniejących organizacji pozarządowych, stowarzyszeń działających na rzecz dziedzictwa kulturowego ❑ zwiększenie wiedzy o walorach gminy wśród potencjalnych turystów ❑ promowanie tworzenia gospodarstw agroturystycznych na terenach wiejskich gminy ❑ turystyczne wykorzystanie Wisły, Szarpawy i Tugi dla turystyki wodnej ❑ rewitalizacja historycznego centrum Nowego Dworu Gdańskiego kontynuacja działań na rzecz włączenia dziedzictwa kulturowego w budowanie tożsamości społeczności lokalnej	❑ niewłaściwe działanie inwestycyjne lub ich brak, przyczyniające się do dalszej degradacji obiektów zabytkowych ❑ niewłaściwe zarządzanie obiektami / zespołami zabytkowymi ❑ prowadzenie prac bez zezwoleń, niezgodnie ze sztuką budowlaną oraz zasadami konserwatorskimi ❑ rozwój form zagospodarowania terenów (w szczególności zabudowy) w sposób dysharmonizujący z krajobrazem kulturowym gminy ❑ zastępowanie starej zabudowy lub uzupełnianie jej nowymi obiektami o obcych dla regionu formach architektonicznych ❑ budowa nowych elementów stwarzających dysonans w krajobrazie kulturowym, np. maszty i stacje bazowe telefonii komórkowej, obiekty handlowe wielkopowierzchniowe, nośniki reklamowe itp. ❑ wzrost liczby nieużytkowanych obiektów o walorach historyczno-kulturowych ❑ obniżenie społecznego szacunku dla walorów środowiska kulturowego
---	--

6. Założenia programowe

6.1. Priorytety programu opieki nad zabytkami

Jako podstawę wytyczenia polityki gminy Nowy Dwór Gdański w zakresie opieki nad zabytkami, przyjmuje się następujące priorytety działań:

Priorytet I

**Utrzymanie i zarządzanie zasobem regionalnego dziedzictwa kulturowego -
odnowa miejska i odnowa zasobów wiejskich**

Priorytet II

**Dziedzictwo żywe - promocja, edukacja i dokumentacja walorów dziedzictwa
kulturowego**

6.2. Kierunki działań i zadania programu opieki

Priorytet			
1	Utrzymanie i zarządzanie zasobem regionalnego dziedzictwa kulturowego - odnowa miejska i odnowa zasobów wiejskich		
Kierunki działań		Zadania	
1.1.	Ochrona prawna	1.1.1.	informowanie właścicieli zabytków o ujęciu zabytków w gminnej ewidencji zabytków oraz o prawach i przywilejach właściciela zabytków
		1.1.2.	sukcesywne sporządzanie nowych miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego obejmujących wsie zabytkowe i uwzględnienie potrzeb ochrony w ustaleniach planów, weryfikacja i dostosowanie miejscowych planów do wymogów przepisów o ochronie zabytków (krajobraz kulturowy, obiekty i obszary ujęte w gminnej ewidencji zabytków)
		1.1.3.	sukcesywne przygotowanie dokumentacji i pozyskiwanie stosownych decyzji administracyjnych na potrzeby rewitalizacji zabytków ujętych w gminnej ewidencji zabytków
		1.1.4.	okresowy przegląd i ocena stanu zachowania zabytków oraz weryfikacja i aktualizacja obiektów ujętych w gminnej ewidencji zabytków, w tym stanowisk archeologicznych
		1.1.5	Aktualizacja Gminnej Ewidencji Zabytków, w tym uzupełnienie o cmentarz ewangelicki przy ulicy Warszawskiej i cmentarz ewangelicki przy ulicy Drzymały w Nowym Dworze Gdańskim
1.2.	Konserwacja zabytków i działania przy zabytkach	1.2.1.	pozyskiwanie i udzielanie informacji dotyczących możliwości pozyskania funduszy zewnętrznych na prace konserwatorskie i restauratorskie, publikacja na stronach internetowych gminy
		1.2.2.	sukcesywne podejmowanie działań przygotowawczych i rewitalizacyjnych

	1.2.3.	prowadzenie robót konserwatorskich i remontowo – budowlanych przy zabytkach będących: własnością / współwłasnością gminy/ a także przy zabytkach istotnych dla dziedzictwa kulturowego, jak również przy obiektach o istotnym znaczeniu dla krajobrazu kulturowego
	1.2.4.	realizacja, wspieranie i promocja działań inwestycyjnych, a w szczególności konserwatorskich i rewitalizacyjnych (w tym finansowe) związanych z zabytkami –: kościóły domy podcieniowe inne budynki o walorach historycznych zabytkowe cmentarze obiekty inżynierii lądowej i wodnej: mosty, śluzy, drogi i nabrzeża obiekty istotne dla ochrony i kształtowania krajobrazu
	1.2.5.	podnoszenie jakości przestrzeni publicznej, poprzez między innymi realizację prac służących estetyzacji i podkreśleniu walorów kulturowych tej przestrzeni w ramach układów urbanistycznych/ruralistycznych wpisanych do rejestru zabytków, jak również innych ważnych ze względu na występowanie zabytków lub istotnych ze względu na krajobraz
	1.2.6.	inicjowanie, realizacja, wspieranie i promocja różnych zamierzeń inwestycyjnych, zmierzających do wykorzystania zabytków dla potrzeb turystycznych lub w celu włączenia dziedzictwa kulturowego w produkt turystyczny gminy, powiatu, regionu, na przykład rozwój kolei wąskotorowej
	1.2.7.	inicjowanie, realizacja, wspieranie i promocja zamierzeń inwestycyjnych zmierzających do wykorzystania zabytków dla potrzeb edukacyjnych
	1.2.8.	inicjowanie, realizacja, wspieranie i promocja zamierzeń inwestycyjnych zmierzających do wykorzystania zabytków dla innych potrzeb gospodarczych i społecznych – wspieranie właścicieli zabytków

		1.2.9.	rewitalizacja parków i cmentarzy na potrzeby kształtowania wiejskich przestrzeni publicznych i miejsc budujących tożsamość lokalną

Priorytet			
2	Dziedzictwo żywe - promocja, edukacja i dokumentacja walorów dziedzictwa kulturowego		
Kierunki działań		Zadania	
2.1.	Poznanie dziedzictwa kulturowego i gromadzenie informacji w ramach opieki nad zabytkiem sprawowanej przez jego właściciela, która polega na naukowym badaniu i dokumentowaniu zabytku oraz w ramach ochrony prawnej, która polega na zapewnieniu przez organy warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie administracji publicznej działań	2.1.1.	sukcesywne opracowywanie inwentaryzacji budowlanej obiektów będących własnością gminy
		2.1.2.	sukcesywne prowadzenie/wspieranie badań naukowych, dotyczących obiektów i obszarów zabytkowych i ważnych dla krajobrazu kulturowego
		2.1.3.	opracowanie zasad wspierania działalności na rzecz dziedzictwa kulturowego i zachęcania do podejmowania prac na rzecz dziedzictwa: organizacja konkursów, nagrody, publikacje prac, prowadzenie bloga i inne.
		2.1.4.	sukcesywne zbieranie zagadnień i tematów istotnych dla ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków, w tym krajobrazu
		2.1.5.	nawiązanie współpracy z uczelniami wyższymi; zainteresowanie studentów, doktorantów i naukowców zagadnieniami, problemami i tematami z zakresu zabytków i ich ochrony - istotnych dla gminy (wydziały humanistyczne: geografia kultury, historia oraz techniczne: architektura, gospodarka przestrzenna
		2.1.6.	współpraca z innymi organizacjami/podmiotami w zakresie budowania bazy danych dotyczącej zabytków

		2.1.7.	organizacja/ koordynacja współpracy jednostek i organizacji zajmujących się dokumentowaniem historii, tradycji, miejsc lub utworzenie jednostki lub stanowiska odpowiedzialnych za pozyskiwanie i archiwizowanie dokumentacji dotyczącej dziedzictwa historycznego i niematerialnego
2.2.	Popularyzacja, promocja i ekspozycja dziedzictwa kulturowego w ramach opieki nad zabytkiem sprawowanej przez jego właściciela, która polega na: popularyzowania i upowszechniania wiedzy o zabytku oraz jego znaczeniu dla historii i kultury oraz w ramach ochrony prawnej, która polega na zapewnieniu przez organy warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie administracji publicznej działań	2.2.1.	opracowanie atrakcyjnej i w sposób zrozumiały podanej informacji o zabytkach oraz o obowiązkach i przywilejach właścicieli zabytków
		2.2.2.	opracowanie programu edukacyjnego dla dzieci/ młodzieży/ dorosłych - włączenie tematyki lokalnego dziedzictwa kulturowego do zajęć prowadzonych przez domy kultury i inne jednostki zajmujące się działalnością kulturalną oraz wspieranie tego typu inicjatyw
		2.2.3.	wzbogacanie i uzupełnianie mapy turystycznej o informacje na temat zabytków na stronie http://nowydworgdanski.e-mapa.net/
		2.2.4.	popularyzacja wiedzy o zabytkach, między innymi podczas procedowania miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, w trakcie wyłożenia i dyskusji publicznej
		2.2.5.	Prezentacja i popularyzacja sukcesywnie zbieranych informacji o zabytkach w lokalnej prasie, jako cykliczne publikacje, czasowe wystawy lub poprzez internet
		2.2.6.	współpraca z jednostkami i organizacjami zajmującymi się popularyzacją historii, tradycji, miejsc.
		2.2.7.	sukcesywne oznakowanie zabytków, rozmieszczenie tablic informacyjnych dotyczących zabytków i ich historii, w tym na trasach turystycznych
2.3.	Kultywowanie i kontynuacja tradycji kulturowych	2.3.1.	promocja dobrych praktyk w kształtowaniu krajobrazu kulturowego i stosowania tradycyjnych form zabudowy– np. rozpowszechnianie katalogu regionalnych form zabudowy

		2.3.2.	poprawa dostępności do kultury poprzez udostępnienie obiektów i obszarów zabytkowych na cele prowadzenia działalności kulturalnej
		2.3.3	angażowanie młodzieży na rzecz ochrony zabytków
		2.3.4.	włączenie dziedzictwa kulturowego w programy imprez kulturalnych
3.2.	Wykorzystanie dziedzictwa kulturowego dla potrzeb rozwoju społeczno-gospodarczego i podnoszenia jakości życia mieszkańców	2.3.5.	opracowanie koncepcji szlaków turystycznych z wykorzystaniem dziedzictwa kulturowego, w tym tras wodnych, rowerowych, pieszych

7. Instrumentarium realizacji programu opieki nad zabytkami

Zadania określone w gminnym programie opieki nad zabytkami będą wykonywane za pomocą następujących instrumentów:

- instrumentów prawnych – wynikających z przepisów ustawowych (np. uchwalanie miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, wnioskowanie o wpis do rejestru zabytków obiektów będących własnością gminy, wykonywanie decyzji administracyjnych, np. wojewódzkiego konserwatora zabytków);
- instrumentów finansowych (m.in. finansowanie prac konserwatorskich i remontowych przy obiektach zabytkowych będących własnością gminy, korzystanie z programów uwzględniających finansowanie z funduszy europejskich i krajowych oraz dotacje, subwencje, dofinansowania, nagrody, zachęty finansowe dla właścicieli i posiadaczy obiektów zabytkowych, kontynuacja wspierania ochrony zabytków poprzez dotacje gminne);
- instrumentów koordynacji (m.in. poprzez realizację projektów i programów dotyczących ochrony dziedzictwa kulturowego zapisanych w wojewódzkich, powiatowych i gminnych strategiach, planach rozwoju lokalnego itp., współpraca z ośrodkami naukowymi i akademickimi, współpraca z organizacjami wyznaniowymi w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami);
- instrumentów społecznych (m.in. poprzez działania edukacyjne promocyjne, współdziałanie z organizacjami społecznymi, działania prowadzące do tworzenia miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami);
- instrumentów kontrolnych (m.in. aktualizacja gminnej ewidencji zabytków, monitoring stanu zagospodarowania przestrzennego oraz stanu zachowania dziedzictwa kulturowego, sprawozdania z wykonania programu opieki nad zabytkami).

8. Zasady oceny realizacji programu opieki nad zabytkami

Zgodnie z Ustawą o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, wójt/ burmistrz/ prezydent ma obowiązek sporządzania, co dwa lata sprawozdań z realizacji gminnego programu opieki nad zabytkami i przedstawiania go do akceptacji przez Radę Gminy.

Wyniki osiągnięte przy realizacji gminnego programu opieki nad zabytkami powinny być oceniane na podstawie stopnia realizacji działań wyszczególnionych powyżej, tzn. w sprawozdaniu winno następować enumeratywne wyliczenie zaplanowanych w programie zadań wraz z opisem sposobu, zakresu i stopnia realizacji.

Bezpośrednimi dokumentami odniesienia dla oceny stopnia realizacji zadań gminy wymienionych w programie winny być opracowania strategiczne gminy, a w szczególności wieloletnia prognoza finansowa i roczne budżety gminy.

Kryteriami oceny realizacji programu mogą być:

- poziom (w %) wydatków budżetu gminy na ochronę i opiekę nad zabytkami,
- wartość finansowa zrealizowanych kompleksowych programów rewaloryzacji i rewitalizacji oraz liczba obiektów poddanych rewaloryzacji w ramach tych programów,
- wartość finansowa wykonanych prac remontowo-konserwatorskich przy zabytkach oraz liczba obiektów poddanych w/w pracom;
- liczba utworzonych, zmodernizowanych elementów infrastruktury służących funkcjonowaniu i rozwojowi turystyki kulturowej,
- liczba osób zwiedzających muzea, skanseny, izby regionalne itp.,
- liczba szkoleń lub liczba pracowników biorących udział w szkoleniach związanych z ochroną dziedzictwa kulturowego.
- liczba wniosków o wpis do rejestru zabytków obszarów, obiektów i zespołów zabytkowych,
- liczba wniosków o uznanie obiektów i obszarów za pomniki historii,
- liczba opracowanych prac studialnych (studia historyczno-urbanistyczne, studia krajobrazowe, katalogi typów zabudowy regionalnej i detalu architektonicznego),
- liczba zrealizowanych konkursów, wystaw, działań edukacyjnych na terenie gminy,
- liczba utworzonych szlaków turystycznych, tras rowerowych, konnych, wodnych, związanych z zabytkami,
- liczba opracowanych, wydanych wydawnictw (w tym folderów promocyjnych, przewodników itp.) lub produkcji filmowych, radiowych i innych,
- liczba utworzonych, zmodernizowanych elementów infrastruktury służących funkcjonowaniu i rozwojowi turystyki kulturowej,
- liczba osób zwiedzających muzea, skanseny, izby regionalne itp.,
- liczba szkoleń lub liczba pracowników biorących udział w szkoleniach związanych z ochroną dziedzictwa kulturowego.

9. Źródła finansowania programu opieki nad zabytkami

Podstawowym źródłem finansowania zabytków w Polsce, poza funduszami własnymi właścicieli zabytków, jest budżet państwa, samorządów terytorialnych i służb konserwatorskich. Finansowanie zabytków ze środków publicznych odbywa się na zasadzie współfinansowania prac przy obiektach zabytkowych, w oparciu o zapisy Ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.

Dysponentami powyższych środków są:

- Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego,
- Wojewódzcy Konserwatorzy Zabytków,
- organ stanowiący gminy, powiatu, samorządu województwa.

Dotacja może zostać udzielona osobie fizycznej, jednostce samorządu terytorialnego lub innej jednostce organizacyjnej, będącej właścicielem bądź posiadaczem zabytku wpisanego do rejestru lub posiadającej taki zabytek w trwałym zarządzie. Udzielana jest na wykonanie prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych, planowanych do przeprowadzenia w roku złożenia wniosku lub następnym, bądź na zasadzie refundacji poniesionych już nakładów.

Zarządzeniem Ministra Kultury, Dziedzictwa Narodowego i Sportu z dnia 12 sierpnia 2021 r. w sprawie wytycznych do programu „Ochrona zabytków” zostały ustalone wytyczne do programu Ochrony zabytków na rok 2022. W ramach programu przeprowadzono dwa nabory wniosków, pierwszy do 31 października 2021 roku, drugi do 31 marca 2022 roku.

Zgodnie z informacją zawartą na stronie Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego strategicznym celem programu "Ochrona zabytków" jest zachowanie materialnego dziedzictwa kulturowego, realizowane poprzez konserwację i rewaloryzację zabytków nieruchomych i ruchomych wpisanych do rejestru zabytków oraz ich udostępnianie na cele publiczne.

Kluczowe dla realizacji celów programu są zadania prowadzące do zabezpieczenia, zachowania i utrwalenia substancji zabytku. Dofinansowanie może zostać przekazane na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków.

Innym programem Ministerstwa, wspierającym tradycję i dziedzictwo kulturowe jest program „Kultura ludowa i tradycja”. Strategicznym celem tego programu jest wspieranie zjawisk związanych z kulturami tradycyjnymi funkcjonującymi na poziomie lokalnym, regionalnym i ogólnopolskim. Program dedykowany jest dla obszarów wiejskich i miejskich. Dofinansowywane będą przedsięwzięcia związane ze spuścizną kultur tradycyjnych oraz współczesnymi kontekstami ich występowania. Wspierane będą inicjatywy przyczyniające się do integracji członków społeczności. Zadaniem programu jest wspieranie działań związanych z materialnym oraz niematerialnym wymiarem dziedzictwa kulturowego. Zgodnie ze specyfikacją do programu istotne jest:

- rejestrowanie, dokumentowanie i archiwizowanie materialnych i niematerialnych przejawów kultur tradycyjnych,
- tworzenie odpowiednich metod i narzędzi służących ich ochronie i upowszechnianiu,
- wypracowywanie i dzielenie się dobrymi praktykami oraz nawiązywanie interdyscyplinarnych i międzyśrodowiskowych kontaktów,

- wykorzystywanie wszelkich form i sposobów promocji podejmowanych działań, w tym tworzenie ogólnodostępnych repozytoriów związanych z zasobami kultur tradycyjnych i ich transformacjami.

10. Realizacja i finansowanie przez gminę zadań z zakresu ochrony zabytków

Poziom wysokości finansowania planowanych przez gminę zadań z zakresu opieki i ochrony dziedzictwa kulturowego jest zróżnicowany w zależności od przyjętych do realizacji zadań. W roku 2011 poziom nakładów na ochronę zabytków sięgnął około 2 mln złotych. W roku 2012 na ochronę zabytków i popularyzację dziedzictwa kulturowego wydano około kilkunastu tysięcy złotych. Realizacja zadań wynikających z Gminnego Programu Rewitalizacji dla Gminy Nowy Dwór Gdański oraz przeprowadzone remonty i inne prace budowlane przy zabytkach to koszt kilku milionów złotych. Gmina na ochronę zabytków, wnioskowaną przez mieszkańców, parafie i innych władających zabytkami udziela dotacji zgodnie z podjętą przez Radę Miejską w Nowym Dworze Gdańskim uchwałą w sprawie zasad udzielania dotacji celowej na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków.

Prowadzone przez gminę inwestycje związane z ochroną zabytków w ciągu w latach 2015 - 2019 stanowiły znaczące zadania ujęte w projekcie „Zachowanie wielokulturowego dziedzictwa Żuław poprzez wykonanie robót budowlanych, remontowych i konserwatorskich w obiektach zabytkowych i obiektach położonych na terenach objętych ochroną konserwatorską w gminach żuławskich oraz stworzenie spójnej oferty turystycznej promującej tożsamość Żuław”.

Czynności konserwatorskie i prace remontowo - budowlane w ramach powyższego programu obejmowały działania:

- zaprojektowanie oraz przeprowadzenie prac remontowych na terenie cmentarza mennonickiego w Marynowach – rewaloryzacja terenu cmentarza – w tym między innymi: roboty porządkowe, wykonanie drewnianego ogrodzenia, ciągu pieszego do wejścia na teren cmentarza, oznakowania cmentarza,
- zaprojektowanie oraz przeprowadzenie prac remontowych na terenie cmentarza mennonickiego w Żelichowie – rewaloryzacja terenu cmentarza – w tym między innymi: roboty porządkowe, wykonanie drewnianego ogrodzenia, ciągu pieszego do wejścia na teren cmentarza, oznakowania cmentarza,
- zaprojektowanie oraz przeprowadzenie prac remontowych na terenie cmentarza mennonickiego w Różewie – rewaloryzacja terenu cmentarza – w tym między innymi: roboty porządkowe, wykonanie drewnianego ogrodzenia, ciągu pieszego do wejścia na teren cmentarza, oznakowania cmentarza,
- zaprojektowanie oraz przeprowadzenie prac remontowych na terenie cmentarza mennonickiego w Orłowie – rewaloryzacja terenu cmentarza – w tym między innymi: roboty porządkowe, wykonanie drewnianego ogrodzenia, ciągu pieszego do wejścia na teren cmentarza, oznakowania cmentarza,

- rewitalizacja oraz zagospodarowanie terenu wokół ruin śluzy wałowej w Marzęcinie – w tym między innymi remont, odnowienie, zabezpieczenie oraz zachowanie istniejących ścian murów śluzy, rewitalizacja terenów wokół murów, usunięcie porosłej roślinności, uporządkowanie, rozplantowanie oraz niwelacja terenu, wykonanie ciągu komunikacyjnego stanowiącego dojście do śluzy, ustawienie tablicy informacyjnej,
- reaktywacja mostu zwodzonego na rzece Tudze w Nowym Dworze Gdańskim - w tym między innymi: przywrócenie stanu pierwotnego to jest umożliwienie podnoszenia przęsła przy pomocy mechanizmu zębatkowego

Projekt ten zakończył się i zadania ujęte w gminnym programie opieki nad zabytkami na lata 2015 – 2019 w/w zostały zrealizowane. Ochrona zabytków, zaplanowana w Gminnym Programie Rewitalizacji dla Gminy Nowy Dwór Gdański również została zrealizowana. W perspektywie czasowej 2021 - 2025 przede wszystkim planowane są zadania organizacyjne, dokumentacyjne, planistyczne i promocyjne oraz bieżąca ochrona zabytków, stanowiących zasób samorządu gminnego.

11. Załączniki graficzne

- Załącznik graficzny nr 1 – mapa gminy z informacją o zabytkach ujętych w Gminnej Ewidencji Zabytków oraz o stanowiskach archeologicznych ujętych w Wojewódzkiej Ewidencji Zabytków
- Załącznik nr 2: Lista zabytków nieruchomych ujętych w Gminnej Ewidencji Zabytków gminy Nowy Dwór Gdański
- Załącznik nr 3: Lista stanowisk archeologicznych ujętych w Wojewódzkiej Ewidencji Zabytków Województwa Pomorskiego
- Załącznik nr 4- wykaz zabytków ruchomych objętych wpisem do ewidencji i rejestru zabytków województwa pomorskiego, ze wskazaniem miejsca przechowywania.

Źródła:

Opracowania:

- AMT Partner Sp. z o.o., *Studium wykonalności dla projektu pn. „Zachowanie wielokulturowego dziedzictwa Żuław poprzez wykonanie robót budowlanych, remontowych i konserwatorskich w obiektach zabytkowych i obiektach położonych na terenach objętych ochroną konserwatorską w gminach żuławskich oraz stworzenie spójnej oferty turystycznej promującej tożsamość Żuław”*, 2015.
- Domino Jerzy, *Program ochrony zabytków gminy Nowy Dwór Gdański na lata 2008 - 2013*, 2008.
- Najmajer Piotr, *Projekt programu opieki nad zabytkami dla gminy Nowy Dwór Gdański na lata 2015 – 2019*, 2015.
- *Żuławy Nowa Przestrzeń życia*, album, publikacja lokalna.

Strony internetowe:

- <http://holland.org.pl/>
- <http://www.wikipedia.org>
- http://www.zulawy.info/zabytki_domy.htm